

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXXVI (78) 2019/1

ZALOŽEN 1906

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

Bulletin d'ethnologie

Založen 1906

Ročník XXXVI (78), 2019, číslo 1

Vydává Česká národopisná společnost, z. s., za grantové podpory
Odboru regionální a národnostní kultury Ministerstva kultury České republiky
Adresa vydavatele: Národní třída 3, 117 20 Praha 1

Národopisný věstník je recenzovaný vědecký etnologický časopis vycházející dvakrát ročně.

Pravidla pro publikování a veškeré informace pro autory jsou zveřejněny na internetových stránkách České národopisné společnosti: <http://www.narodopisnaspolcnost.cz/index.php/narodopisny-vestnik>

Výkonný redaktor: doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Junioční redaktor: Mgr. Aleš Smrčka

Redakční rada: PhDr. Karel Altman, CSc., PhDr. Helena Beránková, doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., Anna Droždž, dr. (Cieszyn), prof. Gero Fischer (Wien), doc. PhDr. Hana Hlôšková, CSc. (Bratislava), PhDr. Markéta Holubová, Ph.D., Mgr. Marta Kondrová, PhDr. Helena Mevaldová, dr. Małgorzata Michalska (Wrocław), Mgr. Markéta Palowská, Miloš Rašić, MA (Beograd), Mgr. Aleš Smrčka, Dr. Marketa Spiritova (München), PhDr. Tereza Šlehoferová, Ph.D., doc. PhDr. Irena Štěpánová, CSc., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D. (předseda redakční rady)

Jazykové korektury: doc. PhDr. Josef, Štěpán, CSc.

Překlad do angličtiny a korektury: PhDr. Zdeňka Šafaříková

Grafické zpracování, tisk: Metoda spol. s r. o., Brno

Národopisný věstník je zapsán do evidence periodického tisku pod evidenčním číslem: MK ČR E 18932. Časopis je evidován v mezinárodních bibliografických databázích Scopus, EBSCO, ERIH PLUS (*European Reference Index for the Humanities*), AIO (*The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute*), CEJSH (*Central European Journal of Social Sciences and Humanities*).

Číslo vychází 30. června 2019

ISSN 1211-8117 (Print)

ISSN 2571-0982 (Online)

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXXVI (78) 2019/1

Obsah

Studie

Rudolf Šrámek: <i>Osídlování území mezi řekou Olšavou, Moravou a Bečvou a odraz v tamní toponymii</i>	5
Roman Malach: <i>K počátkům zájmu o lidové stavitelství na Boskovicku. Přípomínka k 100. výročí úmrtí Františka Lipky</i>	43
Ondřej Volčák: <i>Arnošt Kubeša jako představitel folklorního hnutí na Valašsku</i>	51
Joanna Maurer: <i>Druhý život „pařenic“. K fenoménu popularity a univerzálního využívání šňůrování tradičních mužských kalhot z oblasti polských Karpat</i>	67
Dragana Radojičić: <i>Etnografija, etnologija u Jugoslaviji od 1918. do 1941. godine</i>	83

Materiály

Marie Jakší: <i>Dětské hry z posledních let století XIX. a začátku století XX. (Bavorov, okr. Strakonice)</i>	99
---	----

Personalia

Odešla Eva Davidová (<i>Jana Poláková</i>).....	108
Poslední pozdrav Karlu Pavlišťíkovi (<i>Ludmila Tarcalová</i>).....	112
Výběrová bibliografie Karla Pavlišťíka (<i>Alena Prudká</i>).....	112
Gratulace čestným členkám – Jitce Staňkové, Soni Švecové a Jiřině Langhammerové (<i>redakce</i>).....	115
Nad' a Valášková a její místo v dějinách oboru (<i>Stanislav Brouček</i>).....	117
K letošnímu jubileu Silvy Smutné (<i>Marta Toncrová</i>).....	119
Jubilantovi Pavlovi Popelkovi (<i>Hana Hlůšková</i>).....	121

Knihy

Ethnology for the 21st Century. Bases and Prospects (<i>Eva Jourová</i>).....	123
Erotika v lidové kultuře (<i>Michal Uhrín</i>).....	124
Cestou napříč obory a krajinami. K životnímu jubileu vědce a muzejníka Jiřího Langra (<i>Jana Křivánková</i>).....	126

Výstavy

Radůj se duše a buď veselá aneb kramářské tisky z Památníku Petra Bezruče (<i>Markéta Holubová</i>).....	129
Robert Smetana – muzikolog s fotoaparátem (<i>Irena Příbylová</i>).....	129
Tradiční lidová kultura – výkladní skříň státu – vděčný symbol národa (<i>Miroslav Válka</i>).....	132

Zprávy

Konference Etika, náboženství a filozofie, „Think Tokio ´19“ (<i>Klára Nádaská</i>)....	134
Národopisný věstník v databázi Scopus (<i>Aleš Smrčka</i>)	135

Osídlování území mezi řekou Olšavou, Moravou a Bečvou a odraz v tamní toponymii

Prof. PhDr. Rudolf Šrámek, CSc., dr. h. c.

Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra českého jazyka a literatury,
Poříčí 9, 603 00 BRNO
sramek@ped.muni.cz

Úvod

Osídlovací procesy jsou součástí vývojových proměn společnosti. Jejich studium vyžaduje interdisciplinární a komplexní přístup. Realizují se totiž v krajině různými formami jejího „dobývání“ a využití. Jsou vždy determinovány dvěma okolnostmi: historicko-společenskými (včetně politických, strategických, ekonomických) a typem nebo specifickými charakteristikami dané krajiny (zvláště polohou a profilem, druhy a kvalitami půdy, komunikačními možnostmi apod.). Historicko-společenské okolnosti podmiňují to, zda osídlovací proces má ráz přirozeného rozšiřování staršího sídelního prostoru nebo záměrné, cílené akce. Postupné osídlování území vymezeného v nadpisu stati je příkladem typu prvního. Vyrůstá přirozeně ze staršího sídelního prostoru střední a jihovýchodní Moravy, realizuje se etnikem domácím (tj. slovanským). Od zlomu 13 a 14. století se na něm podílí i kolonizace německá, avšak ve srovnání s oblastmi na jihu a severu Moravy a Slezska v míře jen nepatrné. Nositelem a vykonavatelem osídlovacích procesů je lidská společnost, na obecné (kategoriální) úrovni jsou to jevy povahy antropogenní, tedy společenské. Nejsou proto vázány pouze na krajinu, nýbrž jsou vyvolány a doprovázeny i jevy sociálními, kulturními a ekonomickými. Soudíme proto, že právě etnologie, která se sama definuje jako společenská věda, jež se zabývá srovnávacím studiem kultur a společností, může na základě uplatnění komplexnosti svých badatelských metod i teoretických postojů nejen studovat uvedené jevy v konkrétních formách jejich projevu, ale na zobecněné úrovni také významně obohatit antropologii o nové poznatky, popř. působit v jejím pojetí a základních východiscích jako inovativní impuls.

Kategorii „osídlování“ nelze zaměňovat s kategorií „migrace“, třebaže obě v sobě obsahují „pohyb společenský, etnický“. V abstrahované podobě lze migrační mobilitu chápat jako složitou strukturu věcně a funkčně velmi rozmanitých jevů, které jsou navzájem spjaty determinanty prostorovými, pohybovými, časovými a v nejširším slova smyslu společenskými, zvláště politickými. V realizované podobě má pak tento strukturní celek svůj bod vzniku, který zahrnuje: a) příčiny a místo vzniku, čas, přerušení sídelní kontinuity, etnické složení; b) proces průběhu, tj. zřetel

geografický, kontaktové kulturní, politický, intenzita průběhu apod.); c) bod cílový, tj. migrace končí usazením, kolonizováním, akulturací apod. Avšak rozšiřování staršího (původního) sídelního prostoru kolonizačním aktem se děje bez determinace „migrací“, kolonizační činností se sídelní kontinuita nenarušuje, ale rozšiřuje.

Kategorie „pohyb“ a „migrace“ obsahují ve vývoji společnosti také fakta duchovní, ideová, kulturní apod., tedy taková, která jsou realizována přejímáním, šířením prostřednictvím společenského styku, komunikací mezi lidmi. Takového typu je např. šíření nových poznatků a způsobů výroby, výsledků vědeckého poznání, vynálezů, vzdělání (např. šíření univerzit), kulturních a uměleckých směrů, módy, jednotlivostí v gastronomii aj. Pro tento druh „pohybu“ je typická internacionalizace, globalizace, záměrné provádění apod., viz např. šíření počítačové techniky, nových typů technologií atd. Takovou typologicky podstatnou vlastnost nese i jev tzv. valašské kolonizace. Viz mapy č. 15, 16 a komentáře.

Lingvistická interpretace

Omezujeme se zde jen na vytčení dvou okruhů, v nichž jsou shrnuty základní, nezbytné a nezastupitelné metodologické principy lingvistické interpretace procesů kolonizace, migrace. Jsou to okruhy dvou relativně značně samostatných subdisciplín jazykovědy – jazykového zeměpisu (neboli areálové lingvistiky) a jazykové kontaktologie (s účastí komparatistiky). Studují konstituování daného jazykového území, jeho vývojové proměny, typy a formy kontakto­vých vztahů mezi jazyky. Výsledky jsou prezentovány zejména v národních i nadnárodních jazykových (nářečních) atlasech (viz ČJA, KDA, OLA, SJA aj.) a ve strukturních i areálových analýzách shod a diferencí lexikálních (zvl. slovotvorných, sémantických, motivačních).

Onomastická interpretace

Onomastika je nauka o vlastních jménech, a to o jejich vzniku, funkcích, komunikačním a společenském zakotvení. Neomezuje se jen na etymologii proprií (= vlastních jmen), ale studuje propria v rámci propriální sféry jazyka. Chápe se jako podbor lingvistiky mající vzhledem k vysoké účasti interdisciplinarit velkou míru samostatnosti.¹

A. Platí obecná zásada, že tam, kde se lidé usazují a zakládají sídla, kde poznávají a hospodářsky i jinak využívají krajinu, vznikají z nutných orientačních příčin pro jednotlivé individualizované prvky krajinného prostředí (osídlené i neosídlené) specifická pojmenování, totiž *geonyma* (jména zeměpisná). Jejich částmi jsou:

a) *Jména míst osídlených* neboli *oikonyma*, tedy jména sídlištní. Obecně užívaný je i termín *toponymum*, ten však má širší platnost, neboť zahrnuje v sobě i jména nesídlištních objektů.

1 Podrobněji ŠRÁMEK, Rudolf: *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita, 1999; ŠRÁMEK, Rudolf: *Beiträge zur allgemeinen Namentheorie*. Wien: Praesens Verlag, 2007.

b) *Jména míst neosídlených*, tzv. *anoikonyma*. Běžně známý termín je *jména pomístní*. Tato velmi rozsáhlá skupina² se podle druhů pojmenovaných objektů dělí na:

– jména pozemková, někdy zvána *agronyma*, např. jména polí, lesů, luk, pastvin, mezi atd.

– jména vodní neboli *hydronyma*, např. pramenů, studánek, potoků, řek, moří, kanálů atd.

– jména vertikálního členění zemského povrchu (i v moři) neboli *oronyma*, např. jména kopců, hor, horstev, strání, štítů, skalín, dolin, propastí atd.

– *hodonyma*, tj. jména cest, silnic, dálnic, chodníků, zastávek, stezek, železničních tratí apod.

– *choronyma* neboli jména zemí, světadílů, států, regionů, krajů, jednotek členění země apod.

– jména mimozemských objektů, tzv. *kosmonyma*.

B. Pro účely této stati jsou důležité následující principy a pojmy:

Předmětem naší analýzy je ten druh toponym (místních jmen), který pojmenovává místa osídlená (města, vesnice, samoty, části vsí atd.), tedy tzv. *oikonyma*; ve stati mají zkratku MJ. V příspěvku však popisujeme a na mapách demonstrujeme jen místní jména sídlištní, jejichž základem je osobní jméno (např. *Bohuslavice*, *Zlín* ze jména *Bohuslav*, staročeského *Zla*).³ Jejich strukturální typy totiž prokazují chronologické a areálové vrstvy markantněji než jména se základy slov obecných, třebaže ta obsahují v kraji některé archaické prvky, např. v MJ *Ublo* je praslovanské slovo *oblъ* „pramen, studánka“.⁴ Protikladem *oikonym* jsou jména míst neosídlených (= *pomístní* jména, *anoikonyma*, zkratka PJ). Těch se dotkneme jen zřídka. Vytvářejí totiž specifické systémy a areály a mají časovou hodnotu odlišnou od jmen sídlištních. Např. PJ *Tyky* (< *tyka* „žerď“, srov. *tyčka*) se vztahuje k místům, kde bývalo umístěno tyčové čihadlo s lepem k lovení ptáků. Bartoš pod heslem *tyk* výslovně upozorňuje, že jde o „jméno několika vrchů a tratí na vých. Moravě“.⁵

Každé toponymum tvoří celek, který je výsledkem interakce tří kategorií: typu pojmenovaného objektu, s ním svázaného pojmenovacího motivu a jeho jazykového zpracování. Objekt a motiv jsou jevy mimojazykové, jazykové zpracování je vždy zakotveno v konkrétním jazyce. Toponymum vykazuje vždy vlastnosti systémově strukturovaného celku.

2 Soupisovou akci i přímými terénními sběry bylo v 60.–80. letech 20. století získáno v Čechách téměř půl milionu, na Moravě a ve Slezsku kolem 250 000 pomístních jmen. Lexikograficky se postupně zpracovávají v Ústavu pro jazyk český AV ČR na pracovištích v Praze a v Brně. *Slovníky pomístní jmen* jsou přístupné na webových odkazech uvedených v seznamu literatury.

3 O staročeských osobních jménech souborně SVOBODA, Jan: *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha: Československá akademie věd, 1964; též HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*. I. (A–L), II. (M–Ž). Praha: Academia, I, s. 86, II, s. 796–797.

4 HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku* II, c. d., s. 628.

5 BARTOŠ, František: *Dialektický slovník moravský*. Praha: Česká akademie, 1906, s. 455.

Analýza strukturních prvků vede k poznání jejich systémově typologických vlastností nejen pojmenovacích a motivačních, ale mimořádně cenné informace poskytují zřetel k jejich časovým a areálovým hodnotám, které jsou v toponymii vyjádřeny určitými strukturními typy. Lze je přiřadit k určité chronologické vrstvě a areálu osídlení, např. obyvatelská místní jména s příponou *-any* (*Bukovany, Dolany, Lažany, Olšany*) leží na archeologicky dobře doloženém starém sídelním areálu, kdežto jména s přivlastňovacím motivem se sufixem *-in* (*Bohutín, Dalečín, Nechvalín, Žebětín* „majetek Bohutův, Dalicův, Nechvalův, Žabatův“) leží už v prostoru jejího mladšího územního rozšíření. Tento interpretační postup, znamenající v toponomastice velmi významný pokrok a umožňující studovat vztah mezi toponymii a osídlením, objevil Vladimír Šmilauer svou tzv. metodou malých typů.⁶ Její nosnost prověřil v knize *Osídlení Čech ve světle místních jmen*.⁷ Podle ní vznikla práce Ivana Lutterera o osídlení v povodí Orlic⁸ a Rudolfa Šrámka o vrstevnatosti jmen na Třebíčsku.⁹ Mapy naší stati jsou uplatněním Šmilauerovy metody na vymezeném území východní Moravy. Na základě strukturních typů tamních oikonym se systémovým způsobem demonstruje postupné rozšiřování (raně)středověkého sídelního areálu střední a jižní Moravy směrem na východ. Získaný obraz umožňuje také potvrdit vlastnost tamních nářečí jako přirozeně vzniklý vývojově archaický okraj českého národního jazyka (viz ČJA, Bartoš 1886, 1906, Vašek 1967, Bělič 1972, Michálková 1971, Kazmír 2000, Hlubinková 2010 aj.). To má také závažný důsledek pro interpretaci povahy a konkrétních projevů tzv. karpatských elementů a vlivů, jimiž se operuje v popisech východomoravské lidové kultury, horské krajiny a salašnicko-pasteveckého hospodářství. (K tomu mapy č. 15, 16.)

Materiál

Materiálovým východiskem stati jsou sídlištní jména, jejich dokumentace v historických pramenech (listinných aj.) a výklady, které jsou podány ve dvousvazkovém slovníku *Místní jména na Moravě a ve Slezsku* (1970, 1980) vypracovaném Ladislavem Hosákem a autorem stati, v níž má zkratku HŠ. V předloženém příspěvku pracujeme s heslovými podobami jmen slovníku, jen zcela ojediněle citujeme historické doklady postupného vývoje jména; výklad jména vyplyne jen z jeho zařazení do příslušného názvoslovného typu obecně. Stať nemůže suplovat detailní dokumentaci a výklady ve slovníku. Výčet jmen neobsahuje lokalizace a popis jimi

6 ŠMILAUER, Vladimír: *Metoda „malých typů“ v toponomastice*. In: Sborník slavistických prací věnovaných IV. Mezinárodnímu sjezdu slavistů v Moskvě. Praha: Universita Karlova, 1958, s. 44–51.

7 ŠMILAUER, Vladimír: *Osídlení Čech ve světle místních jmen*. Praha: Československá akademie věd, 1960.

8 LUTTERER, Ivan: *Vývoj místních jmen a osídlení v povodí Orlic*. Choceň: Orlické muzeum, 1959.

9 ŠRÁMEK, Rudolf: *Název města Třebíče a místní jména v jeho okolí*. In: Dějiny města Třebíče. Brno: Blok, 1977, s. 177–181 + mapa.

nazvaných objektů (zpravidla sídel). Zařazením těchto neuváděných informací by výčet jmen jednak zabral mnoho místa, jednak by přesahoval věcné vymezení této stati. Najdou se – kromě ve slovníku HŠ – ještě v dílech Ivana Lutterera a Rudolfa Šrámka (1997, 2. vyd. 2004) a v retrográdním slovníku Rudolfa Šrámka (2013). Paralelní jména z území Čech jsou zpracována v díle Antonína Profouse (1954–1960), jejich areálový obraz podal Vladimír Šmilauer (1960).

Specifickou složkou materiálu jsou oikonyma sídel, která ve zkoumaném území zanikla. Jsou zachycena, dokumentována a vyložena jednak ve slovníku HŠ, jednak v základním díle Vladimíra Nekudy (1961). Zatím je jich ze zkoumaného prostoru známo téměř 50. Ve výkladech stati se k nim vždy přihlíží, neboť se s nimi pracuje jako s nositeli jmen, nikoli jako s vyjádřením lokalizace sídla. Proto nejsou zpravidla zobrazována ani na mapách. To ostatně v některých případech není ani možné. Je však třeba poukázat na to, že areály názvoslovných typů jmen zaniklých osad nepřekračují obraz územního rozšíření jmen osad existujících. (Viz např. mapy č. 1, 2.)

Cenný pramen studia vztahu toponymie a osídlení představují jména pomístní (anoikonyma). Vznikala však za jiných okolností věcných, majetkových, časových a polohových apod., a proto je i metodologie jejich výzkumu značně odlišná od výzkumů jmen sídlištních, od nichž se výrazně odlišují mj. jednak omezeně lokální funkcí, jednak velmi hojným počtem. K anoikonymům stať přihlíží pouze v závěrečné části obírající se tzv. karpatismy.

Mapy, metodologie zpracování a demonstrace materiálu, komentáře

Mapy prokazují spojitost mezi typy toponym (tj. jevem jazykovým) a osídlováním (tj. jevem historicko-spoolečenským). Jejich cílem je ve zjednodušené podobě podat obraz areálového rozložení takových strukturních typů sídlištních místních jmen, které v rámci české (a také slovanské, zvl. západoslovanské) toponymii umožňují v chronologických vrstvách s vysokou mírou spolehlivosti vymežit oblast starého (popř. nejstaršího) sídelního území a postupy jeho dalšího rozšiřování. Výkladově jen podpůrný význam mají mapy zeměpisného rozšíření jmen nesídlištních, tj. jmen pomístních.

Život a činnost lidí v geografickém prostoru (krajině) je neobyčejně rozmanitý a děje se v čase a v různých společenských a historických podmínkách. To vykazují vlastní jména jako jazykový odraz prostřednictvím svých jazykových elementů, tj. strukturních typů, pojmenovacích motivů a jazykově názvotvorných prostředků. Tyto elementy vytvářejí chronologické, areálové (regionální) i etnické (nacionální) a společensky podmíněné diference. V tomto smyslu má toponymie (tj. soubor všech toponym daného jazyka, daného území, regionu apod.) vždy strukturu vrstevného uspořádání. Uvedené znaky umožňují sledovat vývojové procesy nejen v toponymii samé, ale také okolnosti, které proměny vyvolávají. Areálové zvětšování starého sídelního prostoru je pak v souboru toponym spojeno s proměnami repertoáru

strukturních typů a pojmenovacích motivů. Nekomparová se tedy jen výskyt těchto toponym, ale soubory a areály a časové vrstvy toponym vykazujících v rámci téhož druhu pojmenovacího motivu shodné strukturní ztvárnění. Tento poznatek, výdobytek české toponomastiky, je hlavním metodologickým principem této stati.

Proto níže uvedený soubor map představuje nejprve na mapách č. 1 a 2 dva typy místních jmen, které v celkové české (západoslovanské) toponymii patří k nejstarším. Jimi lze také vymezit staré sídelní území moravské a na mapě č. 4 i hranici k starému sídelnímu prostoru slezskému. Mapa č. 5 instruktivně zobrazuje jeden ze způsobů integrace určitého českého strukturního typu jména do němčiny, čímž zároveň prostorově a chronologicky naznačuje směr jednoho německého kolonizačního „pohybu“ na Brněnsko a Vyšovsko. Podobný jev se v toponymii zkoumaného území neuplatnil. Další mapy už sledují rozložení strukturních typů na území vymezeném v nadpisu této stati. Je však třeba upozornit, že toto rozložení nesmí být interpretováno izolovaně od prostorů střed- a jihomoravských, protože na mapách je zachyceno vlastně jejich pokračování (rozšiřování) směrem do zkoumaného prostoru. Jeho zeměpisné ohraničení, dané v nadpisu stati, překračujeme jen výjimečně, a to tam, kde areál mapovaného strukturního typu naznačuje směr pokračujícího rozšiřování, např. v linii západní Valašskomeziříčsko – Nový Jičín. Ohraničení zkoumaného území hydronym *Bečva*, *Morava* a *Olšava* má tedy v této stati význam pouze orientační.

Mapy jsou uvedeny názvem zkoumaného jevu, obvykle strukturního typu. Odkaz na pramen znamená, že mapa je převzata z jiné publikace. Mapy připravené pro předloženou stať a publikované zde poprvé tento odkaz nemají.

Následuje výčet všech jmen (u některých map i včetně jmen osad zaniklých), na jejichž výkladech, analýzách a klasifikacích tematická náplň mapy spočívá. Jak bylo výše upozorněno, ve výčtu se neuvádějí chronologické řady historických dokladů vývoje jmen. Jejich výklady jsou naznačeny příslušností k danému strukturnímu typu tak, že se konstruuje model tvoření. Zpravidla má podobu této řady: příkladové osobní jméno → jeho hypokoristikum, které je základem místního jména → místní jméno v současné podobě.

Po výčtu sledovaného souboru jmen následuje mapový obraz. Protože jde o mapu propriálního materiálu, musí být zachycen každý člen této množiny. Tím je dán rozdíl od mapování jevů apelativních, jak to činí jazykové atlasy (např. ČJA). Propria mohou dialektový jev petrifikovat jinak než apelativa, takže se jejich areály od sebe různí. Např. z jihozápadní Moravy jsou doložena pomístní jména *Híví*, *Na hívách*, *Hívina*, jejichž areály se zcela nekryjí s rozšířením nejen apelativních protějšků *jíva*, *jívina*, ale počátečního *h-* vůbec (*jiný* > *hiné*, *uhlí* > *huhli*, *Jihlava* > *Hihlava*). Propria uchovávají zpravidla starší stav vývoje.

Mapy jsou převzaty z jiných prací autorových, které sledovaly specificky onomasticky interpretační problematiku, zejména vztah areálů jevů apelativních

a propriálních, poměr areálů jmen sídlištních a nesídlištních (pomístních jmen), rozložení a frekvenci strukturních typů, kontakt české a německé toponymie aj. V této stati jsou v souladu s metodologickými principy onomastiky, historické lexikologie a dialektologie využity jako základní pramen k poznání vztahu jevů toponomastických, tedy interně onomastických, a okolností formování sídleních areálů, tedy problému svou podstatou nelingvistického. Potvrzuje se tak vysoká míra interdisciplinárnosti nauky o vlastních jménech.¹⁰

Za mapami se jen krátce komentuje obsah map, a to z hlediska vztahu jmen a procesů osídlování kraje. Základním kritériem je analýza propriální struktury a pojmenovacího motivu s ohledem na toponymický kontext ve zkoumané oblasti. Plný výklad jména se podává jen doplňujícím způsobem.

Symbole použité ve výčtu jmen, na mapách a v komentářích:

* = výchozí podoba, jména doložena a) prvním zápisem jména, b) rekonstrukcí

+ před jménem = jméno zaniklého sídla

> = podoba před, se změnila v podobu za < = podoba před, vznikla z podoby z

? = nejisté, nejednoznačné

* * *

M a p a č. 1 prostor celomoravský a slezský¹¹

Místní jména s příponou *-any*

Bílany, +*Bobrovany*, +*Boleslavany*, *Borkovany*, *Brňany*, +*Břešťany*, +*Budkovany*, *Bukovany 2x*, +*Bukovany*, *Bystrovany*, *Dolany 2x*, *Dubany*, *Dubčany*, *Dubňany 2x*, *Habrovany*, *Hajany*, *Hlubočany*, +*Houžvany*, *Hradčany*, *Hrušovany 2x*, +*Chlévany*, *Chrášťany*, *Jabloňany*, *Jezeřany*, *Kelčany*, +*Klečany*, *Komořany*, *Kopčany*, *Koryčany*, *Kostelany*, *Kozlany*, *Kožušany*, *Lašťany*, *Lažany 2x*, *Lešany*, *Lipňany*, *Litovany*, *Loučany*, +*Lubany*, *Lukovany*, *Mělčany*, *Moravany*, *Moravičany*, *Naloučany*, *Němčany*, *Norberčany*, *Olomučany*, *Olšany 5x*, *Oplocany*, *Osičany*, *Oslavany*, *Osvětimany*, *Rouchovany*, *Pohořany*, *Pořičany*, *Pouzdrňany*, *Řičany*, +*Sazany*, +*Slapany*, *Sližany*, *Topolany*, *Trboušany*, *Tuřany*, *Vážany 4x*, +*Vážany 2x*, +*Výsočany*, +*Záblacany*, *Zakřany*, *Žatčany*.

Břežany* (> *Fryšava*), **Dobřany* (> *Dobřínsko*), **Dokovany* (> *Dukovany*), **Chlumany* (> *Chlum*), **Jelšany*/Kelčany*? (>= něm. *Geltschein*), **Hodoníňany* (> *Hodolany*) **Hrušany* (> *Hrušov*), **Kelčany*/**Jelšany*? (>= něm. *Geltschein*),

10 ŠRÁMEK, Rudolf: *Úvod do obecné onomastiky*, c. d.; ŠRÁMEK, Rudolf: *Beiträge zur allgemeinen Namentheorie*, c. d.

11 ŠRÁMEK, Rudolf: *Zur Verbreitung tschechischer Ortsnamentypen in Mähren*. Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig 13, 1964. Gesellschaft- und sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 2, s. 361–364.

**Krčmany* (*Krčmaň*), **Lažany* 2x (> *Lažánky*), **Lažany* (> *Lažínky*), **Lažany* (> *Lazy*), **Medlany* (> *Medlánky*), **Mošťany* (> *Mošťánky*), **Mošťany* (> *Mušov*), **Mostečany* (> *Mostkovice*), **Nárožany* (> +*Narožinky*), *Obřany*, **Ostrovany* (> *Ostrovánky*), **Přilažany?* (> *Přiložany*), **Radlany* (> *Radlas, ulice v Brně*), +*Sadovany* (< +*Zadovany?*), **Slatiňany* (> *Slatinice*), *Těšany* 2x, **Těšany* (> *Těšánky*), **Virovany* (> *Věrovany*).

Tzv. obyvatelská jména jsou přímým svědectvím o nejstarších sídleních místech Slovanů a mohou naznačovat dobu a směr příchodu. Jde o starý produktivní typ tvoření (na Moravě přes 80 jmen). Moravský areál je zřetelně otevřen do Podunají (Panonie). Je ohraničen většinou rovinatým nebo pahorkovitým územím kolem řek, odkud se kolonizačním úsilím začal postupně rozšiřovat. V oblastech mladšího osídlení typ s příponou *-any* není. Náš zkoumaný prostor na východní Moravě zasahuje jen okrajem. (Viz mapa č. 6.)

Obyvatelská jména vznikala na základě pojmenovacího motivu „lidé bydlící na jistém místě“, např. v dole, u jezera, na louce, na lazu, v olšíně, za křím „křovím“ nejprve jako pojmenování lidí *Dolané, Jezeřané, Lažané, Naloučané, Olšané,*

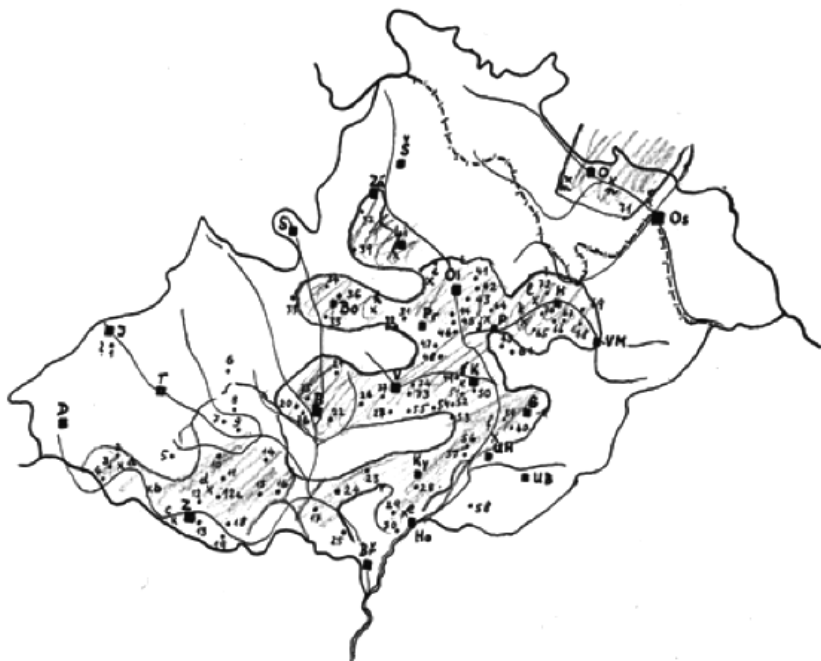
Zakřané a teprve z nich povstala jména míst *Dolany*, *Naloučany*, *Olšany*, *Zakřany*. Základem se mohlo stát i např. jméno řeky: lidé u řeky Oslavy > *Oslavany*, u říčky *Bobrava* zanikly u Domašova *Bobrovany*. Takto vznikl jeden z nejstarších typů české (slovanské) toponymie.

M a p a č. 2 prostor celomoravský a slezský¹²

Ironizující přezdívky

Bosonohy, *Čertoryje*, +*Dluhonosy*, +*Dobrobudy*, *Doloplazy 2x*, *Chrudichromy*, *Kotojedy*, *Kozojedy 22x*, *Kozojídky*, *Krchleby*, *Kuroslepy*, *Lubojaty*, *Lutopecny*, +*Lykodery*, +*Mokronosy*, *Nebovidy*, *Nesachleby*, +*Oskorady*, +*Osmoruby*, +*Otěhřiby*, +*Otěchleby*, +*Pobikozly*, *Pasohlávky*, +*Poklaty*, *Přestavky 3x*, *Přítluky*, *Rakodavy*, *Senorady*, +*Soběbřichy*, *Soběkury*, *Soběrady*, *Soběsuky 2x*, +*Sovolusky*, *Suchohrdly*, +*Thlustomasty*, *Tučapy 2x*, +*Tučapy 2x*, *Tupesy*, *Voděrady*, *Všechlapy*, *Všeruby*, +*Vše-trapy*, *Výčapy*, *Výkleky*, +*Žabokrky*, *Žabovřesky*;

**Baboleky* (> *Babolky*), **Křivonosy* > *Křivousy*, **Úsopeče* (> *Hustopeče 2x*).

12 ŠRÁMEK, Rudolf: *Zur Verbreitung tschechischer Ortsnamentypen in Mähren*, c. d.

Povolání, služba

- a) *Bobrovniky*, +*Bobrovniky*, *Kostniky*, *Kladniky*, +*Kuželniky*, *Lazniky* 2x, *Zlatniky*, **Jedovniky* (> *Jedovnice*), **Sokolniky* (> *Sokolnice*);
 b) *Štítary*, *Včelary*, *Vinary*, **Psáry* > **Psárky* (> *Pisárky*);
 c) *Kravaře*, *Strhaře*, *Rataje* 2x, *Rybáře*, +*Rybáře*;
 d) *Březolupy*, *Kladeruby* 3x, +*Kladoruby*, *Korolupy*, +*Mydlovary*.

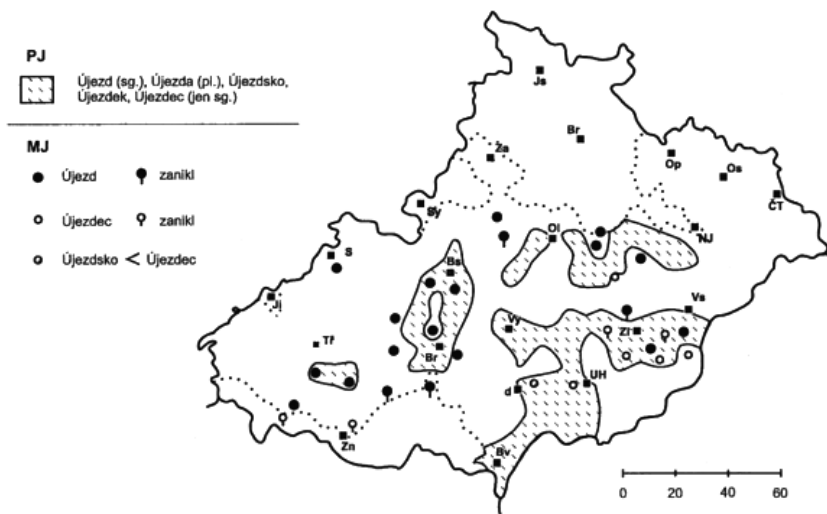
Kromě jmen s příponou *-any* (viz mapa č. 1) jsou uvedené dva typy místních jmen rovněž typické pro nejstarší slovanské sídelní oblasti. Jejich rozšíření se kryje s typem *-any*, zaplňují místa, kde se typ *-any* buď neuplatnil (zvl. Znojensko), nebo rozšiřují sídelní prostor z rovin střední Moravy podél Bečvy směrem do Moravské brány a mezi Uh. Hradištěm a Otrokovicemi překračuje řeku Moravu. To jsou i nástupní prostory, odkud osídlování pokračovalo na zkoumané území.

Ironizující přezdívková jména předpokládají už určitý stupeň stabilizace osídlení, neboť byla dána vždy od sousedů. Je to princip náležející do sociálního povědomí, který je dodnes živý: jedné lokalitě z jižní Moravy se přezdívá *Potměchmaty*.¹³ Na Moravě jsou tato jména doložena ve vysoké frekvenci (přes 80), podstatně více je jich v Čechách. Na Opavsku tvoří jižní okraj starého sídelního areálu hornoslezského.

Stabilizace osídlení je rovněž předpokladem vzniku jmen podle povolání (zaměstnání, služby). Areálově se kryjí se jmény ironizujícími a obvykle se kumulují kolem hradních center, např. kolem Kroměříže (*Rataje* „orači“), Opavy (*Bobrovniky*, *Kravaře*, *Zlatniky*). Sociálními historiky jsou velmi ceněna jako zdroj informací nejen o repertoáru povolání, jako jsou např. *Kostniky* „zpracovatelé kostí pro výrobu mýdla“ (srov. i jm. *Mydlovary*), +*Kuželniky* (zanikly u Prostějova), *Lazniky*, *Rybáře*, *Včelary*, *Vinary* aj., ale také pro jejich polohu kolem správních center.¹⁴ Náš zkoumaný prostor začíná právě tam, kde končí jejich starobylý areál na střední Moravě.

13 ŠRÁMEK, Rudolf: *Problematika studia přezdívek obcí. (Na materiálu z Moravy a Slezska.)* Národopisné aktuality 14, 1977, s. 29–54.

14 Viz LÜBKE, Christian: *Arbeit und Wirtschaft im östlichen Mitteleuropa.* Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1991.

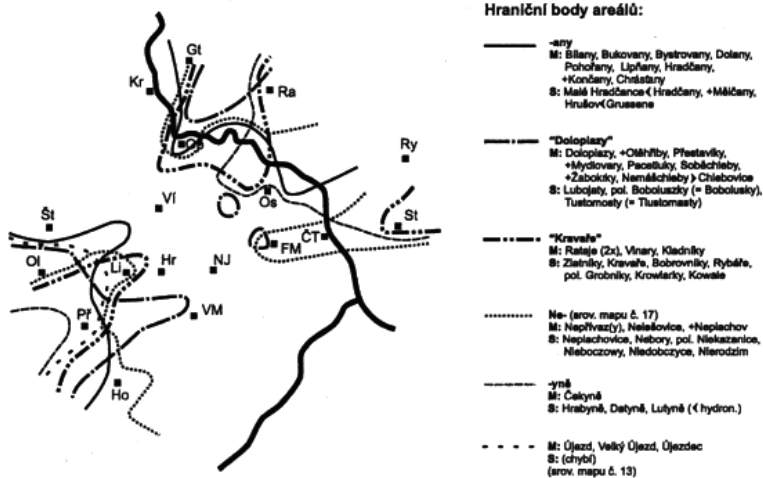
M a p a č. 3 prostor celomoravský¹⁵*Újezd, Újezdec, Újezdek, Újezdsko* ve jménech místních (MJ) a pomístních (PJ)

Mapa ukazuje jeden ze způsobů kolonizačního rozšiřování nejstaršího sídelního území. Slovo újezd bylo od původu obecně označení takového druhu kolonizační vsi, která vznikla v 11. – 13. století na nově osídlované půdě zpravidla na místě někdejšího lesa a byla novému osidlenci darována z knížecího majetku. Velikost území byla určena tak, že byl skupinou pověřenou knížetem na koni objet obvod vybraný ke kolonizaci a přitom byly vytyčovány hranice (jiný způsob bylo stanovení hranice obejitím, vzniklo jm. *Ochoz*, jehož areál není s areálem *Újezd* totožný). Ne na všech objetych místech bylo založeno sídlo, vytyčena však byla také pole, lesy, luky, pastviny. Tak vzniklo značné množství pomístních jmen *Újezd*, *Újezdky*, *Újezdsko* apod., nářečně na Hané *Hójezd*. Na mapě je znázorněna souvislost areálu místních a pomístních jmen. Jména tohoto typu se nevyskytují ve Slezsku. Výrazně se však uplatnila ve zkoumaném území v lesnatém prostoru mezi Dřevnicí a Olšavou.

15 ŠRÁMEK, Rudolf: *Úvod do obecné onomastiky*, c. d. Příloha č. 13.

M a p a č. 4 prostor celomoravský a slezský¹⁶

Hranice toponymického jádra Moravy a Slezska

Z map č. 1–3 a z komentářů k nim vyplývá, že existují ještě jiné strukturální typy místních jmen, jejichž areály dovolují vymezit starý sídelní areál. Překryjí-li se tyto areály, vzniká svazek hranic (tzv. topoglos), který ohraničuje tzv. toponymická jádra neboli toponymická jádrová území. Na Moravě a ve Slezsku se takové jádro stává východiskem postupného rozšiřování sídelního území s jinými typy místních jmen, tj. s vytvářením mladších toponymických jader. Např. jména *Seč*, *Rozseč*, *Proseč*, *Zhoř*, *Žďár* jsou spojena se završením kolonizace v nejvyšší nadmořské výšce Českomoravské vrchoviny, *Poruba*, *Polom* s dobýváním lesnaté půdy mezi Poodřím a Poolším. Na našem zkoumaném území představuje instruktivní příklad mladšího jádra jméno *Lhota* (viz mapu č. 14).

Mapa č. 4 ukazuje ze západní strany hranici moravského toponymického jádra typického pro nejstarší sídelní vrstvu (lze přidat ještě hranice jiné, ale mapa by se stala nepřehledná). Výklad původu místních jmen *Hranice* je proto zcela logický, bude-li se opírat o pojmenovací motiv „ležící na hranici starého areálu“ (navíc: na rozvodí Odra – Dunaj). Pozoruhodné je srovnání moravské situace s hranicí severnějšího a východnějšího toponymického jádra mezi Opavou (zde zvláště intenzivního) a Českotěšínskem.

16 ŠRÁMEK, Rudolf. *Soustava místních jmen na severovýchodní Moravě a ve Slezsku*. Slezský sborník 63, 1965, s. 368–397.

Pro naše zkoumané území ukazuje mapa jeden závažný fakt: osídlení sem postupovalo ze střední Moravy, tvoří s ním přirozený celek, který je podporován souvislostí jazykovou. Dialekty zkoumaného prostoru představují svou polohou na okraji starého sídelního areálu archaickou vrstvu vývojových procesů českého jazyka. (Viz kapitola Onomastická interpretace.)

M a p a č. 5¹⁷

Ukázka oboustranného česko-německého toponymického kontaktu

1. Areál přejetí jednoho typu českých místních jmen do němčiny jako svědectví postupu rané německé kolonizace

Vzor: čes. *Branišovice* > něm. *Franspitz* > čes. *Franšpice* > obnoveno *Branišovice*

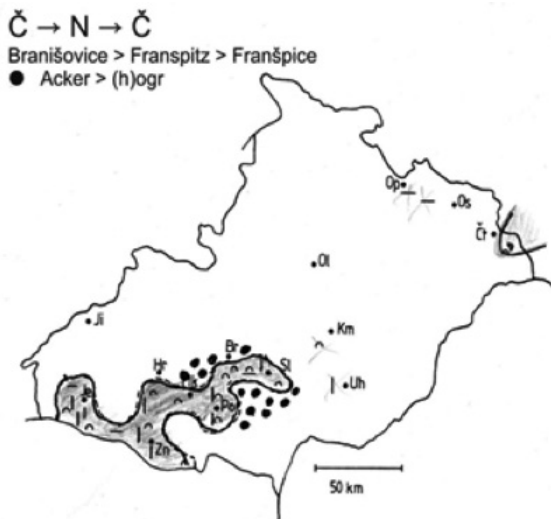
České jméno > přejetí do němčiny	> přejetí do češtiny	> obnova původ. jména
↓	↓	↓
<i>Branišovice</i> > <i>Franschwitz</i> > <i>Franspitz</i>	> <i>Franšpice</i>	<i>Branišovice</i>
<i>Cvrčovice</i> > <i>Urschwitz</i> > <i>Urschwitz</i>	> <i>Uršpice</i>	<i>Cvrčovice</i>
<i>Dančice</i> > <i>Dantschwitz</i> > něm. nářečně <i>Tónšp^etz</i>	> čes. nářečně <i>Tonšpice</i>	<i>Dančovice</i>
<i>Jevišovice</i> > <i>Jaischwitz</i> > <i>Jaischwitz</i>	> čes. nářečně <i>Jejšpice</i>	<i>Jevišovice</i>
<i>Plačovice</i> > <i>Plospitz</i> > <i>Plospitz</i>	> čes. nářečně <i>Plošpice</i>	<i>Plačovice</i>
<i>Polešovice</i> > <i>Pollihowitz</i> > <i>Poelspitz</i>	> čes. nářečně <i>Pelšpice</i>	<i>Polešovice</i>
<i>Sedlešovice</i> > <i>Scilspitz</i> , <i>Cedelspitz</i> , <i>Edelspitz</i>		<i>Sedlešovice</i>
<i>Velešovice</i> > <i>Wellspitz</i> > <i>Wellspitz</i>	> čes. nářečně <i>Velšpice</i>	<i>Velešovice</i>
Rekonstrukce výchozích podob:		
* <i>Jarošovice</i> > <i>Gerschweitz</i> > <i>Gerspitz</i>	> <i>Heršpice</i>	neobnoveno
* <i>Hnašovice</i> > <i>Knaspitz</i>	> <i>+Knašpice</i>	

2. Areál českých pomístních jmen *Okr/Ogr*, *Okry/Ogry*, *Hogry* aj. vzniklých přejetím německých pomístních jmen od slova *Acker* „pole, role o velikosti 40½ arů“

<i>Acker</i> něm. jméno obdělávaného pole	> čes. <i>Okr/Ogr</i> , <i>Okry/Ogry</i> , <i>Hogry</i> aj.
<i>Schmalacke</i> něm. jméno pro obdělávané úzké (obvyklé dlouhé) pole něm. nářečně <i>Šmōlok^r</i> , <i>Šmō^loker</i> , zřídka též <i>Šmōg^er</i>	> čes. <i>Šmōlogr(y)</i> , <i>Šmōogrogr</i>
<i>Wiesenacker</i> něm. jméno pro obdělávané pole založené na bývalé louce nebo sousedící s ní něm. nářečně. <i>Wīsno^kr</i> , <i>Bīsno^gr</i>	> čes. <i>Vizogrogr(y)</i> , zřídka <i>Bizogrogr(y)</i>

17 ŠRÁMEK, Rudolf: *Die Ortsnamen vom Typ Edelspitz, Herspitz in Mähren. (Zur slawisch-deutschen Namenintegration)*. In: Ofitsch, M. – Zinko, Chr. (eds.): *Studia Onomastica et Indogermanica. Festschrift für Fritz Lochner von Hüttenbach zum 65. Geburtstag*. Graz: Leykam, 1995, s. 295–333.

Na mapě jsou zachyceny dva areály poskytující onomasticky i sídelně velmi cenné kontaktologické informace ve dvojích časových hodnotách. Areál č. 1 odkazuje na první etapu příchodu německých kolonistů od konce 12. století a na směr jejich pronikání v linii Znojemsko – Brněnsko. Třebaže výchozí česká místní jména uvedeného typu mají na Moravě širší areálové rozložení, realizovalo se jejich přejetí do němčiny se zakončením *-spitz* právě jen v uvedeném směru. To by moh-

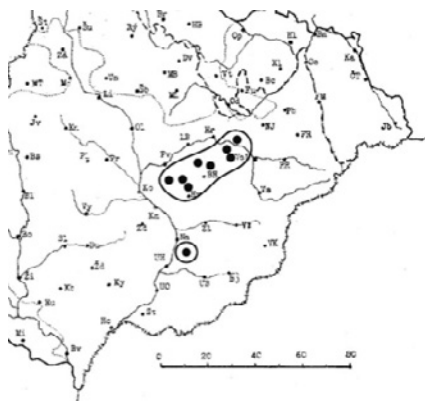
lo svědčit i o intenzivním a poměrně rychlém postupu. Areál č. 2 zachycuje situaci časově mnohem mladší. Německá kolonizace je už sídelně ustálená, ekonomicky stabilizovaná. Některá místa jsou sídly jen německými, jiná v různém stupni smíšenými. Rozvíjí se jazykový kontakt, a to včetně oboustranného přejímání jmen pomístních: z češtiny do němčiny např. *Flaniken* < *Blaník* (k *blana* „blátivá, mokrá louka“, od toho i *Blansko*), *Lisky* > *Leiske*, *Paseka* > *Pašfik* / *Fašfik*, *Žleby* > *Tschlib*, *Tschliben* aj., z němčiny do češtiny, např. *Breiten* („široké pole“) > *Prátny*, *Heide* (nářečně *Héde* „vřesoviště v lese“) > *Hády*, *Hohe Leite* („vysoká, prudká stráň“) > *Holedná*, *Sonnenberg* („slunečný kopec“) > *Žumberk* aj.

Ke jménu *Heršpice*: počáteční *Jar-* přejímá němčina kolonizační doby jako *Ger-*, srov. *Jaroměř* > *Germer*, *Jaroměřice* > *Germeritz* apod. Proto je německé *Ger-* v *Gerspitz* za české *Jar-* a *-spitz* z českého *-šovice*. Rekonstrukce určí jako výchozí jméno *Jarošovice*.

Raně německá kolonizace se na osídlovacím procesu zkoumaného východomoravského území v podobě migrujícího etnika podílela jen na jeho severním okraji. Blíže o tom viz v závěrečné kapitole.

M a p a č. 6 zkoumané území

Místní jména obyvatelská = „kde se usadili“ **Místní jména obyvatelská = „co jsme“**

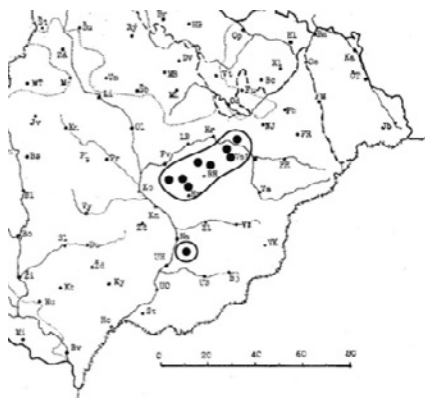
● **-any** *Hradčany, Chrást'any* **x-níky** *Kelníky, Kladníky, Lazníky*

Oba typy místních jmen leží na východním okraji starého sídelního areálu střední a jižní Moravy a jen slabě naznačují nástupní prostor osídlení směrem na východ, kde se už nevyskytují. (Viz mapa č. 1, 2.)

M a p a č. 7 zkoumané území

Místní jména obyvatelská vzniklá jako ironizující přezdívky

Březolupy, Hustopeče, Libosváry, Pacetluky, Přestavlky, Soběchleby, Tučapy, Zámrsky

Podstata typu jmen na této mapě je vyložena v komentáři k mapě č. 2. Pro zkoumané území má důležitost v tom, že prokazuje souvislost se starým sídlením prostorem Moravy na jeho severovýchodním okraji. Vytvořila se tři malá jádra: severně od Holešova, severně od Bystřice p. H. a západně od Val. Meziříčí. Do volných prostor se nasunuly jiné typy jmen, viz mapy níže. Mapa tak představuje jeden z prvních kompaktních areálů určitého toponymického typu v nejstarší vrstvě východomoravského osídlení.

M a p a č. 8 zkoumané území

Místní jména přivlastňovací od osobních jmen tvořená příponou *-jb, -ja, -yně*

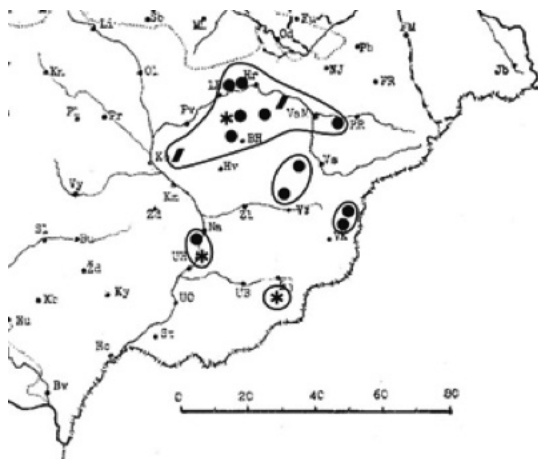
1. Motiv: „čí majetek, sídlo“

Ratiboř, Kelč „majetek (hrádek, dvůr...) Ratiborův, Kelkův / Kelcův“

**Lidča* „ves Ludkova“, *Choryně* „ves Chorova“

Přípony:

- **-jb** *Drahotuše, Kelč, Křtomil, (*Lideč >) Lidečko, Neubuz, Poteč, Ratiboř, Slavíč, Spytihněv*
- * **-ja** *Komňa, (*Símřa >) Símře, (*Lidča? >) Lideč a Lidečko, (*Vidča >) Videč / -yně* *Choryně, Chropyně*

K toponymické charakteristice starého sídelního prostoru Moravy náležejí také sídlištní jména s motivací „přivlastnění majetku, sídla nějaké osobě“ (viz ještě mapy č. 12, 13). Výchozí osobní jméno nesl zakladatel nebo první osadník, zřídka také majitel daného sídla. Vrstva takto vzniklých jmen je doložena v toponymii všech Slovanů, a to i vymřelých (zejména v Německu na sever od řeky Labe k Baltickému

moři, např. *Postupim* > *Potsdam*), a všude patří vždy k nejstarším. Zvláštnost tkví v tom, že toponymická přípona *-j6* je v mužském rodě (v ženském rodě *-ja*) a přestala už od 2. poloviny 11. století být produktivní. Ve 12. století zanikla. Jen o málo později zaniklo i tvoření příponou *-yně* (staročesky a v nářečí na východní Moravě *-yňa*). Znamená to, že sídla s tímto typem jména musela vzniknout nejpozději do konce 12. století, i když prameny poskytují zápisy pozdější. Areál jejich rozšíření je tedy sídelně starobylý.

Výchozí osobní jména jsou buď velmi stará jména složená (*Drahotuch*, *Kroměžir*, *Neubud*, *Ratibor*, *Sěmimír*, *Spytihněv*), nebo od nich odvozená (*Ludek* z *Ludslav*, *Videk* z *Dobrovid*, *Slavik* z *Mirolav* nebo *Slavomír* apod.), popř. tvořená jinak (*Kelek* „malý kel“, *Kom-* z *kom* „stráž“ – v češtině už nedoloženo, ale známé je u Srbů a Chorvatů; je také ve jméně brněnské části *Komín*). Přípony *-j6*, *-ja* koncovou souhlásku osob. jmen měkkily. Příklady:

a) S příponou *-j6*:

- osob. jm. *Ratibor* > pojmenovací motiv „čí majetek“ > *Ratibor+ -j6* > míst. jm. *Ratiboř*, znamená „Ratiborův majetek, hrádek, les ...“
- osob. jm. *Kroměžir* > *Kroměžir+ -j6* > *Kroměžiř*, od 14. stol. s přesmykem *Kroměříž*;
- osob. jm. *Neubud* > *Neubud+ -j6* > *Neubuz*;
- osob. jm. *Drahotuch* > *Drahotuch+ -j6* > *Drahotuš*; množ. č. *Drahotuše* pojmenovává společně hrad a městečko, podobně např. *Hukvaldy*;
- osob. jm. *Spytihněv* > *Spytihněv+ -j6* > staročes. *Spytihněv'* (s měkkým *-v'*) > *Spytihněv*;
- osob. jm. *Kelek* > *Kelek+ -j6* > *Kelč*, podobně osob. jm. *Telek*, *Telec+ -j6* > míst. jm. *Teleč* > *Telč*, osobní jméno *Mladek+ -j6* > *Mladeč*, nářečně *Mlač*, *Chromek+ -j6* > *Chroměč*, nářečně *Chromč*.

Přibližně od linie Zábřeh na Mor. – Boskovice – Brněnsko – Břeclav na východ zachovávají tato místní jména v nářečí původní mužský rod. *ten Kroměříž*, *ten Olomouc*, *ten Staríč* aj. Západně od této linie a ve spisovném jazyce přešla v důsledku některých hláskových vývojových změn k rodu ženskému.¹⁸

b) S příponou *-ja*:

- osob. jm. *Ludslav*, *Ludmir*, *Ludboj* > mazlivá forma *Ludek* > „čí ves“ > *Ludek+ -ja* > míst. jm. *Ludča* > vývojem *Lidča* > *Lideč*, v nářečí i *Lič*. Podobně *Vidslav*, *Dobrovid* > *Videk+ -ja* > *Vidča* > *Videč*, nářečně *Videč*. Viz na Slovensku blízké *Bytča* (z osob. jm. *Bytek* „Bytkova dědina“);

c) S příponou *-yně*, nářečně *-yňa*: *Choryně* „Chorova ves“, (*chor-* „chorý“), *Chropyně* „Chropova ves“ (*chrop-*, *chrap-* „hlučně chodit“). V Praze je *Ruzyně*, u Karviné *Datyně*, *Lutyně*.

18 TUŠKOVÁ, Jana: *Deklinací systém femininních oikonym v češtině. Synchronní pohled na základě Českého národního korpusu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011.

Zeměpisné rozložení ve zkoumaném prostoru je pozoruhodné: vede jednak Moravskou bránou kolem Bečvy, jednak od Bystřice p. H. směrem na Kelč a Val. Meziříčí. Jména tohoto typu naznačují raný postup kolonizace do končin už vzdálenějších od starých sídelních center Moravy.

M a p a č. 9 zkoumané území

Patronymická místní jména ze složených osobních jmen + přípona *-ice*

Bohuslavice, Sehradice = „ves lidí Bohuslavových, Sehradových“.

Komponenty výchozích osobních jmen:

-slav- *Bohuslavice* (u Zlína, nad Vlárí), (**Bohuslavice* >) *Bohuslávky, Drslavice, Hodslavice, Jaroslavice, Ludslavice*

-host- (**Třebohostice* >) *Dřevohostice*

-hrad- *Sehradice*

Ne- *Nedachlebice*

Patronymická místní jména typu *Bohuslavice*, jejichž základní osobní jména zachovávají složenou podobu, doprovázejí u západních Slovanů téměř vždy areály jmen demonstrovaných na mapách č. 1 a 2 a spolu s nimi a v různé míře produktivity a kumulace se podílejí na toponymii nejstarších sídelních prostorů. Tato mapa je pozoruhodná tím, že ukazuje pronikání sídelního procesu z jiného směru, než je tomu na mapách předcházejících: rozšiřuje totiž starý moravský areál přes řeku Moravu jednak od Napajedel až po Sehradice, jednak v údolí Olšavy mezi Uh. Hradištěm a Uh. Brodem. Na sídelně živém prostoru mezi Přerovem a Kelčí je doloženo jen jedno jméno: *Dřevohostice*. Na následujících mapách č. 10 a 11 je v linii Uh. Hradiště – Vizovice zřetelně vidět prázdný prostor obsazený právě typem *Bohuslavice* a tím jsou nástupním prostorem dalšího sídelního postupu.

Všechna výchozí osobní jména jsou raně staročeská: *Bohuslav* (3x), *Hodslav*, *Jaroslav*, *Ludslav*, *Nedachleb*, *Třebohost*, *Sehrad*.¹⁹ Naprosto převažují jména s komponentem *-slav*, což významně koresponduje se situací jen na starém areálu. Jméno *Dřevohostice* není původní: výchozí podoba zní *Třebohostice* „ves lidí Třebohostových“. Po ztrátě povědomí o původní podobě se *Třebo-* výslovnostně přiklonilo k *Dřevo-*. Podobný jev proběhl asi i u jména řeky *Dřevnice* < **Třebnice* pro řeku tekoucí územím vytríbeného, tj. prokáceného od porostů pročištěného lesa.

M a p a č. 10 zkoumané území

Patronymická místní jména z odvozených podob a z jiných osob. jmen + přípona *-ice*

Dobrotice, Mistřice = „ves lidí Dobrotových, Mistrových“

a) základní osobní jméno je hypokoristikum:

Blazice, Dobrotice, Mařatice, Němetice, Nětčice, Nezdenice, Prakšice, Těšetice, Třebětice, Vítovice, Životice

b) základní osobní jméno vzniklo z obecného slova:

Babice, Haluzice, Havřice (?), *Mistřice, Oznice, Šumice*

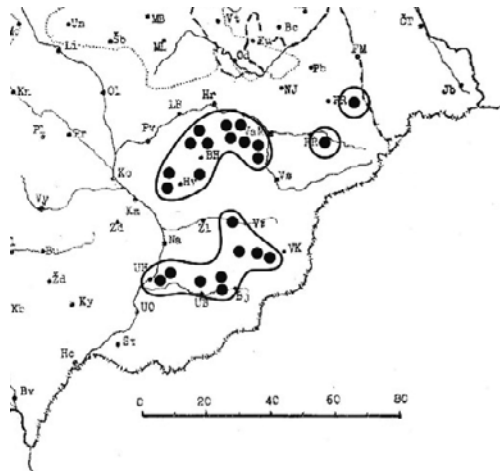
c) jiné: *Police, Zádveřice* (?)

d) cizí osobní jméno:

Rymice, Vigantice

e) mladé místní jméno:

Kateřinice

19 SVOBODA, Jan: *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha: Československá akademie věd, 1964, s. 194.

Jména uvedeného typu jsou nápadná tím, že vytvářejí dva uzavřené areály, které zahušťují starší stav (viz předcházející mapy): **a)** Na Holešovsku navazují na situaci středomoravskou a pokračují severním směrem na Kelečsko a k Val. Meziříčí, odtud pak podél levého břehu Bečvy na Vsetín do prostoru, kde scházejí poněkud mladší jména s příponou *-ovice* (viz mapa č. 11); **b)** Důležitou informaci poskytuje jižní areál. Naznačuje pronikání podél Olšavy na Bojkovice a do údolí západně od Val. Klobouk.

Z hlediska soustavy staročeských hypokoristik (= mazlivých podob jmen) je velmi významné to, že se ve zkoumaném prostoru vyskytují výchozí hypokoristika s příponami *-ota*, *-ata*, *-eta*, která v české i moravské toponymii charakterizují jen její starou i okrajovou vrstvu; např. osob. jm. *Dobroslav* > hypokor. *Dobrota* > míst. jm. *Dobrotice*, osob. jm. *Živoměr* > hypokor. *Života* > míst. jm. *Životice*, osob. jm. *Třebohost* (je i ve jm. *Dřevohostice*) > *Třebjata* > *Třebětice* atd. Ve jm. *Mařatice* je osob. jm. *Mařata* „syn Marie“ (totéž v příjmení *Maňák*).

Místní jméno *Zádveřice* vzniklo patrně výslovnostní úpravou ze **Zádřevnice*, to však ze **Zátřebnice* „za řekou **Třebnici*“. (Srov. *Dřevohostice* z *Třebohostice*.)

M a p a č. 11 zkoumané území

Patronymická jména z odvozených a z jiných osobních jmen + přípona *-ovice*

Malenovice, Rajnochovice = „ves lidí Malenových, Rajnochových“

a) základní osobní jména jsou hypokoristika:

*Blahutovice, Bojkovice, Býškovice, Dobrkovice, *Holešovice* (>*Holešov*), *Hostašovice, Hradčovice, Jankovice, Kunovice, Ludkovice, Malenovice, Mysločovice, Miškovice, Paršovice, Petřkovice, Přečkovice, +Těškovice, Valšovice, Vizovice, Vlachovice, Vrchovice, Želechovice*

b) základní osobní jména jsou z obecných slov:

Huštěnovice, Kurovice, Luhačovice, Oprostovice, Otrokovice, Pašovice, Pozlovice, Provodovice, Rajnochovice, Sazovice, Slušovice, Šumice, Tečovice, Zahnašovice, Žákovice

c) základní osobní jméno je cizího nebo jiného původu:

Házovice, Trojanovice, Tylovice, Velké Karlovice

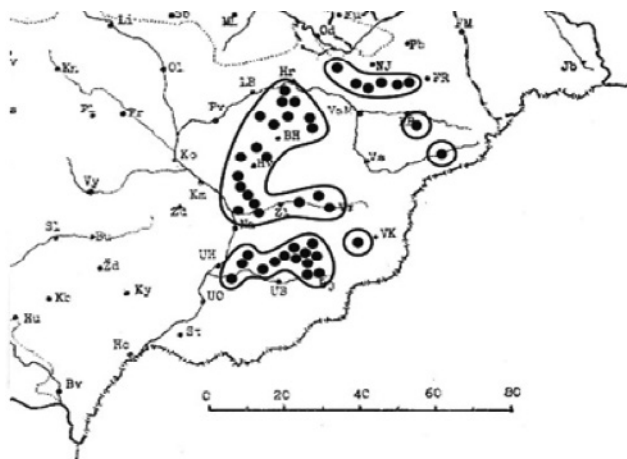
d) možný dvojí výklad osobního jména:

Bílovice, Bordovice, Kaňovice, Záhorovice

e) zakladatel je známý:

Halenkovice: založeny 1654 jako dvůr, na jeho místě 1658 vznikla ves Halenkov. Jméno po Heleně (čes. též *Alena, Alinka*), dceři nového majitele panství Illesházyho.²⁰

20 HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*. I. (A–L), c. d., s. 238.

Srovnání areálů jmen na této mapě a na mapě č. 10 ukazuje dva důležité znaky: jednak se areály v podstatě kryjí zeměpisně (nehledíme-li na prostor od Bečvy směrem k Novému Jičínu) a ostrostí svého ohraničení, jednak se liší – a to je pro zkoumaný prostor charakteristické – ve značném stupni produktivity, která souhlasí s povahou toponymie na vnitřní Moravě do zlomu 14. a 15. století. Mapa zobrazuje ve zkoumaném prostoru nejčastěji se vyskytující strukturální i motivický typ jmen. Mezi oběma areály a územím na východ od nich zůstává prostor, kde se uplatnila především jména s přivlastňovací motivací (viz následující mapy). Způsob tvoření výchozích hypokoristických podob osobních jmen je popsán u mapy č. 10.

Mapa č. 12 zkoumané území

Přivlastňovací místní jména s příponou *-ín, -ina, -iny* = „čí majetek, ves“

Radotín = „Radotův majetek“, *Lutonina* = „Lutoňova ves“

Místní jména jsou odvozena od hypokoristických podob osobních jmen, jejichž přípony končí samohláskou *-a*. Motiv = „čí majetek, ves, lhota“

a) složené osobní jméno hypokoristické zkrácení místní jméno

příklad **příponou**

<i>Přibyslav, Ubyčest</i>	→ -'a <i>Byňa</i>	→ <i>Bynina</i>	„ves, lhota Byňova“
<i>Hostirad</i>	→ -'ata <i>Host'ata</i>	→ <i>Hostětín</i>	„ves, lhota Host'atova“
<i>Sěmirad</i>	→ -'ata <i>Sem'ata</i>	→ + <i>Semetín</i>	„majetek Sem'atův“
<i>Velislav</i>	→ -'ata <i>Vel'ata</i>	→ <i>Veletín</i> > <i>Veletiny</i>	„majetek Vel'atův“
<i>Slaviboh</i>	→ -ica <i>Slavica</i>	→ <i>Slavičín</i>	„majetek Slavicův“

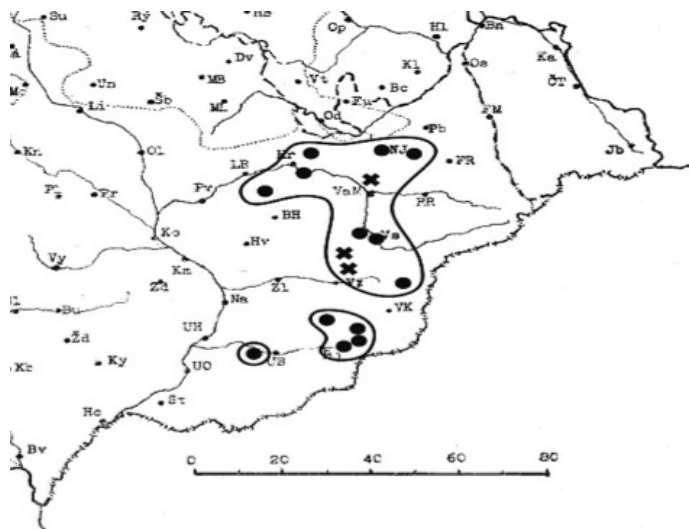
<i>Všedrah</i>	→ -ina	<i>Všema</i>	→ <i>Všemina</i>	„ves, lhota Všemova“
<i>Lutoměr</i>	→ -oňá	<i>Lutoňá</i>	→ <i>Lutonina</i>	„ves, lhota Lutoňova“
<i>Luborad</i>	→ -ota	<i>Lubota</i>	→ <i>Lubotín</i> > ? <i>Libotín</i>	„majetek Lubotův“
<i>Radoslav</i>	→ -ota	<i>Radota</i>	→ <i>Radotín</i>	„majetek Radotův“
<i>Sěmír</i>	→ -ta	<i>Sěta</i>	→ <i>Setín</i> > <i>Vsetín</i>	„majetek Setův“

b) základní osobní jména ze slov obecných

<i>bílý</i>	→ -ota	<i>Bělota</i>	→ <i>Bělotín</i>	„majetek Bělotův“
<i>černý</i>	→ -ota	<i>Černota</i>	→ <i>Černotín</i>	„majetek Černotův“
<i>půlka, půlit</i>	→	<i>Půlka, Pul-ka</i>	→ <i>Pulčín</i> > <i>Pulčiny</i>	„majetek Půlkův“
<i>žila</i>	→	<i>Žila</i>	→ <i>Žilín</i>	„majetek Žilův“

c) základ je počeštěné osobní jméno cizího původu:

<i>Petr</i>	→ -a	<i>Pita</i>	→ <i>Pitín</i>	„majetek Pitův“
-------------	------	-------------	----------------	-----------------

Podstata přivlastňovacích jmen je popsána u mapy č. 8, věnované nejstaršímu typu jmen s touto motivací. Tvoření jmen typu *Radotín*, *Lutonina* bylo živé přibližně do konce 14. století. Areálově navazují na jména z mapy č. 11 tak, že jejich prostor buď doplňují, nebo rozšiřují, od Val. Meziříčí ke Vsetínu po levém břehu Bečvy a v sevřené skupině na Bojkovicku. Všechna jména toho typu jsou odvozena od mužských hypokoristických a jiných jmen, která jsou vždy zakončena příponou *-ata*, *-eta* (*-ěta*), *-ota*, *-aňa*, *-oňá*, *-ica*, *-da* aj., tj. na konci vždy na *-a*. Byla to jména mužského rodu, avšak zakončena na *-a*. Jejich přivlastňovací podoby se tvořily stejně, jako se tvořily a dodnes tvoří u jmen ženských: *Anna*, *Helena*, *Karla*, *Tereza* > *Annin*, *Helenin*, *Karlin*, *Terezin* majetek > míst. jm. *Annín*, *Helenín*, *Karlín*, *Terezín*. Např.

Radoslav > hypokoristikum *Radota* > míst. jm. *Radota*+*-in* > *Radotín* „Radotův majetek“
Bohuslav, Jaroslav > *Slavica* > *Slavic*+*in* > *Slavičín* „Slavicův majetek“
Lutoslav > *Lutoňa* > *Lutoň*+*ina* > *Lutonina* „Lutoňova ves“

Hypokoristická přípona *-ata* měla i měkkící variantu *-’ata* (z praslov. *-ęta*), jejíž *-’a-* se po připojení přivlastňovací přípony *-in* přehlasovala v *-ě*: *Hostirad* > hypokoristická podoba *Host’ata* > míst. jm. *Host’atín* > *Hostětín*. Tak vzniklo i *Veletín*, pak v množ. čís. *Veletiny*.

Přivlastňovací motiv je také východiskem jm. *Vsetín*, jehož výklad je vzhledem k hláskoslovnému vývoji složitý. Mladší *Dolní Vsetín* vznikl při Bečvě až v 17. století, ale starší část města *Horní Vsetín* je zapsaná již r. 1306, a to v latinsko-německé podobě *Setteinz*. Ta mohla vzniknout jedině přejetím české předlohy *Sětín*, později *Setín*: za české *-in* je něm. *-ein* a při začlenění jména do němčiny bylo rozšířeno o německé *-s* (psaná zde *-z*), kterým se v němčině vyjadřuje přivlastnění, např. *Peters Haus* „Petrův dům“, *Petersdorf* „Petrova ves“. Původní jm. *Setín* je odvozeno přivlastňovací příponou *-in* od staročes. osobního jména *Sěta*, *Seta*, které je hypokoristickou zkratkou utvořenou příponou *-ta* od složeného jména *Semíř/Sě-*, *Serad/Sě-*, která jsou ve zkoumané oblasti základem místních jmen *Šimře* a *Sehradice* (viz mapy č. 8, 9). Počáteční *V-* (*Vsetín*) je původní splynutí předložky *v* se jménem *Setín* (poprvé 1396 *Wsetin*). Z vývojově hláskoslovných důvodů zní přídavné jméno správně v dialektickém *vsacký* (z něhož je v nářečí a ve starší literatuře jméno kraje *Vsacko*). *Vsetínský* je podoba mladší a spisovná. K střídání *a/e* ve *vsacký/Vsetín* srov. *svatý/světít*, *pátý/pět* aj. – Jméno *Vsetín* (< *Setín*) výborně zapadá do areálu kolonizačních jmen na Bečvě.

Zlín zn. „Zlův majetek“ (osob. jm. *Zla* je staročeské, odvozeno z přídavného jména *zel* „zlý“ podobně jako osob. jméno *Dobra* z *dobr* „dobrý“).

M a p a č. 13 zkoumané území

Přivlastňovací jména odvozená příponou *-ov* z osobních jmen = „čí majetek“
Bratřejov, Tichov = „majetek Bratřejův, Tichův“

Místní jména jsou odvozena od hypokoristických podob složených osobních jmen nebo od osobních jmen jiného druhu. Motiv = „čí majetek, dvůr, tvrz apod.“

Typy osobních jmen:

a) složené osobní jméno	hypokoristické zkrácení	místní jméno
příklad	příponou	
<i>Litobratr</i>	→ -ej	<i>Bratřej</i> → <i>Bratřejov</i> „majetek Bratřejův“
<i>Zdeslav, Zderad</i>	→ -ch	<i>Zděch</i> → <i>Zděchov</i> „majetek Zděchův“
<i>Třebohost, Dobrohost</i>	→ -iš	<i>Hostiš</i> → <i>+Hostišov</i> „majetek Hostišův“
<i>Jaroslav</i>	→ -oš	<i>Jaroš</i> → <i>Jarošov</i> „majetek Jarošův“

<i>Miroslav, Budimír</i>	→ -oš Miroš	→	<i>Mirošov</i>	„majetek Mirošův“
<i>Nedaměř, Nedachleb</i>	→ -(a)š Nedaš	→	<i>Nedašov</i>	„majetek Nedašův“
<i>Slavibor, Bořislav</i>	→ -ek Slavek	→	<i>Slavkov</i>	„majetek Slavkův“

Od základního osobního jména:

<i>Nerat</i>	→ +Neratov	„majetek Neratův“
<i>Provod</i>	→ Provodov	„majetek Provodův“

Dvojí možnost u jména Těšov:

<i>Těšislav</i>	→ Těš	→ Těšov	„majetek Těšův“
<i>Těchobud, Vojtěch</i>	→ Těch-, -těch měkčením > Těš	→ Těšov	

Na počest konkrétní osoby:

Halenkov založen 1658 na místě dvora *Halinkovice* ((1654), nazván po Heleně (čes. též *Alena, Alinka*), dceři nového majitele panství Illesházyho.²¹

b) základní osobní jméno ze slov obecných:

<i>holý</i>	> -eš Holeš > Holešov, pův. <i>Holešovice</i> , viz mapa č. 11	
<i>chrastit</i>	> -ěš Chrastěš	> <i>Chrastěšov</i> „majetek Chrastěšův“
<i>krhat</i> „stále slzet“	> <i>Krh</i>	> <i>Krhov</i> „majetek Krhův“
<i>komár</i>	> <i>Komár</i>	> <i>Komárov</i> „majetek Komárův“
<i>křek, křečet</i> „křik, -čet“	> <i>Křek</i>	> <i>Křekov</i> „majetek Křekův“
<i>kudla</i> nebo <i>kúdel</i>	> <i>Kudla</i>	> <i>Kudlov</i> „majetek Kudlův“
<i>palač</i> „hlaváč“	> <i>Palač</i>	> <i>Palačov</i> „majetek Palačův“
<i>rodit</i>	> <i>Rodim</i> > <i>Rodimov</i>	> <i>Rudimov</i> „majetek Rodimův“
<i>tichý</i>	> <i>Tich</i>	> <i>Tichov</i> „majetek Tichův“
<i>tlumač</i> „tlumočník“	> <i>Tlumač</i>	> <i>Tlumačov</i> „majetek Tlumače“

Dvojí možnost výkladu osobního jména:

Lukov: základ je osobní jméno, a to *Luk-*, buď z *luk* (ohebná zbraň), nebo zkráceno z *Lukáš*
Popov: buď z osobního jména *Pop*, nebo méně pravděpodobně je motivem „majetek popův, tj. církevní“

Študlov: buď z obecného slova *ščudla* „vratidlo na soukenickém stavu“, nebo z osobního jména z něho vzniklého

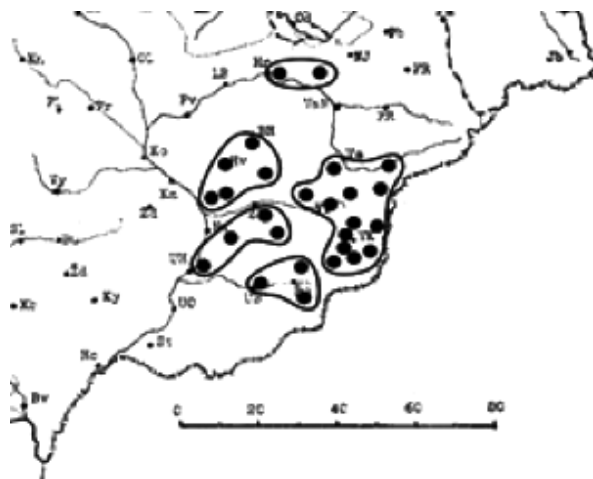
c) základ je počestně osobní jméno cizího původu:

něm <i>Brüno</i>	> čes. <i>Bruno</i> >	* <i>Brunov</i> > <i>Brumov</i>	„majetek Brunův“
------------------	-----------------------	---------------------------------	------------------

d) jiné: původní *Popův Keř*, od 1850 *Popov*

Tento typ přivlastňovací patří k nejproduktivnějším způsobům tvoření českých místních jmen. V kraji jich je přes třicet. Pozorně si všimněte areálového rozložení, které se liší od předcházejících typů jmen tím, že je rozšiřuje do vyšších, kopcovitých

²¹ Viz pozn. č. 18.

původně lesnatých nebo stranou ležících míst, obvykle kolem potoka (říčky). Jsou to typické kolonizační vsi také půdorysem plužiny. Typy výchozích osobních jmen se shodují se jmény uvedenými na předcházejících mapách.

M a p a č. 14 zkoumané území

Lhota – typické jméno středověké kolonizace

- *Lhota, Lhotka, Francova Lhota* a další

Nemapují se hojná jména pomístní *Lhota, Lhoty, Lhotsko, Na Lhotách* apod.

X a) **původní jméno má přivlastňovací podobu osobního jména a slovo**

Lhota: *Machova Lhota* > *Machová*

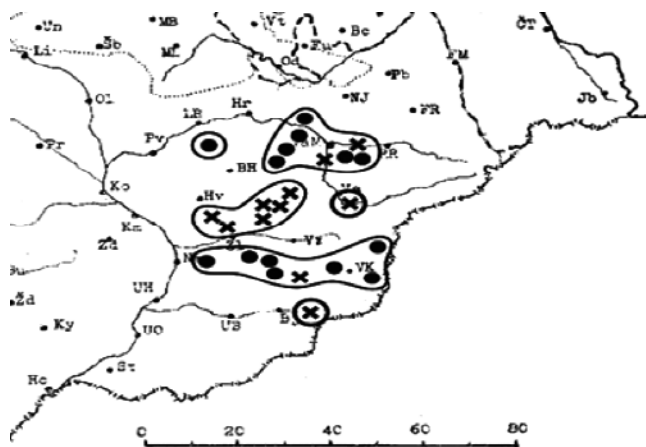
b) **sídlo doloženo bez Lhota:**

Držková, Janová, Jarcová, Mladcová, Velíková, Vlčková, Zašová

Patří sem i *Bynina, Lutonina, Všemina* (mapa č. 12)

c) **rekonstrukce jména typu:** **Petrova Lhota* > **Petrová* > *Petrůvka*.

Mimořádně cenné informace nabízí rozšíření jména *Lhota* (*Lhotka* aj.), protože je spjato s dobou vrcholné středověké kolonizace. Je to nejčastěji se vyskytující místní jméno – na Moravě a ve Slezsku 130, v Čechách 322. Četné z nich zanikly.

Jméno vzniklo z praslovanského *lbgota* „úleva, svoboda“ (je příbuzné s *lehký*), které dalo staroč. *lhóta*, novočes. *lhůta*. Tato jména dostala sídla založená na lesní nebo močálovité půdě. Jejich obyvatelé byli zpravidla na 10 až 18 let osvobozeni (dostali „lhůtu“) od placení feudálních dávek a od jiných poddanských povinností, např. roboty. Hromadně a často jako jednotně provedená akce byly *Lhoty* zakládány v 13. stol. (na Moravě až do zlomu 14. a 15. stol.) v méně úrodných a klimaticky drsnějších místech. *Lhoty* leží v našem zkoumaném území v jeho částech nebo na místech, které završují středověké osídlení kraje. Jejich celková podoba je v základních stabilizovaných rysech dochována dosud. Nejstarší moravská *Lhota* je dnešní *Panská Lhota* na Jihlavsku (1234), v Čechách obec *Nový Jiří* v okr. Ústí nad Orlicí z r. 1199 (*Lhota circa eccl. Sancti Georgii* „kolem kostela sv. Jiřího“). Protože *Lhot* bylo mnoho, rozlišovaly se různými přívlasky, např. *Velká*, *Dlouhá*, *Zálesní*, *Francova*, *Jobova*, *Máselná* atd. Srov. slovenské *Lehota*, pols. *Ligota*. *Lhoty* časově i rozšířením navazují na starší areál Újezdů a jsou na západní Moravě jistým předstupněm areálů jmen *Zhoř*, *Žďár*, *Seč*, *Rozseč*, *Proseč* na Českomoravské vrchovině (ta nejsou ve Slezsku).

Ve zkoumaném území tvoří *Lhoty* tři areálově velmi vyprofilované celky: v linii Napajedla – Val. Klobouky, východně a západně od Val. Meziříčí a zejména v jihovýchodním předhůří Hostýnských vrchů. Tam vedla nepochybně jednotně provedená kolonizační akce k ojedinělé kumulaci jmen typu „osobní jméno + *Lhota*“, z nichž slovo *Lhota* později vypadlo. Např. 1397 *Machowalhota*, 1597 *Machowa*, od 1872 *Machová*. Podobný proces vedl ke vzniku jmen *Lutonina*, *Všemina*. (Viz mapa č. 12.)

Osídlení a lexikální karpatismy

Do výzkumu osídlení hornatého prostoru severovýchodní Moravy, zejména pak území Moravskoslezských Beskyd, bývá často včleňována otázka tzv. valašské kolonizace. Intenzivně je přítomna v regionálním historickém a kulturním povědomí. Pro svůj rozsah a výklad velmi široké palety etnografických, archivních, historických i jazykovědných aj. názorů zůstává stále vyhledávanou prací spis Dumitru Crânjaly *Rumunské vlivy v Karpatech* (1938). Mluví se v ní např. nejen o „kolonizačních vlnách na Valašsku“,²² ale autor se vyslovuje k etnicitě tzv. valašské kolonizace (tj. k jádru tohoto konceptu) takto: „*Co se týká národnosti tohoto prvku valašského, neodvážil bych se nikdy tvrzení, že by to byl prvek čistě a zcela rumunský*“.²³ Soudíme, že k tomuto poznatku Crânjalu přivedlo pozorování zeměpisných rozdílů v rozšíření „karpatismů“ (termín zavedla v rámci prací nad projektem KDA moskevská pracovní skupina). Crânjalů byl první, kdo překonal etapu dosavadního registrování karpatismů jako pouhých lexikálních jednotek tím, že jejich výpovědní hodnotu opřel o studium jednak areálových aspektů slovního materiálu, jednak struktur a diferencí jeho sémantické stránky. Tím se Crânjalovo pojetí natolik sblížilo s interpretačními postupy jazykově zeměpisnými a jazykovědně kontaktologickými, že bylo zohledněno v metodologické výbavě příprav i realizace KDA. Polská lingvistka Ewa Wolnicz-Pawłowska, mj. i specialista v oboru mezislovanských jazykových kontaktů, oceňujíc názor Crânjalův,²⁴ že „*rumunské etnikum nepřekročilo řeku Uh*“, interpretuje karpatismy²⁵ jako složitě strukturovaný komplex lexikálních jevů různého původu (příklady přepisujeme nikoli v etymologické rekonstrukci nebo v záznamu v KDA, ale ve zjednodušené česky čtivé podobě):

a) slovanský *čeled'*, *hřada* „tyč, na které sedí slepice“, *laz*, *obora*, *sihla* „mokřina v poli“

b) rumunský *četyňa* „jehličnaté větvoví“, *domikat* „jídlo, placka“, *nana* „tatínek“, *natha* „rýma“ (sloven. „nátká“), *meloj* „kukuřičná mouka“, *vatra*

c) maďarský *banovat*, *be'ár/-d'ár*, *salaš* (v Rumunsku znamená též „truhla“, v Moldávii „stan pro svatební hostinu“), *vajda* „špindíra“ (v maďarštině ze slovanšského *vojevoda*)

d) albánský *bjeshkë* „horská pastvina“ > *beskyd*, *Beskydy*, *Beščady* / *Běščady*

e) orientální *fujara*, *gajdy* „dudy“.

22 CRÂNJALĂ, Dumitru: *Rumunské vlivy v Karpatech*. Praha: Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi, 1938, s. 462.

23 Tamtéž, s. 465.

24 WOLNICZ-PAWŁOWSKA, Ewa: *Karpatyzmy w OKDA*. In: Rzetelskiej-Feleszko, E. (red.): *Symbolae slavisticae*. Dedykowane Pani Profesor Hannie Popowskiej-Taborskiej. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1996, s. 328.

25 Tamtéž, s. 329

Území rozšíření karpatismů se nekryje s prostorem daného národního jazyka a zaujímá větší, obvykle rozlehlejší jazykový prostor. Velmi mnoho z nich je doloženo jen v dialektech.

KDA je založen na systematickém přímém terénním výzkumu, takže o vlastnostech materiálu shromážděného z celého karpatského a z většiny balkánského prostoru podává poprvé objektivní informace týkající se jeho bohatství, původu, skladu a sémantických a areálových souvislostí.

Včlenění uvedené problematiky do této stati má ukázat tři fakty zásadního metodologického charakteru: a) Proces nazývaný „valašská kolonizace“ nemá charakter osídlovacího aktu realizovaného migrací etnika. Jde o migraci kulturních jevů; b) Jazykové jevy, doprovázející tento proces, jsou omezeny pouze na pouhé přejímání slov z určitého tematického okruhu; c) Osídlení našeho zkoumaného území na východní Moravě je jednoznačně slovanské, tvoří archaický okraj českého jazykového území. Karpatismy jsou jevem pozdějším.

M a p a č. 15²⁶

Grúň – slovo a jméno tzv. valašské kolonizace

Mapa příkladu typové shody areálů dvou zcela odlišných motivických slov:

termínu *grúň* „horská louka, pastvina“ a pomístního jména *Grúň*

termín *úvar* „mokřina v obdělávaném poli“ a pomístního jména *Úvar*

Slovo *grúň* nebo jméno *Grúň* (dupleta *gruň*, *Gruň*, mužského rodu) je obecně pokládáno za jeden z nejprůkaznějších jevů tzv. valašské kolonizace.²⁷ Jméno *Grúň* (také *Gruněk*, *Hrun*, *Hrunik* apod.), hojně zejména na Slovensku,²⁸ v severním Maďarsku, Rumunsku a na Zakarpatské Ukrajině. Pochází z rum. *gruiu* = lat. *grunium* „prasečí rypák“.²⁹ Pojmenovávalo obvykle místo na stráni mezi dvěma potoky. Metaforický motiv odpovídá slovanským jménům odvozených od slova *rt* = čes. *ret* (např. chorvat. *Rt*, *Rtovac*, čes. *Rtyně*).

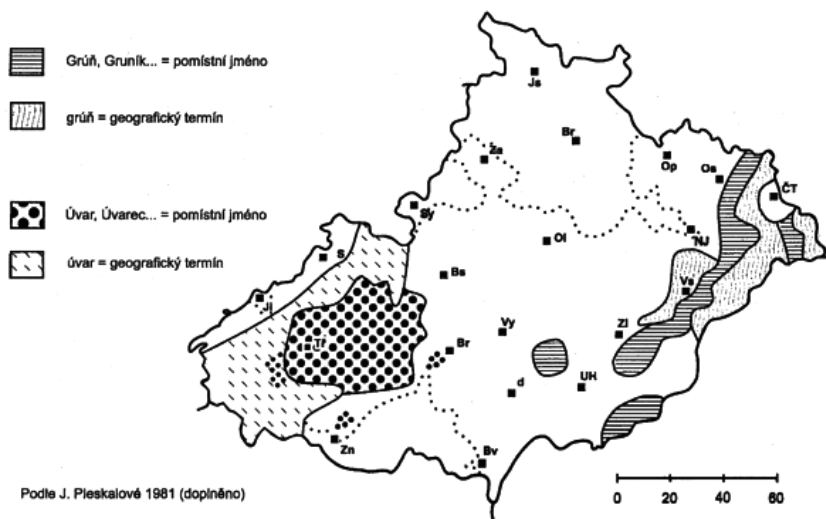
V celokarpatském prostoru však nemá jen v záhlaví této mapy uvedený význam. Pro mnohé čtenáře překvapivě disponuje širší sémantickou škálou: „dočasné bydlení“, „představený obce“, „obecní úřad“, „horská louka, obvykle na plochem nebo mírně svažitém místě“, „horská louka mezi dvěma potoky“, „pastvina ovcí (někde i se salaší) na uvedených typech luk“, „salaš“, „kamenité pole v horách na mírném svahu“. V severním podhůří Moravskoslezských Beskyd je doložen význam „neúrodná, obtížně obdělávatelná půda“, který ve specifickém odstínu užití dobře koresponduje se zjištěními z Karvinska.

26 ŠRÁMEK, Rudolf: *Úvod do obecné onomastiky*, c. d. příloha č. 10.

27 CRÁNJALÁ, Dumitru: *Rumunské vlivy v Karpatech*, c. d., index výskytů, s. 511, mapa s. 98.

28 MAJTÁN, Milan: *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava: Veda, 1996, s. 48, mapa s. 98.

29 MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia, 1968, s. 152. 2. vyd.

Mapa zřetelně ukazuje i terénním výzkumem potvrzené vztahy mezi znalostí a rozšířením obecného slova s geografickou terminologickou platností a pomístním jménem od něho odvozeným. Fakt, že se areály obecných slov (zde geografických termínů) a homonymních jmen pomístních nekryjí, je důležitý dosah pro metodologii přímého terénního bádání, které se nemůže omezit jen na zjištění výskytu slova nebo vlastního jména, ale mělo by bedlivě popsat význam obecného slova, u vlastního jména pak vlastnosti pojmenovaného objektu. Např. jen na malém úseku na jižním Třebíčsku bylo zjištěno jak pomístní jméno *Úvar*, tak významová jasnost slova *úvar*. V Beskydech a zejména v Pobeskydí přineslo územní rozložení obou aspektů překvapivé zjištění závislých většinou na individuálních obecněkulturních nebo místních znalostech informátorů. Např. ve Velkých Karlovicích jen polovina informátorů věděla, že *grůň* je „horská pastva“. V několika obcích na Karvinsku bylo jméno *Gruň*, *Grunik* zapsáno pro místa mokřinatá a neužitečným porostem zarostlá. Jména ztratila motivickou souvislost s prostředím beskydských (valašských) horských luk a pastvin. Podobná ztráta je na mapě demonstrována na slově a pomístních jménech *úvar*.

Slova *gazda*, *valach*, *beskyd* v celokarpatském a balkánském prostoru

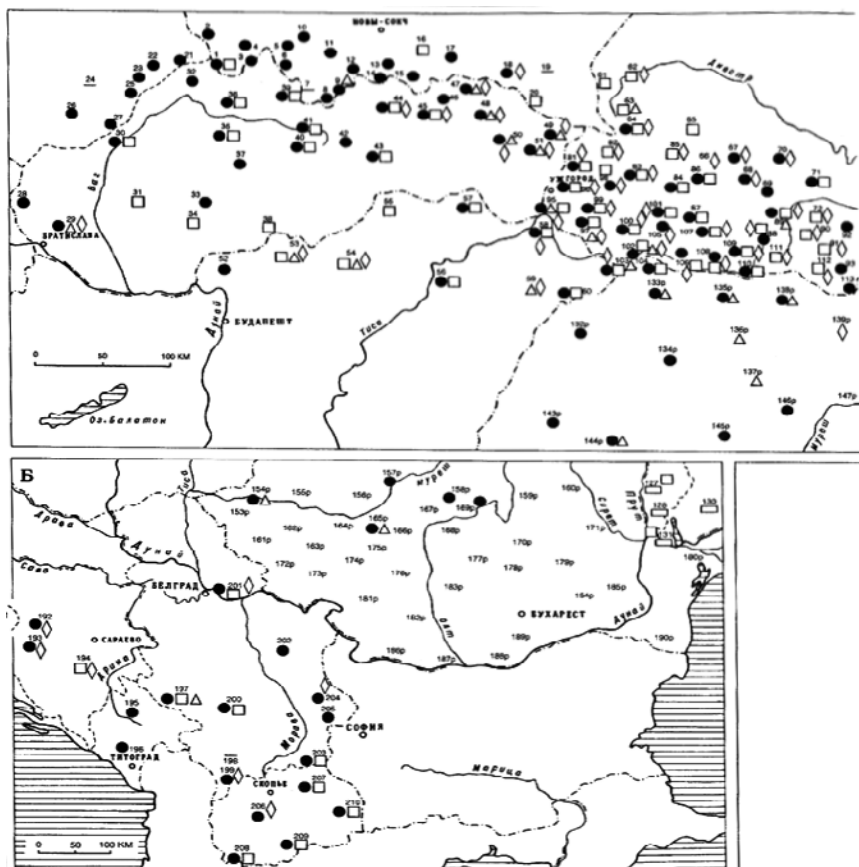
Od linie Bratislava – Budapešť – Bělehrad – Sarajevo na východ

Informace převzaty z KDA, sv. V. Podoby v národních jazycích a dialektech se neuvádějí.

Mapa č. 16 *gazda*³⁰

- „bohatý hospodář, vlastník půdy“
 - △ „hospodář domu, hlava rodiny“
 - ◆ „manžel, muž“ (na mapě odpovídá prázdnému kosočtverci)
- Jen řídce se vyskytují významy: „družba na svatbě“
 „šafář, dozorce“ (jen záp. Rumunsko, Maďarsko)
 „obecní úřad“ a „dočasné bydliště“ (jen v Moldávii)

Slovo *gazda* se rozšířilo sice z maďarštiny, ale tam je slovanského původu: *gospoda* „hospodář, pán“.

30 KDA (v dialektologické literatuře také OKDA) = *Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. Atlas dialektologique Carpathes. Vstupitel'nyj vypusk V.* Bratislava 1997, s. 98.

Valach³¹

V jazykových atlasech rumunštiny nejsou slova **valach*, **Valach* doložena. V KDA se uvádějí v modelové konstrukci **v(a)lax*, **V(a)lax* [*x* je transkripce hlásky *ch*], která reprezentuje všechny varianty zjištěné v karpatském prostoru. Mapové zpracování zde nereprodukuje. Omezíme se jen na citaci významů. Ty jsou:

1. „kastrovaný kůň“

Rozšíření: po karpatském oblouku od moravského Valašska podél slovensko-polské hranice po východ Zakarpatské Ukrajiny, jen ojediněle i jinde. Zvláštní areál vytváří na severním Slovensku význam „kastrovaný beran“.

2. „člověk kastrojící domácí zvířata“

Rozšíření: východní Slovensko, přilehlé oblasti Polska, Zakarpatská Ukrajina, ojediněle v západním Moldavsku.

3. „pastýř ovcí“

Rozšíření: severní a střední Slovensko, Maďarsko.

4. Od slova *valach* jsou odvozena vlastní jména

Areál východomoravských příjmení *Valach*, *Valášek*, *Valaštik* aj. souvisí s rozšířením podobných příjmení, na severním a západním Slovensku a ojediněle v přilehlé části Polska. Na Balkáně se zvláště v Makedonii slovo *valach* (v různých i zkrácených variantách) uplatnilo jen jako přezdívka, a to na severu země pro Srby, na východě pro Rumuny. v obci Peštani u Ochridského jezera i pro Albánce (výzkum 1979). Roztroušen po severním karpatském prostoru se najde i většinou už jen v paměti zachovaný význam „obyvatel Valachie, tj. historické provincie Rumunska“. Motiv „valašský“ se vyskytuje i v toponymii, např. jako diferencující přívlástek *Valašská Polanka* (1436 *Polanka*, teprve 1924 Valašská P.), *Valašské Meziríčí*. (první zápis 1217 *Meserzicz*, 1570, 1594 *M. nad Bečvou*, v 16. stol. *M. pod Rožnovem*, teprve na počátku 18. stol. ve farní matrice *M. Valašské*), *Valašské Klobouky* (1242 *Klobuk ad Vagum fluvium*. Až 1885 *Valašské K.* na rozlišení od Klobouk u Brna).³²

Beskyd

Slovo je základem jmen *Beskydy*, *Beščady*, *Beščad*, *Bieszczady* aj. Je ilyrského nebo thráckého původu a znamená „horský předěl, sedlo“. Zprostředkováno je albánštinou: *bjeshke* „horská pastvina“.³³

V řešení otázky osídlování horské částí východní Moravy vládne téměř obecné mínění, že se na něm podílela také kolonizační vlna šířící se po oblouku Karpat z Rumunska. Mluví se o tzv. valašské kolonizaci. Její projevy hledají etnologové

31 KDA (v dialektologické literatuře také OKDA) = *Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. Atlas dialectologique Carpathes. Vstupitel'nyj vypusk V.* Bratislava 1997, s. 187, mapa č. 77.

32 Podrobnosti viz hesla HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku* I, c. d.,

33 HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku* I, c. d., s. 67.

opírající se především o jevy lidové kultury, historikové sledující kusé zmínky o salašnickém hospodářství, majetkových sporech a o ochraně hranic k Uhrám, i někteří lingvisté argumentující především (zpravidla však pouze) pasteveckou terminologií a omezeným repertoárem pomístních jmen cizího původu. Společným předpokladem těchto interpretací je představa kolonizační migrace lidí, etnické skupiny. Tuto představu však vylučují výsledky bádání lingvisticky etymologická, komparatistická, dialektologická a onomastická. Jak jsme v úvodu naznačili, interpretujeme tzv. valašskou kolonizaci jako migraci kulturních jevů, nikoli jako kolonizační proudění etnika nebo etnických skupin. Z hlediska uvedených lingvistických subdisciplín proto jednoznačně mluví tato rozhodující fakta:

a) Kulturní fenomény nejrozmanitějších druhů se šířily a stále šíří jinými kanály než etnická migrace. Soudobé globalizované jevy jsou toho markantním příkladem: pizzerie najdeme už po celém světě, aniž se někde přistěhovali Italové; s rozvojem informačních technologií se po celém světě šíří anglická terminologie; móda minisukni zachvátila v polovině minulého století celý svět, aniž se stěhovali její původní návrháři a výrobci. Tzv. valašskou kolonizaci chápeme proto jako velkoplošné šíření jistého typu horského a pasteveckého hospodaření, tedy jako jev kulturní a ekonomické povahy, Hlavní směr šíření byl sice vázán pohořím Karpat, na tzv. Karpatský oblouk, pronikal však v různé intenzitě a formách do jejich hornatých a často i nehornatých podhůří (např. Moldavsko, u nás severní strana Moravskoslezských Beskyd). Rozšířil se i do oblastí orograficky „nekarpatských“, např. jižní Slovensko, Maďarsko, Moldavsko a jižní Balkán. Karpatský dialektologický atlas (KDA) pokrývá tento prostor jako celek, a proto umožňuje problematiku karpatismů zkoumat v mezijazykových souvislostech a v areálových vztazích. Z obecně metodologického hlediska je třeba uvést to, že obdobné, s problematikou KDA však svou jazykovou a kulturně kontaktní shodné situace, procesy a jejich územní specifika sledují lingvisté např. v prostoru alpském.³⁴ V popředí jejich výzkumů nestojí příznaky areálnosti, ale analýza komparatistických a etymologických souvislostí.

b) Eventuální příchod „rumunských“ kolonistů by nutně vedl k založení nějakých sídel, tedy míst, kde by se usadili. Jméno takového sídla by téměř jistě muselo být „rumunského“ původu. Příkladem tohoto realizovaného předpokladu je postup středověké německé kolonizace do českého, moravského a slezského prostředí. Je

34 HUBSCHMID, Johannes: *Alpenwörter romanischen und vorromanischen Ursprungs*. Bern: A. Francke AG. Verlag, 1951; HAUSNER, Isolda: *Das altddeutsche Namenbuch. Die Überlieferung der Ortsnamen in Österreich und Südtirol von den Anfängen bis 1200*. In: Flöss, L. (ed.): *Genui loci. I nomi di luogo dalle fonti antiche alle bache-dati attraverso la tradizione popolare. Atti del congresso Trento 12–13 novembre 2004*. Trento 2006, s. 189–196. Pro Švýcarsko přehledně SONDEREGGER, Stefan: *Namenforschung in der Schweiz*. In: Eichler, E. – Hilty, G. – Löffler, H. – Steger, H. – Zgusta, L. (eds.): *Namenforschung – Name Studies – Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik, An International Handbook of Onomastics. Manual international d'onomastique*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1995, s. 124–140 (+ mapa).

spojený obvykle jak s přejímáním a adaptací starších jmen českých (viz mapa č. 5), tak řidčeji se vznikem česko-německé jmenné paralely (např. *Zábřeh / Hohenstadt*, *Břeclav / Lundenburg*). Byla-li založena osada zcela nová, je jméno německé, které přejímá čeština (např. *Schönberg / Šumperk*, *Freiwalddau / Frývaldov*, od 1947 *Jeseník*, *Freiburg* 1251 *Vriburch* 1307 *Prsybor > Příbor*).³⁵

Ve zkoumaném kraji jsou takovým případem jména *Fryštát*, *Rožnov*, *Tylovice*, *Hážovice*, *Vigantice*, *Liptál*, hrad *Engelsberg*, pod nímž vznikly Sehradice, a pomístní jméno *Hodorf*, *Hondorf*, patří lesu *Hodorf* u Zubří.³⁶ Velmi pozoruhodné je, že severně od Hodorfu přes kopce leží Veřovice a Ženklaava, nejjihněji položené obce německého osídlení směrem od Sudet na Novojičínsko. Nelze proto vyloučit jinak neproověřenou domněnku, že průnik německého živlu na Rožnovsko vedl sedlem od severu, kde narážíme na jména německého původu *Frenštát* < 1382 *Frankenstat* a *Lichnov* (1458, z něm. *Lichtenau*). Na souvislost s příchodem Němců ze Sudet by mohl ukazovat výskyt týchž jmen: na Šumpersku leží *Frankštát* (dnes *Nový Malín*), jiný *Frankštát* zanikl u Ostružné na Staroměstsku. Jména odkazují na kolonisty z Frank. Rovněž v Sudetech u Horního Benešova je ves *Lichnov*. Na Frenštátsku zanikl ještě jeden *Lichnov*.³⁷

Avšak na celém karpatském a balkánském území, které je sledováno v KDA, se s podobným vzájemným obousměrným přejímáním sídlištních (zdůrazňujeme: sídlištních) jmen nesetkáme. Proces přejímání má jen omezený rozsah a jednosměrnou realizaci. Týká se pouze „karpatských“ jmen pomístních (anoikonym) týkajících se objektů a míst svázaných jen s horským prostředím a s pastevecko-salašnickým hospodařením. Ukazují to přejímky jmen cizího původu (*Beskydy*, *Grůň*, *Kyčera*, *Minčol*, *Visalaje* aj.) do národních jazyků.

V našem zkoumaném prostoru nenajdeme dnes také žádné antroponymum (rodné jméno, příjmení, přezdívkou), které by jednoznačně prokazovalo „rumunský“ původ. Nevznikla „karpatská“ příjmení, zatímco příjmení německého původu je u nás mnoho, neboť byla přinesena (nebo vznikla) za jiných společenských souvislostí než je tzv. valašská kolonizace. Např. jména *Fryč*, *Hartinger*, *Kreutziger*, *Wild* na Valašsko přinesli zejména němečtí skláři (někteří ze Šumavy).

c) Tzv. valašská kolonizace nezasáhla údolní prostory, ale realizovala se jen ve vyšších patrech hornatého kraje, tedy v těch místech, která byla vhodná pro salašnický chov ovcí a s tím spojenými okolnostmi (např. výběr vhodného terénu, výroba sýru apod.). Proto se v celém mimorumunském prostředí týkají všechna vlastní jména spojovaná s tzv. rumunsko-valašskou kolonizací jen hor, horských pásem, jejich vrchů, horských luk, pastvin a jiných vrcholových partií a hospodaření na nich.

35 Podrobnosti HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, c. d., příslušná hesla.

36 HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I*, c. d., s. 274.

37 Tamtéž, příslušná hesla.

Nepojmenovávají se jimi strmé skalní útvary, prudké stráně, bažinatá místa, potoky a jejich prameny. Přesvědčivý příklad podává nejen jméno horopisného celku *Beskydy*, ale také blízké sousedství *Grúně* (muž. rod!) nad Starými Hamry a *Visalají* pod Bílým křížem, hory *Beskyd* nad dnešním hraničním přechodem Bílá – Klokočov i vzdálenější *Minčol* prales na nad říčkou Lomnou na Jablunkovsku. (Příbuzné s rumunským *muncel* „kopeček“, a latinským *monticellus* „hůrka, kopeček“ a *monticola* „obyvatel hor“.) Také početné *Kyčery* a *Kyčerky*. Navazující slovenské rozšíření ukazují mapy v knize Milana Majtána.³⁸

d) Velmi důležitý a rozhodující argument pro chápání tzv. valašské kolonizace jako migraci kulturních jevů je to, že v hláskoslovných, morfologických, slovotvorných a syntaktických systémech národních jazyků a jejich dialektů, ležících v karpatském regionu a přilehlém balkánském prostoru, není prokazatelné přejímání nebo přítomnost takových cizích prvků, které mohly být pokládány za vliv tzv. valašské kolonizace. Platí to pouze a v omezené míře pro lexikální plán a propriální sféru jazyka. Charakteristické znaky českého nářečí na Valašsku, které představuje – odborně řečeno – severní podskupinu východomoravských nářečí, tj. archaický ráz jeho hláskosloví, některých jevů morfologických, slovotvorných i syntaktických, jednoznačně vyplývají z okrajové polohy na území českého národního jazyka, kam vývojové procesy buď nedoběhly, nebo se uplatnily jen v omezené míře. Proto také je míra dialektovosti v námi zkoumaném území stále ještě vysoká.³⁹

e) S migrací kulturních jevů souvisí snadné přejímání cizích slov, termínů, frazémů a v některých případech i přejímání cizích antroponym. Slovní zásoba nářečí na Valašsku reflektuje migraci kulturních jevů přejetím cizích slov spjatých tematicky jen s velmi úzkým okruhem činností (pasterectví, horské hospodářství, prvky lidové kultury, např. určitý typ lidových písní, zbojnické motivy apod.). V žádném případě není narušen bohatý slovní fond vázaný na běžný každodenní život,⁴⁰ téměř netknuta zůstává nářeční frazeologie. Jen tematicky omezený repertoár slov, termínů a pomístních jmen jsou spojitelné s příznaky tzv. valašské kolonizace, která proto může být (a také je) v karpatském prostoru chápána nadnárodně, aniž je narušeno povědomí všestranné (historické a územní) příslušnosti k danému národu a jeho jazyku. Charakteristické jevy tzv. valašské kolonizace neplní identifikační funkci

38 MAJTÁN, Milan: *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava: Veda, 1996.

39 BALHAR, Jan – JANČÁK, Pavel a kol. (1. a 2. sv.), od 3. sv. BALHAR, Jan a kol.: Český jazykový atlas. Praha 1. sv. 1992 (dotisk 2004), 2. sv. 1997, 3. sv. 1999, 4. sv. 2002, 5. sv. 2005, Dodatky 2011; BARTOŠ, František: *Dialektologie moravská* I. Brno: Matice Moravská, 1886; BARTOŠ, František: *Dialektický slovník moravský*. Praha: Česká akademie, 1906; BĚLIČ, Jaromír: *Nástin české dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972; VAŠEK, Antonín: *Jazykové vlivy karpatské salašnické kolonizace na Moravě*. Praha: Academia, 1967; MICHÁLKOVÁ, Věra: *Studie o východomoravské nářeční větě*. Praha: Academia, 1971; HLUBINKOVÁ, Zuzana: *Tvoření slov ve východomoravských nářečích*. Brno: Masarykova univerzita, 2010.

40 KAZMÍŘ, Silvestr: *Slovník valašského nářečí*. Vsetín: Dalibor Malina, 2001.

národní, ale pro svou tematickou specifičnost a omezenost jen identifikační funkci regionálně kulturní a sociální. Tyto aspekty, které mohou mít ve svých konkrétních podobách realizace rozmanité formy projevů, významu i intenzity, byly při terénním sběru materiálů pro KDA zjištěny na celém jeho zkoumaném území.

f) Východisko tzv. valašské kolonizace nemůže být omezeno jen na rumunské prostředí. Jak jsme již upozornili výše, prokazuje KDA i „nerumunská“ jazyková východiska, což znamená, že procesy migrace kulturního faktu probíhaly na Balkáně na širším území než pouze v orografických Karpatech. Jen tak lze vysvětlit rozšíření např. slov a vlastních jmen *beskyd*, *Beskydy*, *Beščady*, *Bieszczady* apod., *gruň*, *grunik*, *grunek*, na Slovensku také *hrun*, *hrunik*, *Grúň*, *Hrun*, *Hrunok*, *kyčera*, *Kýčerky* aj. *Kyčera* je na Valašsku jméno zcela zalesněného kopce,⁴¹ hojně je doloženo na Slovensku také ve významu „příkrý“, „pustý vrch“,⁴² na Zakarpatské Ukrajině „horská louka“, popř. „místo, kde je salaš“. Překvapivě je doloženo i v lužické srbštině s významem „vyšší kopec, osamělý pahorek“. Spojuje se s ním i německé místní jméno *Kitscher*. Původ slova *kyčera* zůstává však dosud nejasný.

Závěr

Krajina a život lidí, události v ní, jevy a normy lidové kultury, sociálně a historicky vývojové okolnosti a proměny – to vše nachází svůj otisk ve vlastních jménech, zvláště v jejich motivickém repertoáru toponym. Vznik, funkce a užívání vlastních jmen jsou nejen vyvolány komunikační potřebou lidské společnosti, ale zároveň jsou determinovány jejich jazykovými, sídelními a časovými hodnotami. Vlastní jména jsou proto považována za přímé zdroje nebo nositele informací o nejrozmanitějších vztazích jazykových, sociálních, kulturních a ekonomických diferencích lidské společnosti. Onomastika má proto silný náboj interdisciplinarity. Tuto dimenzi má také vztah proprií a procesů osídlování.

Literatura

- CRÂNJALĂ, Dumitru: *Rumunské vlivy v Karpatech*. Praha: Sbor pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi, 1938.
- ČJA = BALHAR, Jan – JANČÁK, Pavel a kolektiv (1. a 2. sv.), od 3. sv. BALHAR, Jan a kolektiv: *Český jazykový atlas*. Praha: Academia, 1. sv. 1992 (dotisk 2004), 2. sv. 1997, 3. sv. 1999, 4. sv. 2002, 5. sv. 2005, Dodatky 2011. Přístupno: <http://cja.ujc.cas.cz/>
- BARTOŠ, František: *Dialektologie moravská I*. Brno: Matice Moravská, 1886.

41 KAZMÍŘ, Silvestr: *Slovník valašského nářečí*, c. d., s. 146,

42 MAJTÁN, Milan: *Z lexiky slovenskej toponymie*, c. d., s. 69.

- BARTOŠ, František *Dialektický slovník moravský*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1906.
- BĚLIČ, Jaromír: *Nástin české dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972.
- HAUSNER, Isolde: *Das altdeutsche Namenbuch. Die Überlieferung der Ortsnamen in Österreich und Südtirol von den Anfängen bis 1200*. In: Flöss, L. (ed.): *Genius loci. I nomi di luogo dalle fonti antiche alle bache-dati attraversola tradizione popolare*. Atti del congresso Trento 12–13 novembre 2004. Trento 2006, s. 189–196.
- HLUBINKOVÁ, Zuzana: *Tvoření slov ve východomoravských nářečích*. Brno: Masarykova univerzita, 2010.
- HŠ = HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku. I. (A–L), II. (M–Ž)*. Praha: Academia, 1970, 1980.
- HUBSCHMID, Johannes: *Alpenwörter romanischen und vorromanischen Ursprungs*. Bern: A. Francke AG. Verlag, 1951.
- KAZMÍŘ, Silvestr: *Slovník valašského nářečí*. Vsetín: Dalibor Malina, 2001.
- KDA (v dialektologické literatuře také OKDA) = *Obščekarpatiskij dialektologičeskij atlas / Atlas dialectologique Carpathes. Vstupitel' nyj vypusk*. Skopje 1987, I.. Kišinev 1989, II. Moskva 1988, III. Warszawa 1991, IV. L'viv 1993, V. Bratislava 1997, VI. Budapest 2001, VII. Belgrad – Novi Sad, 2003.
- LUTTERER, Ivan: *Vývoj místních jmen a osídlení v povodí Orlic*. Choceň: Orlické muzeum, 1959.
- LUTTERER, Ivan – ŠRÁMEK, Rudolf: *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Havlíčkův Brod: Tobiáš, 1997, 2. vyd. 2004.
- LÜBKE, Christian: *Arbeit und Wirtschaft im östlichen Mitteleuropa*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1991.
- MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia, 1968. 2. vyd.
- MAJTÁN, Milan: *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava: Veda, 1996.
- MICHÁLKOVÁ, Věra: *Studie o východomoravské nářeční větě*. Praha: Academia, 1971.
- NEKUDA, Vladimír: *Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu*. Brno: Krajské nakladatelství, 1961.
- OKDA viz KDA.
- OLA = *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas*. V čes. dialektologii se cituje také jako *Slovanský jazykový atlas (SJA)*. Vstupní svazek Moskva 1974. Série: foneticko-gramatické a lexikologicko-slovtvorné. Dosud 46 sv. Vycházejí ve vědeckých nakladatelstvích zpracovatelských zemí. Naposledy Kraków 2009.
- PLESKALOVÁ, Jana: *K povaze lexikálních diferencí dialektových a onymických*. In: *Nazewnictwo obszarów językowo mieszaných*. Warszawa 1981, s. 167–74.

- PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny*. Praha: Česká akademie věd a umění I. 1947¹, 1954², II. 1949, III. 1951, IV (spolu s Janem SVOBODOU) 1957, V. (napsali Vladimír ŠMILAUER, Jan SVOBODA aj.) 1960.
- Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*. Vzniká v Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., pracoviště Brno. Postupně přístupno na <http://spjms.ujc.cas.cz/>
- Slovník pomístních jmen v Čechách*. Vzniká v Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., pracoviště Praha. Postupně přístupno na <http://spjms.ujc.cas.cz/>
- SJA viz OLA.
- SONDEREGGER, Stefan: *Namenforschung in der Schweiz*. In: Eichler, E. – Hilty, G. – Löffler, H. – Steger, H. – Zgusta, L. (eds.): *Namenforschung – Name Studies – Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik, An International Handbook of Onomastics. Manual international d'onomastique*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1. Bd. 1995, s. 124–140 (+ mapa).
- SVOBODA, Jan: *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha: Československá akademie věd, 1964.
- ŠMILAUER, Vladimír: *Metoda „malých typů“ v toponomastice*. In: *Sborník slavistických prací věnovaných IV. Mezinárodnímu sjezdu slavistů v Moskvě*. Praha: Universita Karlova, 1958, s. 44–51.
- ŠMILAUER, Vladimír: *Osídlení Čech ve světle místních jmen*. Praha: Československá akademie věd, 1960.
- ŠRÁMEK, Rudolf: *Zur Verbreitung tschechischer Ortsnamentypen in Mähren*. Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig 13, 1964. Gesellschaft- und sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 2, s. 361–364.
- ŠRÁMEK, Rudolf: *Soustava místních jmen na severovýchodní Moravě a ve Slezsku*. Slezský sborník 63, 1965, s. 368–397.
- ŠRÁMEK, Rudolf: *Název města Třebíče a místní jména v jeho okolí*. In: *Dějiny města Třebíče*. Brno: Blok, 1977, s. 177–181 + mapa, 2. vyd. 2004.
- ŠRÁMEK, Rudolf: *Problematika studia přezdívek obcí. (Na materiálu z Moravy a Slezska.)* Národopisné aktuality 14, 1977, s. 29–54.
- ŠRÁMEK, Rudolf: *Die Ortsnamen vom Typ Edelspitz, Herspitz in Mähren. (Zur slawisch-deutschen Namenintegration)*. In: Ofitsch, M. – Zinko, Chr. (eds.): *Studia Onomastica et Indogermanica. Festschrift für Fritz Lochner von Hüttenbach zum 65. Geburtstag*. Graz: Leykam, 1995, s. 295–333.
- ŠRÁMEK, Rudolf: *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita, 1999.
- ŠRÁMEK, Rudolf: *Beiträge zur allgemeinen Namentheorie*. Wien: Praesens Verlag, 2007.
- ŠRÁMEK, Rudolf: *K interdisciplinárním aspektům onomastiky*. In: Čornejová, M. – Kosek, P. (eds.): *Jazyk a jeho proměny. Prof. Janě Pleskalové k životnímu jubileu*. Brno: Host, 2008, s. 229–235.

- ŠRÁMEK, Rudolf: *Retrográdní slovník místních Moravy a Slezska*. Brno: Masarykova univerzita, 2013.
- TUŠKOVÁ, Jana: *Deklinační systém femininních oikonym v češtině. Synchronní pohled na základě Českého národního korpusu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011.
- VÁŠEK, Antonín: *Jazykové vlivy karpatské salašnické kolonizace na Moravě*. Praha: Academia, 1967.
- WOLNICZ-PAWŁOWSKA, Ewa: *Karpatyzmy w OKDA*. In: Rzetelskiej-Feleszko, E. (red.): *Symbolae slavisticae. Dedykowane Pani Profesor Hannie Popowskiej-Taborskiej*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1996, s. 327–333.

Summary

Settlement in the Territory between the Olšava, Morava and Bečva Rivers, and the Reflection in Local Toponymy

The structure analysis of toponymy (a sum of toponyms) in a certain territory (language) leads to the typology of language properties (ways of creation, motivations, etc.), on the basis of which it is possible, while taking into account the use of particular structure elements, to define, among other things, also their chronological layers and spread within an area. This method called the method of small types is an invention of Czech topomastics (V. Šmilauer: *Osídlení Čech ve světle místních jmen* [The Settlement in Bohemia in the Light of Local Names]. 1960). Based on the analysis of the mentioned space toponymy, which was conducted using the above method, the gradual spreading of (early)medieval old settlement area of Moravia towards the East is demonstrated on the maps with the representative types of toponyms. This confirms the property of local dialects as an archaic edge of the Czech language. The “Rumanian” elements are exclusively sub-sequent and thematically specified lexical transfers, which have been spread throughout the Carpathians as well as the Balkans. The “movement” is not understood in the sense of migration, but as an extension of the old space. The interpretation of the all-Carpathian dialectology is included, which clearly demonstrates the concept of “Wallachian” colonization and the kinds of migrations as a cultural phenomenon. Its lexical nature is explained through that.

Keywords

Settlement area – toponymy – eastern Moravia – Wallachian colonization

K počátkům zájmu o lidové stavitelství na Boskovicku. Připomínka k 100. výročí úmrtí Františka Lipky

PhDr. Roman Malach Ph.D.

Muzeum regionu Boskovicka, Hradní 642/1, 680 01 BOSKOVICE
malach@muzeum-boskovicka.cz

Úvod

Oblast Boskovicka představuje z hlediska etnografické rajonizace různorodý a poměrně těžko definovatelný celek.¹ Západní část se rozprostírá na okrajovém území Horácka a Podhorácka (Kunštátsko), na které navazuje údolní a poměrně časně industrializovaná oblast Posvitaví (Letovicko), které na východě přechází v úrodnou úvalovou oblast Malou Hanou a hornaté Drahansko.² Geografická rozmanitost a sociálně-ekonomické možnosti se projeví na podobě zdejší tradiční lidové kultury. Zatímco v jiných oblastech Moravy se vyvinuly prostorově i kulturně dominantní celky – etnografické regiony, oblast Boskovicka byla v minulosti spíše chápána jako nevýrazná, do velké míry přechodová oblast mezi Hanou, Horáckem a Podhoráckem. Rovněž počet venkovanů žijících se tradičním způsobem hospodaření zvláště v 19. století poměrně rychle klesal na úkor zvyšujícího se množství dělníků, kteří docházeli za prací do Letovic, Svitávky, Boskovic či Blanska.³ Na rychlejší proměnu tradičního života měla dopad bezpochyby i blízkost císařské silnice vedoucí z Brna do Čech a výstavba železniční tratě mezi Brnem a Českou Třebovou v roce 1848. Tyto faktory zapříčinily poměrně brzký rozklad tradiční lidové kultury, a proto, když na konci 19. století docházelo k rozmachu národopisného hnutí a snahám zachránit to nejvzácnější z lidové kultury – zůstalo Boskovicko spíše přehlíženou oblastí. Podobný neprogresivní, spíše nahodilý vývoj zájmu o lidovou kulturu Boskovicka pokračoval i ve 20. století.

1 Pod pojmem Boskovicko chápou území odpovídající přibližně hranicím historického politického okresu Boskovice složeného ze soudních okresů Boskovice, Blansko a Kunštát.

2 Podrobněji viz: VÁLKA, Miroslav: *Etnografická rajonizace a diferenciacie Moravy. Staronový problém české etnologie*. Folia ethnographica 47, 2013, č. 2, s. 115–137.

3 Např. letovická textilní manufaktura byla již ve třetí čtvrtině 18. století jednou z největších na Moravě, zaměstnávala téměř 1500 dělníků a množství domácích tkalců. KOVÁŘOVÁ, Božena – SYCHRA, Petr: *Podnikání na Blanensku a Boskovicku v manufakturním a industriálním období*. In: *Historie a současnost podnikání na Blanensku, Boskovicku a Vyškovsku*. Žehušice: Městské knihy s.r.o., 2015, s. 58.

Počátky zájmu o lidovou kulturu na Boskovicku

Zájem o lidovou kulturu začíná rezonovat na Moravě od 2. poloviny 19. století. Velká pozornost byla zpočátku věnována zejména lidové slovesnosti. Na Boskovicku působilo několik významných sběratelů pohádek a pověstí, převážně z řad učitelů a duchovenstva. Na Olešnicku sbíral pohádky a pověsti Jan Pleskáč (1797–1873), v okolí Sloupu Jan Nepomuk Soukop (1826–1892) a v blízkém Molenburku Vavřinec Švéda (1820–1891). Do dějin národopisu se rovněž zapsaly dcery blansenského lékaře Jindřicha Wankla – Lucie Bakešová, Karla Absolonová-Bufková, Vlasta Havelková a Madlena Wanklová. Ačkoliv pocházely z Blanska, jejich pole působnosti mělo spíše celomoravský charakter a se zdejším regionem nebylo příliš svázané.⁴ Další projevy tradiční lidové kultury mimo ústní lidovou slovesnost byly dokumentovány na Boskovicku jen výjimečně.

Zájem o lidové stavitelství v Čechách a na Moravě se začal projevoval v 80. a 90. letech 19. století. Jedním z prvních impulsů bylo roku 1880 svolání Výtvarného odboru Umělecké besedy o významu lidových staveb a o potřebě záchrany těchto památek.⁵ Významnou měrou přispěl k popularizaci tématu úspěch České chalupy na Všeobecné zemské jubilejní výstavě v Praze roku 1891, který předznamenal celonárodní přípravu na Národopisnou výstavu československou, která se uskutečnila o čtyři roky později. Do přípravných prací se zapojili i regionální pracovníci; z Boskovicka si zaslouží pozornost především František Lipka.

František Lipka (1863–1917). Muzeum regionu Boskovicka.

Život a dílo Františka Lipky

František Lipka se narodil 3. srpna 1863 v Boskovicích jako syn strojníka. Rodinnou firmu převzal bratr Karel, zatímco František se po studii na gymnáziu v Brně zaměřil na studium farmacie. Lékárnickou praxi započal v Přešticích

4 Výraznější pozornost regionu věnovala pouze Karla Absolonová-Bufková, která se zaměřila na pohádky a pověsti z Moravského krasu.

5 HORÁK, Jiří: *Národopis československý. Přehledný nástin*. In: Československá vlastivěda. Sv. 2. Člověk. Praha: Sfinx, 1933, s. 399.

u Plzně v lékárně pana Novotného. Na své praxi se také seznámil s častým hostem lékárny českobudějovickým biskupem Martinem Josefem Říhou, který si nadaného hochu velice oblíbil. Později Lipka vystudoval filozofickou fakultu v Praze, kde získal diplom magistra farmacie, načež nastoupil do Slavíkovy lékárny v Kutné Hoře. Kromě svých pracovních povinností byl velmi aktivní v několika spolcích, za zmínku stojí např. spolek Vocel pojmenovaný po slavném místním rodákovi, zakladateli české archeologie Janu Erazimu Vocelovi. Výrazně jej ovlivnilo také přátelství s místním učitelem Emanuelem Lemingerem. Dalším jeho profesním působištěm byla lékárna pana Zouly ve Slaném, kde si ho rovněž velice oblíbil jak majitel lékárny, tak i místní klientela.⁶ Po několika letech působení v lékárnách v Hranicích a v Přerově se vrátil

Chalupa Čadkova v Řisutech (okr. Kladno). Fotografie F. Lipky z doby jeho působení v lékárně ve Slaném. Muzeum regionu Boskovicka.

do rodných Boskovic, kde si zřídil lékárnu a drogerii „U černého psa“. Na sklonku života lékárnou prodal a přestěhoval se do Letovic, kde 24. prosince 1917 zemřel. Badatelská činnost Františka Lipky byla velmi rozmanitá, věnoval se regionální historii Boskovicka, kastelologii, kampanologii, epigrafice, archeologii a v neposlední řadě také národopisu. Nesmazatelně se zapsal do historie regionu také jako spoluzakladatel boskovického muzea, výborný fotograf a autor dokumentární kresby.⁷

Zatímco zájem Františka Lipky o rozmanité starožitnosti se projevoval již od studentských let, zájem o lidovou kulturu je u něj zřejmý až od 90. let 19. století. Za hlavní impuls lze považovat přípravu na Národopisnou výstavu československou

6 Do lékárny chodila i jistá baronka, která „...nechtíc jiným v lékárně být obsluhována – tak dlouho chodila kolem, až pan mgr. Lipka u pultu se objevil.“ KOSTRHUN, Petr: *Jan Knies (26. 11. 1860 – 5. 3. 1937). Venkovský učitel, známý badatel pleistocénní archeologie, „Peyrony moravské Dordogne“*. Brno: Ústav archeologické památkové péče – Ústav archeologie a muzeologie FF MU v Brně, 2008, s. 149.

7 Podrobný životopis Františka Lipky publikoval BARTONÍČEK, Václav: + *Mag. pharm. František Lipka, horlivý badatel v oboru archeologie (starožitnictví), rodák boskovický*. Moravská orlice 56, 1918, č. 75 ze dne 31. 3., s. 6; č. 80 ze dne 7. 4., s. 6. Výběrový přehled Lipkových stěžejních prací viz MALACH, Roman: *Vědecký odkaz regionálního historika PhM. Františka Lipky*. Vlastivědný věstník moravský 67, 2015, č. 1, s. 59–65.

Menšíkova chalupa „u Talířníků“. Stavení kryté doškovou střechou rámovanou šindelem. Štít je doplněný nahoře kuklou se záklopovou deskou a postranními prkny s ornamentální výzdobou. Valchov č. 18. Foto F. Lipky z konce 19. století. Muzeum regionu Boskovicka.

v Praze. Tomuto podniku předcházelo množství lokálních krajinských výstavek, z nichž jedna byla v roce 1892 uspořádána i v Boskovících.⁸ František Lipka na ní prezentoval fotografie chalup, statků a zvoníc.⁹ Na pražskou výstavu shromáždil množství etnografického materiálu z Boskovicka, Olešnicka, Jevíčka, ale i z Přerovska, kde v té době jako lékárník působil.¹⁰ Lipka se aktivně podílel na dokumentaci lidové kultury v rodném kraji a současně zajišťoval i sběr umělecky nejhodnotnějších a historicky cenných předmětů. Nutno podotknout, že jeho náhled na lidovou kulturu byl těmito dvěma perspektivami značně ovlivněn. Z jeho publikovaných prací i nepublikované dokumentace je zřejmé, že při sběru národopisného materiálu v terénu dával přednost právě památkám, které považoval za významné

8 CVRČEK, Josef: *Národopisné výstavky a slavnosti na Moravě roku 1892*. Český lid 2, 1893, s. 445–448.

9 *Umělecká, národopisná sběrací a průmyslová výstava v Boskovících*. Boskovice: Výstavní výbor, 1892, s. 59.

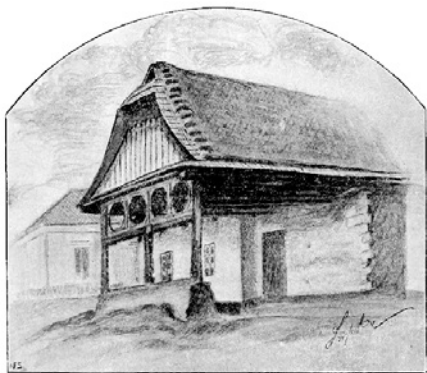
10 Archiv Národního muzea, inventární číslo H4 A 7413, Záznam předmětů, jež sesbiral pro NVČ 1895 pan magister pharm. Frant. Lipka v Boskovících.

především svým stářím. Za stěžejní práci věnovanou lidovému stavitelství rodného kraje lze považovat *Dřevěné chalupy na Boskovicku*¹¹ a několik kratších článků o dřevěných staveních s žudry.¹² Zcela zásadní pro poznání lidového stavitelství na Boskovicku je Lipkova kresbná a fotografická dokumentace. Jako vášnivý fotograf pořizoval snímky všeho, čemu přisuzoval historickou či estetickou hodnotu (starobylé náhrobky, hrady, kostelní inventář apod.).¹³ Pokud se mu objekt nezdál pro fotografii vhodný, ztvárnil ho mistrně výstižnou kresbou. Lipka pořizoval snímky i volné krajiny,¹⁴ z etnografického hlediska jsou však nejcennější snímky a kresby dokumentující venkovské prostředí.¹⁵ Za zmínku stojí především velké množství snímků z boskovického a blanenského soudního okresu, kterými přispěl do místopisných svazků *Vlastivědy moravské*.¹⁶ František Lipka stál také u zrodu muzea v Boskovicích, které vzniklo v roce 1905. Již dříve však působil i v Moravské muzejní společnosti jako konzervátor a dárcce různých artefaktů, které získal v terénu, či dokumentace, kterou sám pořídil. Brněnské společnosti věnoval např. fotografie z okolí letovického¹⁷ nebo sérii fotografií moravských hradů.¹⁸ Několik desítek pohledů z Boskovic a okolí daroval také do Moravské zemské

„Vojtěchova“ chalupa ve Žlebě čili v Podhradí. Stavení s dřevěným štítem nahoře zakončeným kuklou. Ve štítě byl původně nápis „Toto stavení jest vystavěno nákladem Jiříka Havrdy, kameňáka“. Boskovice. Foto F. Lipka kolem r. 1900. Muzeum regionu Boskovicka.

-
- 11 LIPKA, František: *Dřevěné chalupy na Boskovicku*. Časopis Vlasteneckého muzejního spolku v Olomouci 21, 1904, s. 89–100.
- 12 HAJDA, V. [Ignác] – LIPKA, František: „Žudry“, „sruby“, „sýpky“. *Selský archiv* 3, 1904, s. 209–212. HEIDENREICH, František – LIPKA, František: *Žoldr = žondr = žundr = žudr = žolěr*. *Selský archiv* 3, 1904, s. 116–120. LIPKA, František: „Žundry“ v *Dolním Smržově u Letovic*. *Selský archiv* 5, 1906, s. 251.
- 13 F. Lipka oceňoval počin České Akademie vydávat soupisy uměleckých a historických památek v Čechách a sám plánoval vytvořit podobný soupis pro Boskovicko, k čemuž bohužel nikdy nedošlo.
- 14 Několik snímků uveřejnil např. v publikaci PROCHÁZKA, Vladimír Josef: *Sloup, Macocha, Puňkva. Přívodce po severním dílu moravského krasu*. Praha: V. J. Procházka, 1899.
- 15 Snímky pořázené F. Lipkou postrádají zpravidla přesnou dataci, lze se však domnívat, že většina byla pořizena na počátku 90. let 19. století v souvislosti s přípravami krajinské výstavy a s přípravnými pracemi na topografických svazcích vlastivědy, které byly v plném proudu již v roce 1892. Srov. *Do hejtmanství Boskovického*. *Moravské noviny* 13, 1892 č. 114 z 18. 5., s. 3.
- 16 KNIES, Jan: *Vlastivěda moravská. II, Místopis Moravy. Díl I místopisu, Brněnský kraj. Čís. 4, Blanenský okres*. Brno: Musejní spolek, 1902; KNIES, Jan: *Vlastivěda moravská. II, Místopis Moravy. Díl I místopisu, Brněnský kraj. Čís. 5, Boskovský okres*. Brno: Musejní spolek, 1904.
- 17 *Moravská muzejní společnost*. *Lidové noviny* 10, 1902, č. 264 z 16. 11., s. 3.
- 18 *Moravská muzejní společnost*. *Moravské noviny* 29, 1909, č. 293 z 19. 12, s. 2.

Žundr ve Voděradech. Kresba F. Lipky z 90. let 19. století. Převzato z LIPKA, F.: Dřevěné chalupy na Boskovicku, c. d.

knihovny.¹⁹ Za svého života byl Lipka bezesporu uznávaným občanem, vyhlášeným odborníkem a znalcem regionálních památek. Když Boskovice potil svou návštěvou arcivévoda Evžen Rakousko-Těšínský, směřovaly jeho kroky mj. právě do drogerie Františka Lipky, aby s ním osobně pohovořil o místních historických a uměleckých památkách.²⁰

Po zřízení boskovického muzea byl František Lipka jedním z neaktivnějších členů místního muzejního spolku. Shodou okolností v této éře již František Lipka nevěnoval lidové kultuře tolik pozornosti, kolik by si zasloužila.

Příčinou toho byly především unikátní archeologické objevy na Starém Hradisku u Prostějova. Lipka poznal, že se jedná o jednu z nejvýznamnějších lokalit z mladší doby železné, současně došlo k sérii významných archeologických objevů v nejbližším okolí Boskovic, a tak Lipka většinu svého úsilí zaměřil právě na provádění archeologických výzkumů a jejich prezentaci odborně i laické veřejnosti.

František Lipka zemřel 24. prosince roku 1917 ve věku 54 let. Mnoho práce měl ještě před sebou, kromě archeologických výzkumů plánoval např. s učitelem Františkem Tichým napsat kroniku města Boskovic nebo publikovat kamenné stavby a venkovské zvonice z regionu. Přínos Františka Lipky tkví rovněž v tom, že se mu podařilo zdokumentovat některé ojedinělé stavby na Boskovicku a bezprostředně tak inspiroval mladší generaci badatelů v zájmu o lidovou kulturu této oblasti.

Prameny

Archiv Národního muzea, inv. č. H4 A 7413, Záznam předmětů, jež sesbíral pro NVČ 1895 pan magister pharm. Frant. Lipka v Boskovicích.

Do hejtmanství Boskovického. Moravské noviny 13, 1892, č. 114 z 18. 5., s. 3.

Moravská musejní společnost. Lidové noviny 10, 1902, č. 264 z 16. 11., s. 3.

Moravská musejní společnost. Moravské noviny 29, 1909, č. 293 z 19. 12., s. 2.

Umělecká, národopisná sběrací a průmyslová výstava v Boskovicích. Boskovice: Výstavní výbor, 1892.

¹⁹ *Z knihovny zemské.* Lidové noviny 10, 1904, č. 9 z 13. 1., s. 3.

²⁰ *Z Boskovic.* Moravská orlice 35, 1897, č. 250 z 31. 10., s. 4.

Z *Boskovic*. Moravská orlice 35, 1897, č. 250 z 31. 10., s. 4.
 Z *knihovny zemské*. Lidové noviny 10, 1904, č. 9 z 13. 1., s. 3.

Literatura

- BARTONÍČEK, Václav: + *Mag. pharm. František Lipka, horlivý badatel v oboru archeologie (starožitnictví), rodák boskovický*. Moravská orlice 56, 1918, č. 75 ze dne 31. 3., s. 6; č. 80 ze dne 7. 4., s. 6.
- CVRČEK, Josef: *Národopisné výstavy a slavnosti na Moravě roku 1892*. Český lid 2, 1893, s. 445–448.
- HAJDA, V. [Ignác] – LIPKA, František: „*Žudry*“, „*sruby*“, „*sýpky*“. Selský archiv 3, 1904, s. 209–212.
- HEIDENREICH, František – LIPKA, František: *Žoldr = žondr = žundr = žudr = žolěř*. Selský archiv 3, 1904, s. 116–120.
- HORÁK, Jiří: *Národopis československý. Přehledný nástin*. In: *Československá vlastivěda*. Sv. 2. *Člověk*. Praha: Sfinx, 1933, s. 305–472.
- KNIES, Jan: *Vlastivěda moravská. II, Místopis Moravy. Díl I místopisu, Brněnský kraj. Čís. 4, Blanský okres*. Brno: Musejní spolek, 1902.
- KNIES, Jan: *Vlastivěda moravská. II, Místopis Moravy. Díl I místopisu, Brněnský kraj. Čís. 5, Boskovský okres*. Brno: Musejní spolek, 1904.
- KOSTRHUN, Petr: *Jan Knies (26. 11. 1860 – 5. 3. 1937). Venkovský učitel, známý badatel pleistocénní archeologie, „Peyrony moravské Dordogne“*. Brno: Ústav archeologické památkové péče – Ústav archeologie a muzeologie FF MU v Brně, 2008.
- KOVÁŘOVÁ, Božena – SYCHRA, Petr: *Podnikání na Blanensku a Boskovicku v manuřaturním a industriálním období*. In: *Historie a současnost podnikání na Blanensku, Boskovicku a Vyškovsku*. Žehuřice: Městské knihy, s.r.o., 2015, s. 33–88.
- LIPKA, František: *Dřevěné chalupy na Boskovicku*. Časopis Vlasteneckého muzejního spolku v Olomouci 21, 1904, s. 89–100.
- LIPKA, František: „*Žudry*“ v *Dolním Smržově u Letovic*. Selský archiv 5, 1906, s. 251.
- MALACH, Roman: *Vědecký odkaz regionálního historika PhMr. Františka Lipky*. *Vlastivědný věstník moravský* 67, 2015, č. 1, s. 59–65.
- PROCHÁZKA, Vladimír Josef: *Sloup, Macocha, Puňkva. Průvodce po severním dílu moravského krasu*. Praha: V. J. Procházka, 1899.
- VÁLKA, Miroslav: *Etnografická rajonizace a diferenciacie Moravy. Staronový problém české etnologie*. *Folia ethnographica* 47, 2013, č. 2, s. 115–137.

Summary

On the Beginnings of the Interest in Vernacular Architecture in the Boskovice Area. A Memorial of the 100th Anniversary of František Lipka's Death

Several researchers, who collected the expressions of oral folk literature, worked in the Boskovice area in the second half of the 19th century. Other parts of traditional rural life drew attention only from the late 19th century. At that time, the pharmacist František Lipka worked in the region, who took a crucial part in the photo and drawing documentation of vernacular architecture. His expert articles and photos taken in the countryside are the principal start-point for the future research into vernacular architecture in the Boskovice area.

Key words

František Lipka (1863–1917) – ethnographic worker – vernacular architecture – documentation – Boskovice area (western Moravia)

Arnošt Kubeša jako představitel folklorního hnutí na Valašsku

Mgr. Ondřej Volčik

Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie,
A. Nováka 1, 602 00 BRNO
ondrej.volcik@gmail.com

„Zeměpisu nás vyučoval profesor Arnoštek, nadšený milovník valašského folklóru. Však také na ústavu založil Valašský krúžek a naléhavě do něj lákal studenty. Při zkoušení u tabule říkával: ‚Pyrenejský poloostrov neovládáš, klimatické podmínky střední Evropy neznáš, ale do krúžku chodíš – máš dvě!‘ Co nám zbývalo, než opravdu na nácvik tanců a zpěvu docházet, jestliže jsme chtěli prospět?“¹

Takto popsal učitelské působení Arnošta Kubeši na půdě valašskomeziříčského gymnázia jeho bývalý žák Oldřich Šuleř. Ačkoliv svou vzpomínku publikoval v beletristickém díle, od něhož lze pochopitelně očekávat jistou míru fabulace ze strany autora, Kubešův vztah k valašským písním a tancům, ke kterému vedl i své žáky, vystihuje velmi věrohodně.

Arnošt Kubeša se zájmem vnímal formující se folklorní hnutí již od svých studentských let. Osobně se účastnil slavností Valašského roku v Rožnově pod Radhoštěm ve dnech 18. – 20. 7. 1925, které byly spojeny se zpřístupněním Valašského muzea v přírodě veřejnosti. Tato událost zapůsobila jako výrazný stimul pro rozmáhající se vlnu folklorismu na Valašsku a vzbudila zájem o valašský kroj, resp. o jeho revitalizaci pro reprezentační potřeby jednotlivců i větších skupin. Není tedy divu, že se setkala s velmi pozitivním přijetím také v případě Arnošta Kubeši a upevnila jeho kladný vztah k formujícímu se folklornímu hnutí. Brzy si proto začal pořizovat vlastní kroj.

Tehdejší popularita orsáckého zemanského oděvu z Nového Hrozenkova, který vynikal svou zdobností (a přitahoval tak pozornost majetnějších vrstev na Valašsku),² měla vliv na Kubešovo rozhodnutí opatřit si právě orsácký kroj.³ Z dobové korespondence je zřejmé, že na podzim roku 1928 jej už vlastnil a scházely mu pouze vysoké boty: „Možná, že někdy na vesno pojedu do Hrozenkova dát si ušít žluté čizmy. Kroj hrozenkovský mám, tak abych měl všecko...“⁴ Fotografie z pozůstalosti Arnošta Kubeši z přelomu 20. a 30. let 20. století dokládají jeho oblibu v nošení

1 ŠULEŘ, Oldřich: *Je to chůze po kotárech!* Praha: Vyšehrad 1989, s. 5.

2 Srov. NOVÁKOVÁ, Lenka: *Ország Vranecký, Joža st.* In: Pavlicová, Martina – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k folklorismu*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997, s. 83–84.

3 Viz fotografie s. 58.

4 Dopis A. Kubeši pro J. Válka odeslaný 10. 11. 1928. Státní okresní archiv Vsetín, fond Válek Josef, inv. č. 200.

Arnošt Kubeša učitelem v Košicích ve školním roce 1932–1933. Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Arnošt Kubeša – pozůstalost, inv. č. A 43592.

vyšívanych košil spolu s kulatou sponou (*kotulou*) i při vykonávání učitelského povolání a v civilním životě vůbec.⁵ To mu bylo umožněno díky obětavosti jeho sestry Zdenky, která košile svému staršímu bratrovi ochotně vyšívala.⁶

V začátcích učitelské dráhy spočívalo těžiště aktivit Arnošta Kubeši na poli folklorismu hlavně v přípravách a v nácviu vystoupení školní mládeže při příležitosti různých slavností, nejčastěji majálesů.⁷ Mladý učitel tak přispěl k uspořádání majálesu v Uherském Hradišti v době, kdy působil jako výpomocný učitel v blízkých Kunovicích. Pro tuto příležitost spolupracoval s Františkem Jilíkem,⁸ učitelem uherskohradištského gymnázia a kustodem sbírek Slováckého muzea, na pásmu *Slovácká svadba*. Arnošt Kubeša se na *Slovácké svadbě* podílel i jako vystupující v roli staršího družby ze strany ženicha. Stejným způsobem se zapojil do příprav majálesu na svém dalším učitelském působišti ve slovenských Košicích. K přichystání

5 Viz fotografie s. 52.

6 VRLOVÁ, Vanda: *Arnošt Kubeša 26. 1. 1905 – 14. 12. 1993*. Museum vivum 9, 2014, s. 86.

7 Tyto květnové oslavy studenstva se v období po konci první světové války těšily nebývalému zájmu veřejnosti zvláště v prostředí malých měst, kde se gymnázia či reálky stávaly těžištěm intelektuálního života v regionu; Srov. SVATOŠ, Michal: *Historie studentských majálesů*. Dějiny a současnost 23, 2001, s. 22–26.

8 Srov. JILÍKOVÁ, Květuše: *Ze života profesora Františka Jilíka*. Slovácko 39, 1997, s. 67–69.

těchto oslav, nazvaných *Den slovenských a valašských písní a tanců*,⁹ bylo zapotřebí vypůjčit mnoho krojů ze slovenských regionů i z Kubešova rodného Valašska, neboť na nich vystupovalo celkem 80 tanečních párů.¹⁰ Košický majáles proběhl dne 18. 6. 1933.¹¹ Arnošt Kubeša později neopomněl svůj organizační podíl na této akci uvést ve svém životopise.¹²

Pod vedením Arnošta Kubeši probíhaly v nadcházejících letech také majálesy s ukázkami lidových tanců ve Vsetíně a ve Valašském Meziříčí, kde získal v roce 1934 stálé místo učitele dějepisu a zeměpisu na tamějším gymnáziu. Vsetínská podoba této akce vznikla za spoluúčasti valašskomeziříčských studentů, v duchu reciprocity pak účinkovali vsetínští studenti na valašskomeziříčském Majálesu (s podtitulem *Den Valašských písní a tanců ve Valašském Meziříčí*) v roce 1935. Na jeho přípravách se podílel také Kubešův učitelský kolega Jan Nepomuk Polášek,¹³ uznávaný hudebník a sběratel písní. Kromě této spolupráce začali Arnošt Kubeša spolu s Janem N. Poláškem ve stejném roce zapisovat lidové písně, nejdříve v okolí Valašského Meziříčí, poté i v jiných částech Valaška.¹⁴ Na půdě valašskomeziříčského gymnázia inicioval Arnošt Kubeša založení Valašského krúžku¹⁵ studentského, jehož členové byli při organizaci majálesů rovněž nápomocni.

Rok 1935 byl v případě Valašského Meziříčí pestrý na události spojené s prezentací hudebního a tanečního folkloru. Tehdy uspořádaný majáles vnímal Arnošt Kubeša jako přípravu na větší událost, *Valaško-slovenské národopisné slavnosti*¹⁶ konané dne 23. 6. 1935. Jednalo se o součást zahajovacího programu *Výstavy práce a kultury* k příležitosti výročí 550 let od založení města. Národopisné slavnosti proběhly za účasti sedmdesátičlenné výpravy z Velké Kubry¹⁷ v čele s učitelkou Štefánií Hajdukovou. Program byl zahájen krojovaným průvodem z Krásna do areálu

9 Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Dr. Kubeša Arnošt (osobní spis). Životopis [bez inv. č.].

10 MACHÁČKOVÁ, Anna: *Sběratel lidových písní Arnošt Kubeša*. Magisterská diplomová práce. Olomouc: Univerzita Palackého, Pedagogická fakulta, Katedra hudební vědy a výchovy, 1981, s. 22.

11 *Rodičovské sdružení*. Výročná zpráva Štátneho čs. reálneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1932–33. Košice [1933], s. 16.

12 Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Dr. Kubeša Arnošt (osobní spis). Životopis [bez inv. č.].

13 Srov. ŠTĚDRŮŇ, Bohumír: *Polášek Jan Nepomuk*. In: Štědroň, Bohumír – Nováček, Zdenko – Černušák, Gracian (eds.): *Československý hudební slovník osob a institucí*. Svazek 2, M-Ž. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1963, s. 336–337.

14 Srov. VOLČÍK, Ondřej: *Arnošt Kubeša – osobnost a dílo*. Magisterská diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie. Brno 2017, s. 34–50.

15 A. Kubeša v období 30. let 20. století pojem *krúžek* ještě nepoužíval, neboť toto označení se ujalo teprve v poválečné době (viz poznámka č. 47). Ještě v roce 1946 se přikláníl k označení „*valašská studentská krojová družina*“. Později zaužívaným pojmem *krúžek* byla pak retrospektivně označována i skupina gymnaziálních studentů, která ve 30. letech nacvičovala valašské písně a tance pod vedením A. Kubeši. Vzhledem k tomu, že se jedná o ustálený termín, přikláníme se k jeho používání i v tomto časovém kontextu.

16 Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Dr. Kubeša Arnošt (osobní spis). Životopis [bez inv. č.].

17 Dnes Kubra, součást Trenčína.

výstaviště, tvořeného rozlehlými zahradami u Zemského ústavu pro výchovu hluchoněmých v severovýchodní části města. V doprovodu místní Michoňkovy hudby, lidových muzik z Nového Hrozenkova i z Velké Kubry se jednotlivé skupiny účinkujících představily svými ukázkami tanců, výročních obyčejů i rodinných obřadů z příslušných regionů Valašska a dolního Trenčanska (např. *vynášení Mařeny, šmigrust, kácení mája, svadbu a dožatou*).¹⁸ Arnošt Kubeša tyto slavnosti vnímal jako „manifestaci jednoty československé“.¹⁹

V prostředí Valašského krúžku studentského mohl Arnošt Kubeša naplňovat své představy o předávání poznatků získaných vlastním studiem tradiční lidové kultury Valašska, které nebylo možné uskutečnit prostřednictvím povinné výuky. Dlouhodobě se snažil prosadit, aby se stal národopis součástí školních osnov. Jako vhodný vyučovací předmět k tomuto účelu shledával vlastivědu, o čemž svědčí jeho dopis adresovaný Drahomíře Stránské: „*Letos máme v VIII. tř. r. g. [reálného gymnázia] novou Českoslov. vlastivědu. [...] Pěkná kniha, ale o národopisu jen pár ubohých řádků. Měli bychom žádat včas o doplněk aspoň 2 str., který byste Vy nebo p. prof. Chotek mohli zpracovat. V Jugoslávii mají národopis jako zvláštní předmět v VII. tř., a u nás by to mohlo být též – národopis a národohospodářství, zvláště když v VII. tř. vůbec zeměpisu není. Je nutno včas o to jednat! [...] U studentů je dost zájmu, jen ho probudit. Lidové tance, připravované k zábavě, víc je přitahují než ledajaký sport.*“²⁰ Z tohoto důvodu se později obrátil také na Jiřího Horáka: „*Budte tak laskav a působte u MŠO [Ministerstva školství a osvěty], aby byl národopis zaveden na střed. školách. Zatím by letos mohl se věnovat v VIII. tř. a IV. roč. učit. ústavů 1 den národopisu, kde by místní pracovníci zasvětili žáky alespoň trochu do národopisu. Prospělo by to zvláště lid. písní.*“²¹ Adresát přislíbil záležitost povinné výuky národopisu ve školách projednat v příslušných kruzích, současně však upozornil, že prosazení takového návrhu bude značně obtížné.²² Tato snaha se s úspěchem nesetkala, takže lze v aktivitách Arnošta Kubeši v rámci krúžku spatřovat i jisté úsilí o alespoň částečnou kompenzaci (z jeho pohledu) nedostačujícího zastoupení národopisné látky ve školních osnovách.

Motivace žáků k zapojení do činnosti Valašského krúžku nebyla jednotná. Kromě těch, kteří projevovali skutečný zájem o valašské písně či tance, doplnili „*krúžkařské*“ řady i jedinci vedeni zcela zištnými důvody, s vědomím, že za tuto aktivitu

18 PŘÍHODOVÁ, Kateřina: *Výstava práce a kultury a díla Masarykova ve Valašském Meziříčí roku 1935*. Středoškolská odborná činnost. Valašské Meziříčí: Gymnázium Františka Palackého, 2015, s. 17.

19 Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Dr. Kubeša Arnošt (osobní spis). Životopis [bez inv. č.].

20 Dopis A. Kubeši D. Stránské ze dne 27. 9. 1937. Archiv Národního muzea, fond Stránská Drahomíra [bez inv. č.].

21 Dopis A. Kubeši adresovaný J. Horákovi z 9. 2. 1941. Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, fond Státní ústav pro lidovou píseň, Hlavní výbor – Český pracovní výbor, inv. č. 99.

22 Dopis J. Horáka A. Kubešovi ze dne 19. 2. 1941. Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Arnošt Kubeša – pozůstalost, inv. č. A 42619.

Vítání ministra Bechyně ve Valašském Meziříčí při otevření druhé koleje v roce 1937. Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Arnošt Kubeša – pozůstalost, inv. č. A 43621.

mohou být odměněni shovívavým postojem svého učitele během zkoušení v hodinách (jak dokládá citace v úvodu našeho příspěvku).²³ Další výhody, jako např. možnost cestovat a vystupovat ve vzdálenějších lokalitách, z členství v krúžku, alespoň v jeho začátcích, nevyplývaly. „Dnes [konec 80. let 20. století] jezdí soubory lidové tvořivosti daleko do světa, tenkrát jsme se vypravili tak nanejvýš do okolních obcí a měst. Arnoštek sliboval, že na útratu dostaneme, ba i na jakési to vypití, jak se na hudce patří [...]. Výhrávali jsme a tancovali do úpadu. A slibovaná odměna? Pravda, Arnoštek se praštil přes kapsu, ne že by byl škrťa: koupil nám limonádu, jednu lahvičku vždy pro dva, a ještě chodil a pochťoval [...]. Prý – peníze sú, co by nebyly, ale na kroje, víte-li, chlapani, na kroje!“²⁴ Ani takto popsané skromné podmínky nebránily Arnoštu Kubešovi v plánování mnohem více ambiciózního počínu. Ve spolupráci se Sdružením československo-rumunským, Jugoslávsko-československou ligou za podpory Národní rumunské banky, československého ministerstva školství i dalších spřízněných institucí zorganizoval v červenci 1938 propagační zájezd krúžku do Jugoslávie a Rumunska, který je považován za vůbec první akci spojenou s účinkováním folklorního sdružení v zahraničí.²⁵ Počátkem července se pětatřicetiletá

23 Svědectví o tomto přístupu A. Kubeši ke svým žákům potvrdila také V. Vrlová (nar. 1943); výzkum 10. 3. 2017.

24 ŠULEŘ, Oldřich: *Je to chůze po kotárech!*, c. d., s. 6.

25 VAŠÍČEK, Petr: *Za lidovou písní Valašskokloboucka*. Vlachovice: JZD Valašsko, 1988, s. [7].

výprava tvořená studenty a vyučujícími valašskomeziříčského gymnázia vydala lodní dopravou po Dunaji do jihovýchodní Evropy. První dvě vystoupení se uskutečnila v srbském Bělehradě. V sousedním Rumunsku, v lázních Carmen-Sylva²⁶ zastihla členy zájezdu zpráva o úmrtí rumunské panovnice Marie Edinburské. Soustrast nad ztrátou „královny matky“ pak projeví na smuteční bohoslužbě v místní pravoslavné církvi, poté i na královském pohřbu v Bukurešti, který proběhl 24. 7. 1938. Členové krúžku se pohřební ceremonie účastnili oblečení do valašských krojů, čímž upoutali pozornost přítomných, zejména zástupců rumunského tisku. Skupinu Valachů pak v periodických prezentovali jako „československou delegaci v národních krojích“.²⁷ Cesta valašskomeziříčského Valašského krúžku pokračovala přes Sinaiu do sedmihradského Brašova. Vystoupení skupiny na tamějším městském stadionu se setkala s pozitivním ohlasem rumunských, italských, francouzských a německých vysokoškoláků, jejichž počet odhadl A. Kubeša na 250. Ačkoliv bývá v literatuře uváděno,²⁸ že skupina prezentovala valašský folklor také v Kluži, zmínka A. Kubeši o tomto vystoupení vyvolává značné pochybnosti: „Rovněž v Kluži těšili se na naše písne a tance, ale únava a touha po domově po třítydenním cestování nás omluvily.“²⁹ Poslední představení Valašského krúžku na tomto zájezdu proběhlo na území Československa v Košicích. O celé akci sepsal A. Kubeša krátký příspěvek do *Našeho Valaška*, který se však svého otištění nedočkal.³⁰

Období protektorátu Čechy a Morava

Tíha okupační moci dolehla na valašskomeziříčské gymnázium v plné síle už v březnu 1939, kdy byla celá školní budova obsazena německými vojáky. Armáda sice budovu po měsíci opustila,³¹ nadále však přetrvávala atmosféra všeobecného strachu z perzekucí a drakonických postihů učitelů i studentů. Školství na území protektorátu bylo vystaveno stupňujícímu tlaku germanizace a celkovým snahám snížit či oslabit vzdělanost obyvatel. Ani v těchto podmínkách ovšem neustala činnost Valašského krúžku. Dne 8. 12. 1939 vystoupili jeho členové na večerním představení ve velkém sále pražské Lucerny. Program této akce, uspořádané pod záštitou Národního souručenství (tehdy jediné povolené politické strany českého obyvatelstva

26 Tyto lázně se nachází v dnešní Eforii na pobřeží Černého moře.

27 Rukopis článku *Z Valašského Meziříčí přes Bělehrad a Bukurešť*. Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Tábořský František, inv. č. 7468.

28 Srov. např. MIŠUREC, Zdeněk: *Kubeša, Arnošt*. In: Pavlicová, Martina – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k folklorismu*, c. d., s. 63.

29 Rukopis článku *Z Valašského Meziříčí přes Bělehrad a Bukurešť*; Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Tábořský František, inv. č. 7468.

30 Dopis A. Kubeši adresovaný V. Fialové z 23. 9. 1940; Moravský zemský archiv, fond G417 – Fialová Vlasta, PhD., CSc., inv. č. 166, fol. 1v.

31 KOPP, Vratislav: *Historie školy*. In: Almanach ke 125. výročí založení Gymnázia Františka Palackého ve Valašském Meziříčí. Valašské Meziříčí: Gymnázium Františka Palackého, 1996, s. 9.

protektorátu), byl rozdělen do dvou částí, jak popisuje příspěvek v *Lidových novinách*, otištěný dva dny po představení: „*Prvou část večera vyplnili Valaši v krojích, kteří pod vedením valašskomeziříčského profesora A. Kubeši ukázali nadšenému obecnstvu rázovité kmenové tance, zvyky na přástkách i při koledách a písně. Praha opět po delší době obdivovala charakteristický kroj chlapců i děvčat od obou Hrozenkův,*³² *z Valašského Meziříčí, Rožnova i Frenštátu, kmenovou živost a nespoutané veselí, škádlivku i anekdotární vyprávění o vodníku, půvabný rytmus tanců za doprovodu cimbalu i houslí, nevyčerpateľnou zpěvnost beskydského kraje.*“³³ Druhá část programu byla spojena s vystoupením pražských umělců, kteří přednesli operní árie, ukázky stepu a „*revuálního umění*“.³⁴

Významnou událostí byl v květnu roku 1940 zájezd Valachů do Hradce Králové. Myšlenka uspořádání zájezdu vzešla z jednání mezi vedoucími představiteli („náčelnictvem“) organizace Mládeže Národního souručenství z valašskomeziříčského a královéhradeckého výboru. Již od počátku přípravných prací byl kladen důraz na „*účast skupiny krojové, která na zájezdu předvede staré valašské zvyky a tance*“³⁵. Panoval tedy velký zájem především o osoby, jež by reprezentovaly Valašsko v lidovém kroji, zapojit se mohli také ostatní „nekrojovaní“ členové: „*Muži, kteří nemají kroj, obleknou si ku svému občanskému obleku pravou valašskou košili, kterou lze ještě dnes snadno si opatřit*“.³⁶ Organizátoři zájezdu rovněž počítali s přítomností valašské muziky s cimballem pro doprovázení tanečníků, oslovili proto muzikanty v čele s kapelníkem Antonínem Matalíkem.³⁷ Nacvičování a přípravy tanečního vystoupení probíhaly pod vedením Arnošta Kubeši,³⁸ který se tohoto úkolu zhostil z pozice okresního referenta kulturně-osvětové organizace Radost ze života,³⁹ (jež spadala taktéž pod Národní souručenství). Celá akce si kladla za úkol „*rozšířit uskutečnění myšlenky souručenství a pospolitosti ve vzájemném poznání, upevnit vědomí kmenové sounáležitosti, odstranit provinciální předěly, do nichž se některé kmenové skupiny uzavíraly*“.⁴⁰ Program zájezdu byl zveřejněn již v březnu 1940 a přesné datum akce stanoveno na 1. – 5. května. O velmi intenzivních přípravách

32 Jedná se patrně o mylnou domněnku autora novinového článku, že se večera účastnili i účinkující ze Starého Hrozenkova, který se však nachází v etnografickém regionu Slovácka, přesněji na Moravských Kopaních.

33 [ps]: *Valašský večer v Praze*. Lidové noviny 47, 1939, č. 619 z 10. 12., s. 7.

34 Tamtéž.

35 *Valašská mládež se chystá na zájezd do Hradce Králové*. Noviny zpod Radhoště 43, 1940, č. 11 z 9. 3., s. [1].

36 Tamtéž.

37 Srov. UHLÍKOVÁ, Lucie: *Matalík, Antonín*. In: Pavlicová, Martina – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k folklorismu*, c. d., s. 74.

38 *Valašská mládež se chystá na zájezd do Hradce Králové*, c. d.

39 Zpráva o přidělení této funkce A. Kubešovi byla otištěna počátkem února 1940 v periodiku *Lubina: Jedním vzem...* *Lubina* 28, 1940, č. 5 z 2. 2., s. 3.

40 *Valašská mládež se chystá na zájezd do Hradce Králové*, c. d.

celé valašské výpravy pravidelně informovaly titulní stránky periodik *Noviny zpod Radhoště* a *Lubina*, které též sdělovaly důležité pokyny všem účastníkům. Každé odpoledne v tělocvičně valašskomeziríčského gymnázia probíhal nácvik tance a zpěvu pro chystané pásmo valašské svatby a kácení máje za bedlivého dohledu Arnošta Kubeši a Miloše Kašlíka. S nemenší horlivostí postupovaly v přípravách skupiny v oblasti Rožnovska, Frenštátska, na Vsetínsku, Vizovicku i Valaškokloboucku. V následujícím měsíci byli členové výpravy obeznámeni s přesunutím termínu na 11. – 13. května, do doby Svatoodušních svátků.⁴¹ Program zájezdu započal v sobotu 11. května přivítáním výpravy Valachů na vlakovém nádraží v Hradci Králové, vlastní uvítací slavnost se pak odehrála v městském Průmyslovém muzeu. Následujícího dne vystupovali Valaši v krojích od třetí hodiny odpoledne v Jirákových sadech na Národopisných slavnostech. Výkony valašských tanečníků, hudebníků a zpěváků sledoval dav o počtu asi 7000 zúčastněných, což reflektuje příspěvek otištěný v periodiku *Lubina*: „*Nejdříve bylo předvedeno skupinou valašskomeziríčskou kácení máje a pak tatáž skupina předváděla asi 5 čtvrti hodiny valašské tance. Poté vystoupila se svými tanci skupina rožnovská a frenštátská. Řízná valašská hudba provázela při tancích, jinak koncertovala kapela vládního vojska.*“⁴² Po skončení zájezdu nešetřily obě zúčastněné strany superlativy. Reakce tehdejšího tisku se nesly ve velmi pochvalném duchu: „*Dnes, kdy bilancujeme výsledek zájezdu, musíme říci, že jeho účelu: vzájemného poznání Čechů a Moravanů, propagace valašského národopisu, lidových zvyků a písní [...] a hlavně utužení opravdového národního bratrství bylo zcela dosaženo.*“⁴³

Obě uvedené akce (představení v pražské Lucerně i zájezd do Hradce Králové)

Se sestrou Zdenkou v orsáckých krojích. Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Arnošt Kubeša – pozůstalost, inv. č. A 43480.

41 *Valaško do Hradce Král.* *Noviny zpod Radhoště* 43, 1940, č. 17 z 20. 4., s. [1].

42 *Národopisné slavnosti v Jirákových sadech.* *Lubina* 28, 1940, č. 20 ze 17. 5. 1940, s. 2.

43 *Skvělý úspěch zájezdu Valachů do Hradce Králové.* *Lubina* 28, 1940, č. 20 ze 17. 5. 1940, s. [1].

byly v poválečné době vyzdvihovány jako „*národní manifestace proti fašismu*“.⁴⁴ Ačkoliv tato pozdější interpretace nepostrádá jistou míru ideologického zabarvení, nelze přehlížet celkový význam zmíněných kulturních událostí, které bezpochyby sehrály při podpoře české národní identity obyvatel protektorátu pozitivní roli.

Rozvíjení dalších aktivit bylo Arnoštu Kubešovi znesnadněno v polovině října 1941, kdy došlo k jeho přeložení na gymnázium do Vysokého Mýta. Tato situace nastala v důsledku „zeštlhnutí“ profesorského sboru valašskomeziříčského gymnázia, jež reagovalo na nová nařízení ze strany protektorátních úřadů. V období školního roku 1941–1942 probíhalo plošné navyšování učebního úvazku středoškolských profesorů a současně též snižování počtu tříd. Ani celková politická a společenská situace na území protektorátu během tohoto období (spojená s nástupem Reinharda Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora a s vyhlášením stanného práva) nebyla dalším organizování akcí spojených s fenoménem folklorismu nijak nakloněna. Kubešova pozornost se proto během učitelského působení mimo rodné Valašsko obrátila spíše k badatelské a sběratelské činnosti. Do Valašského Meziříčí se Arnošt Kubeša vrátil v lednu 1944, kdy byl nuceně nasazen jako dělník na vlakové nádraží a přiřazen do pracovní čety. Zde setrval až do konce války.

Valašskomeziříčský krůžek v poválečném období

Po osvobození Československa v květnu 1945 zapříčinila celospolečenská atmosféra nebývalý zájem o tradiční lidovou kulturu a dala tak výrazný impuls k dalšímu intenzivnímu rozvoji folklorismu.⁴⁵ Již krátce po květnových událostech se konal valašskomeziříčský majáles s heslem *Pod májem*. O rok později byly uspořádány studentské oslavy s podtitulem *Při valaskéj svadbě od Mezříča* a prezentovaly se ukázkami *hladění* (pentlení nevěsty a družiček), které bylo živou součástí svatebního obřadu ještě v období druhé čtvrtiny 19. století.⁴⁶

Důležitým a vítaným počinem Arnošta Kubeši bylo (znovu)založení Valašského krůžku,⁴⁷ ke kterému došlo krátce po jeho návratu na valašskomeziříčské

44 MACHÁČKOVÁ, Anna: *Sběratel lidových písní Arnošt Kubeša*, c. d., s. 25.

45 Termín folklorismus (též označován jako tzv. druhá existence folkloru) zavedl německý badatel Walter Wiora. Srov. LEŠČÁK, Milan – SIROVÁTKA, Oldřich: *Folklor a folkloristika. O ľudovej slovesnosti*. Bratislava: Smena, 1982, s. 252.

46 KUBEŠA, Arnošt: *Národopisný zájem a studenti*. In: Matějovský, Jaroslav – David, Bohumír (eds.): *75 let Palackého Státního reálného gymnasia ve Valašském Meziříčí*. Valašské Meziříčí: Výbor pro oslavu 75. výročí trvání Palackého státního gymnasia, [1946], s. 54–55.

47 O tom, že ohledně užívání pojmu *krůžek* zdaleka nepanovala mezi jeho čelními představiteli shoda, svědčí zmínka v dopise A. Kubeši o tehdejších neshodách s M. Kašlikem: „*Když jsme nechtěli být, jako krůžek v Mez. [Val. Meziříčí], národopis. sekci musea, tož Miloš nevstoupil do krůžku. Byl i v prvních přípravných schůzích, ale teď zas mudruje, že krůžek není valaš. slovo. Družina je také ledajaká, např. Mariánská aj. Jako by na jméno tolik záleželo, jen když se dělá.*“ Dopis A. Kubeši adresovaný V. Fialové z 23. 9. 1946; Moravský zemský archiv, fond G417, Fialová Vlasta, PhDr., CSc., inv. č. 166, fol. 3r.

gymnázium v říjnu 1945. Na rozdíl od krúžku vzniklého v polovině 30. let 20. století, v němž působili učitelé a žáci gymnázia, byl nově zavedený krúžek určen všem zájemcům o lidovou kulturu.⁴⁸ Počet jeho členů velmi rychle narůstal, až přesáhl hranici tři set.⁴⁹ Ze studentů valašskomeziříčského gymnázia se členy krúžku stali např. Josef Vařeka, Jaroslav Štika a Richard Jeřábek,⁵⁰ pozdější výrazné osobnosti středoevropské etnologie.

Po založení krúžku ve Valašském Meziříčí vznikala podobná sdružení i v dalších městech a vesnicích na Valašsku, např. krúžek ve Vsetíně, valašská družina ve Frenštátě, příjemným překvapením byla též pro Arnošta Kubešu zpráva o přípravách valašského krúžku v Brně.⁵¹ Velmi aktivně napomáhal ke vzniku krúžků (popř. je přímo spoluzakládal) v Choryni,⁵² Zašově, Malenovicích,⁵³ Želechovicích nad Dřevnicí, Louče u Kunovic, Zubří, Rajnochovicích, Novém Jičíně, Hodslavicích, Mořkově a také ve městech mimo etnografický region Valašska (v Olomouci, Odrách, Benešově aj.). Jejich činnost podporoval organizováním přednášek, udělováním rad ohledně výběru písní, tanců a k prezentaci ukázek zvyků a obyčejů,⁵⁴ v neposlední řadě se též zasazoval o výrobu nových krojů.⁵⁵

Nejvíce pozornosti pochopitelně věnoval Arnošt Kubeša krúžku ve Valašském Meziříčí, který svou činnost prezentoval před zraky veřejnosti na četných bálech, slavnostech, sjezdech či festivalech. Jednou z prvních akcí, kde krúžek vystupoval

Na národopisných slavnostech v Rožnově pod Radhoštěm. Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Arnošt Kubeša – pozůstalost, inv. č. A 43453. Foto Karel Plicka.

48 Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Dr. Kubeša Arnošt (osobní spis). Životopis [bez inv. č.].

49 KUBEŠA, Arnošt: *Valašský krúžek v Meziříčí*. Naše Valašsko 9, 1946, s. 190.

50 ŠULEŘ, Oldřich: *Je to chůze po kotárech!*, c. d., s. 186.

51 KUBEŠA, Arnošt: *Valašský krúžek v Meziříčí*, c. d., s. 190.

52 Dopis A. Kubeši D. Stránské z 9. 4. 1949; Archiv Národního muzea, Stránská Drahomíra [bez inv. č.].

53 Od roku 1949 součást tehdejšího Gottwaldova (Zlína).

54 Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Dr. Kubeša Arnošt (osobní spis). Životopis [bez inv. č.].

55 Srov. VOLČÍK, Ondřej: *Arnošt Kubeša – osobnost a dílo*, c. d., s. 95–99.

Arnošt Kubeša přijímá gratulaci od Jaroslava Štíky na oslavě 80. narozenin. Foto 1985. Archiv VMP, Arnošt Kubeša – pozůstalost, inv. č. A 43530/2.

v roli pořadatele, byl Valašský bál dne 3. 3. 1946.⁵⁶ Hudbu na tomto bále zajišťovala Švrčinova cimbálová muzika⁵⁷ v čele s primásem Vladimírem Melounem, která s krúžkem dlouhodobě spolupracovala a byla vnímána jako jeho součást.⁵⁸

Arnošt Kubeša se jako člen čestného výboru podílel na přípravách třetího Valašského roku v Rožnově pod Radhoštěm, který se konal ve dnech 26. a 27. 7. 1947. Tato akce navázala na tradici předválečných Valašských roků z let 1925 a 1935, avšak vzhledem k ekonomickým poměrům na konci války v roce 1945 nebylo možné dodržet časový odstup deseti let. Průběh oslav Valašského roku 1947 popsal Arnošt Kubeša v příspěvku publikovaném v časopise *Naše Valašsko*.⁵⁹ Ze současného pohledu je tato událost vnímána jako důležitý mezník. Účastníci slavnosti (ať už se jednalo o organizátory, účinkující, či běžné návštěvníky) si

56 Dopis A. Kubeši D. Stránské z 8. 3. 1946. Archiv Národního muzea, Stránská Drahomíra [bez inv. č.].

57 KUBEŠA, Arnošt: *Valašský krúžek v Meziříčí*, c. d., s. 190.

58 Srov. PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie: *Meloun, Vladimír*. In: Pavlicová, Martina – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k folklorismu*, c. d., s. 75.

59 KUBEŠA, Arnošt: *Valašsko ve zpěvu a tanci 1947*. *Naše Valašsko* 10, 1947, s. 47.

nemohli nepovšimnout procesu zřetelného zanikání tradiční lidové kultury na venkově, současně však byli svědky nástupu tzv. druhé existence folkloru reprezentované vznikajícími krúžky a později folklorními soubory.⁶⁰

Valašský krúžek pod ideologickými a politickými tlaky (1948–1953)

Celková změna společensko-politických poměrů po únoru 1948 zasáhla do většiny sfér každodenního života a výrazně se promítla také ve školství. V důsledku uplatňování nové školské reformy muselo mnoho učitelů opustit svá stálá místa. Také Arnošt Kubeša se ocitl v této situaci. Nejprve byl rozhodnutím Okresního školního výboru umístěn na střední školu ve Valašské Polance,⁶¹ poté na vsetínskou střední školu a následně (od 24. 9. 1949) na střední školu ve Valašském Meziříčí.⁶² Z důvodu pozdních příchodů do vyučování byl pak v červenci 1951 přemístěn na osmiletou školu v Zašově.⁶³

Požadavky, které byly krúžkům uloženy pod vlivem nové vládnoucí ideologie, vystihuje zpráva Arnošta Kubeši o schůzi zástupců všech valašských krúžků, jež se konala dne 16. 12. 1949 ve Valašském Meziříčí: „*Národopis musí být živou součástí života, nesmí ustrnout. Nutno tvořit nové písně, zvyky a novou formu lidové zábavy. [...] Někde třeba odstranit tříštění národopisné práce, kterou nutno soustředit ve valašských krúžcích za spolupráce mladých i starých.*“⁶⁴ K fenoménu „nové písně“ zaujímal A. Kubeša spíše vlažný postoj. V případě povinné účasti v májových průvodech a na podobných akcích, kde byl vyžadován repertoár k oslavě „pracujícího lidu“ či „nového socialistického člověka“, se přednesu budovatelských písní nevyhnul, pro jiné příležitosti ale raději volil písně ze staršího repertoáru, jejímž tématem byla taktéž práce (především písně robotní).⁶⁵

Po dlouhou dobu považoval Arnošt Kubeša za naprosto samozřejmou svoji účast na folklorním festivale ve Strážnici. Jeho sympatie k této akci ovšem počátkem 50. let výrazně ochladly v reakci na proměny festivalu pod silicím vlivem státní ideologie. Z dopisu odeslaného Drahomíře Stránské je patrné jeho celkové rozhořčení: „*Vždyť Strážnice bude ubozejší než vloni, kdy byl tam vzácný kroj. Tak jich*

60 Srov. SOBOTKA, Richard: *Ohlédnutí za III. Valašským rokem*. <http://www.okobeskyd.cz/?p=1460> (cit. 14. 3. 2019).

61 Rozhodnutí Okresního školního výboru Vsetín ze dne 23. 8. 1949. Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Dr. Kubeša Arnošt (osobní spis), [bez inv. č.].

62 Návrh okresního národního výboru ze 7. 11. 1949; Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Dr. Kubeša Arnošt (osobní spis), [bez inv. č.].

63 Zpráva o důvodech přemístění prof. Kubeši z Valašského Meziříčí do Zašově ze dne 20. 7. 1951. Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Dr. Kubeša Arnošt (osobní spis), [bez inv. č.].

64 KUBEŠA, Arnošt: *Z ústředí Valašských krúžků ve Val. Meziříčí*. Naše Valašsko 13, 1950, s. 94.

65 „*I ty písně budovatelské museli zařazovat, ačkoliv to zpívali v krojích. Přitom strýc poukazoval vždycky na to, že ty písničky z doby roboty jsou v podstatě velice „dělnické“*“. V. Vrlová (výzkum 10. 3. 2017).

*bylo málo. Byl jsem každý rok, ale letos asi nepůjdu, protože se to úplně zvrhlo. Lidu pracujícího bylo tam nahnáno dost, každý závod musel aspoň jedno nákl. auto vypravit, ale úroveň všeho! Ze Slovácka ani jedna dědina, jen Vycpálkovci, vysokoškoláci z Bratislavy, svazáci z Jasenky, pionýři ze Sliací apod. Krůžek i hodinu a víc vystupoval, až do omrzení. Na tom novém podiu si připadá člověk jak v areně. A ty sáhodlouhé řeči, to je zabiják. letos ani průvodu nebude, no zaplakal by Úlehla, kdyby to viděl. [...] Nejpěknější, jak Ostravice tančila traktorový tanec, tož ogaři v kroji a svazáckých košilách představovali budovatele. A ty nechutné maškary při máji!*⁶⁶

Arnošt Kubeša svůj negativní postoj k pronikání ideologie do činnosti krůžků deklaroval i na jedné ze schůzí regionálních pracovníků. Vzhledem k tomu, že se tak událo v době, kdy čelil značnému politicko-ideologickému tlaku při vykonávání učitelského povolání, bylo toto Kubešovo stanovisko považováno za další z mnoha přitěžujících okolností, jež měly vliv na jeho vynucený odchod ze školství. Situaci nezvrátilo ani Kubešou podané odvolání proti rozvázání pracovního poměru, kde upozorňoval mj. na svou obětavou práci vykonanou ve valašských krůžcích. Školský referát okresního národního výboru v odpovědi na odvolání uvedl: „*Váš práce v oboru lidové tvořivosti si hluboce vážíme. Připomínáme však, že i po této stránce je Vám zapotřebí nové orientace, jak o tom svědčí skutečnost, že sám referent ONV musil nedávno rázně odmítnout Váš názor, vyslovený Vámi veřejně na schůzi o regionální práci, že totiž do regionálních kroužků nepatří žádná politika.*“⁶⁷ Arnošt Kubeša se od uvedeného výroku distancoval, připomněl však, že v případě „politizace“ činnosti valašských krůžků „*je třeba dbát i v tom určité míry.*“⁶⁸

Konec Kubešových aktivit ve vedoucích pozicích v rámci folklorního hnutí přímo souvisí s předčasným ukončením jeho učitelské kariéry. Po nástupu do Krajského muzea v Gottwaldově se již naplno věnoval muzejní práci. Jeho zájem o akce pořádané valašskými krůžky či později folklorními soubory však nevyprchal. Pravidelně navštěvoval valašské bály, slavnosti i jiné akce. Ochotně také předával své zkušenosti a vědomosti na besedách či prostřednictvím přednášek.

Arnošt Kubeša jako propagátor folkloru v jeho tzv. druhé existenci

Činnost Arnošta Kubeši ve sféře folklorního hnutí na Valašsku nelze vnímat pouze s přihlédnutím na jeho práci vykonanou ve prospěch místních krůžků. Hluboký zájem o tradiční lidovou kulturu rodného regionu jej vedl k tomu, že se snažil mnohé archaické kulturní projevy uchovávat, čímž se sám stylizoval do role nositele

66 Dopis A. Kubeši pro D. Stránskou ze dne 14. 5. 1953. Archiv Národního muzea, Stránská Drahomíra, [bez inv. č.].

67 Odpověď k námitkám A. Kubeši k rozvázání pracovního poměru ze dne 13. 6. 1953. Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Dr. Kubeša Arnošt (osobní spis), [bez inv. č.].

68 Připomínka A. Kubeši k výnosu IV. referátu okresního národního výboru ze dne 3. 7. 1953. Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Dr. Kubeša Arnošt (osobní spis), [bez inv. č.].

tradice. Cenné svědectví o těchto postojích „*pana učitele Arnoštka*“ podal Kubešův bývalý žák Jaroslav Štika: „*Ti, kdo ho [Arnošta Kubešu] blíže poznali, vědí, že se zcela vědomě ztotožnil s přežívající valašskou tradicí. Valašský dialekt zcela neopustil ani při výuce historie na gymnáziu; ještě před několika lety mně vytkl, že jsem užil termín brambory a ne zemáky. Až do konce života ‚světil‘ církevní svátky a uchovával nejrůznější lidové obyčeje, jak je zažil ještě za svého mládí; na ‚šmigrúst‘ se vydal ve svých osmaosmdesáti.*“⁶⁹ Ač byl Arnošt Kubeša uznáván jako odborník na lidové kroje či na obyčejovou a obřadní kulturu Valašska,⁷⁰ osobně upřednostňoval spíše pohled z perspektivy nositele (a šířitele či propagátora) tradic, než-li z pozice odborného pracovníka prosazujícího čistě vědecký přístup. To zdůraznil ve svých vzpomínkách také etnograf a muzejní pracovník Jiří Langer: „*Nekladl si za cíl vědecky formulovat své poznání, považoval za své poslání šířit tradiční jevy lidové kultury v současné společnosti, bránit inovacím, a to mnohdy i prostředky adekvátními poznané generace 19. století. Proto se neseťkával vždy s plným pochopením svých současníků jak národopisců, tak nezainteresovaných spoluobčanů.*“⁷¹

Během celého období Kubešova pedagogického působení lze vysledovat jeho usilovnou snahu o propagaci folklorního hnutí, ať už prostřednictvím pořádání studentských majálesů, zasazování se o zařazení národopisu do školních osnov, či zakládání krúžků a rozvíjením aktivit s krúžky spojených (nácivky vystoupení, organizování zájezdů, iniciování výroby nových krojů apod.). Tím všim Arnošt Kubeša výrazně přispěl k rozvoji tzv. druhé existence folkloru v rámci etnografického regionu Valašska.

Prameny

- Archiv Národního muzea, fond Stránská Drahomíra, [bez inv. č.].
 Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Arnošt Kubeša – pozůstalost, inv. č. A 42619.
 Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Arnošt Kubeša – pozůstalost, inv. č. A 43592.
 Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Arnošt Kubeša – pozůstalost, inv. č. A 43621.
 Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Arnošt Kubeša – pozůstalost, inv. č. A 43480.
 Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Arnošt Kubeša – pozůstalost, inv. č. A 43455.
 Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Arnošt Kubeša – pozůstalost, inv. č. A 43481.
 Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Arnošt Kubeša – pozůstalost, inv. č. A 43453.
 Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Arnošt Kubeša – pozůstalost, inv. č. A 43454.
 Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Arnošt Kubeša – pozůstalost, inv. č. A 43528/4.
 Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Dr. Kubeša Arnošt (osobní spis), [bez inv. č.].

69 ŠTIKA, Jaroslav: *PhDr. Arnošt Kubeša (26. 1. 1905 – 15. 12. 1993)*. Český lid 81, 1994, s. 248.

70 Věra Kovářů (výzkum 21. 2. 2017).

71 LANGER, Jiří: *PhDr. Arnošt Kubeša osmdesátiletý*. Národopisné aktuality 22, 1985, s. 101.

Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Tábořský František, inv. č. 7468.
 Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, fond Státní ústav pro lidovou píseň, Hlavní výbor – Český pracovní výbor, inv. č. 99.
 Moravský zemský archiv, fond G417, *Fialová Vlasta, PhD., CSc.*, inv. č. 166, fol. 3r.

Literatura

- DEMEL, Jiří – TVARŮŽEK, Vít – ZETEK, Mojmir (eds.): *Almanach ke 125. výročí založení Gymnázia Františka Palackého ve Valašském Meziříčí*. Valašské Meziříčí: Gymnázium Františka Palackého, 1996.
- JILÍKOVÁ, Květuše: *Ze života profesora Františka Jilika*. Slovácko 39, 1997, s. 67–69.
- KUBEŠA, Arnošt: *Národopisný zájem a studenti*. In: Matějovský, Jaroslav – David, Bohumír (eds.): *75 let Palackého Státního reálného gymnasia ve Valašském Meziříčí*. Valašské Meziříčí: Výbor pro oslavu 75. výročí trvání Palackého státního gymnasia, [1946], s. 54–55.
- KUBEŠA, Arnošt: *Valašsko ve zpěvu a tanci 1947*. Naše Valašsko 10, 1947, s. 47.
- KUBEŠA, Arnošt: *Valašský krůžek v Meziříčí*. Naše Valašsko 9, 1946, s. 190.
- KUBEŠA, Arnošt: *Z ústředí Valašských krůžků ve Val. Meziříčí*. Naše Valašsko 13, 1950, s. 94.
- LANGER, Jiří: *PhDr. Arnošt Kubeša osmdesátiletý*. Národopisné aktuality 22, 1985, s. 101.
- LEŠČÁK, Milan – SIROVÁTKA, Oldřich: *Folklór a folkloristika. O ľudovej slovesnosti*. Bratislava: Smena, 1982.
- MACHÁČKOVÁ, Anna: *Sběratel lidových písní Arnošt Kubeša*. Magisterská diplomová práce. Olomouc: Univerzita Palackého, Pedagogická fakulta, Katedra hudební vědy a výchovy, 1981.
- PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie (eds.): *Od folkloru k folklorismu*. Strážnice: Ústav lidové kultury 1997.
- PŘÍHODOVÁ, Kateřina: *Výstava práce a kultury a díla Masarykova ve Valašském Meziříčí roku 1935*. Středoškolská odborná činnost. Valašské Meziříčí: Gymnázium Františka Palackého, 2015.
- SVATOŠ, Michal: *Historie studentských majálesů*. Dějiny a současnost 23, 2001, s. 22–26.
- ŠTĚDROŇ, Bohumír: *Polášek Jan Nepomuk*. In: Štědroň, Bohumír – Nováček, Zdenko – Čerňušák, Gracian (eds.): *Československý hudební slovník osob a institucí*. Svazek 2, M–Ž. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1963, s. 336–337.

ŠTIKA, Jaroslav: *PhDr. Arnošt Kubeša (26. 1. 1905 – 15. 12. 1993)*. Český lid 81, 1994, s. 248.

ŠULEŘ, Oldřich: *Je to chůze po kotárech!* Praha: Vyšehrad 1989.

VOLČÍK, Ondřej: *Arnošt Kubeša – osobnost a dílo*. Magisterská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, 2017.

VRLOVÁ, Vanda: *Arnošt Kubeša 26. 1. 1905 – 14. 12. 1993*. Museum vivum 9, 2014, s. 84–89.

Elektronické zdroje

SOBOTKA, Richard: *Ohlédnutí za III. Valašským rokem*. <http://www.okobeskyd.cz/?p=1460> (cit. 14. 3. 2019).

Summary

Arnošt Kubeša as a Representative of Folklore Movement

The celebration of The Wallachian Year held in 1925 significantly influenced the development of folklore movement in the ethnographic region of Moravian Wallachia. This event inspired Arnošt Kubeša to promote traditional folk music and dances as part of his teaching career. For this purpose he founded with his students the first Wallachian Circle in the mid-1930s, he organised its public performances (as well as the first foreign tour of this kind of an ensemble) and continued to found other circles in the post-war era, when the public interest in folklore movement substantially increased. After his involuntary retirement from the education system due to his „political and ideological unreliability“ and his withdrawal from the leading positions in folklore movement associations, Arnošt Kubeša started a new career as a museum employee. This study refers to his activities which contributed to the development of folklore in its second existence.

Key words

Folklore movement – folklorism – Moravian Wallachia – Wallachian Circle – Wallachian Open-Air Museum – Wallachian Year

Druhý život „pařenic“. K fenoménu popularity a univerzálního využívání šňůrování tradičních mužských kalhot z oblasti polských Karpat¹

Mgr. Joanna Maurer

Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie,
A. Nováka 1, 602 00 BRNO
454839@mail.muni.cz

Úvod

Pojem „pařenice“ (*parzenica*) se v Polsku používá jako obecný název pro aplikovanou výzdobu mužských kalhot, a to jak v odborné terminologii, tak mezi širší veřejností. Jedná se o různé druhy ozdobného šňůrování (*cifrování*)² nohavic mužského kroje Goralů z oblasti polských Karpat (s výjimkou Slezských Beskyd). Zdobení má zpravidla formu barevné šňůrové aplikace umístěné vpředu podél rozparků na soukenných nohavicích. Mívá různé tvary, motivy, barevnost a techniku provedení, které se liší regionálně, a díky tomu je to jedno ze specifik umožňujících rozpoznání příslušnosti k určité etnografické skupině, a někdy dokonce ke konkrétní vesnici. Avšak různé druhy pařenic se navzájem i ve své různorodosti podobají celkovým tvarem do takové míry, že se dají zařadit do jedné skupiny motivů, na první pohled rozeznatelné nejen etnografy, ale rovněž širokou veřejností. Je to jeden z důvodů úspěchu tohoto motivu jako všeobecného symbolu nejen „goralství“, ale lidovosti, lokálnosti, a někdy dokonce polské identity či autentičnosti, chápaných podle aktuálních potřeb těch, kteří napodobeniny šňůrování používají k rozmanitým účelům. Pařenice se v dnešní době vyskytují nejen na kalhotách mužského kroje, ale rovněž na soudobém svátečním oděvu, v logách společností, grafických symbolech kulturních akcí, předvolebních letáčích politiků, na nádobí, špercích, kabelkách, výzdobě domu a jako motivy tetování. Napodobeniny pařenic se staly součástí „masové lokální kultury“, procházejí procesem zjednodušování a staly se velmi populárními.

Cílem této studie je analýza současného využití motivu pařenic prostřednictvím různých příkladů, načrtnutí funkcí, které s tímto použitím vznikají, zejména v oblasti lokální identity a turismu a vypracování charakteristiky, kterou tento motiv získal svým přesunem z oblasti tradiční kultury do oblasti folklorismu a masové kultury.

1 Příspěvek je výstupem projektu *Dynamika funkcí a interpretací nemateriálního kulturního dědictví* řešeného v rámci programu Specifického výzkumu Ústavem evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

2 Na Podhalí je běžné používat oba výrazy jako synonymum. Autorka je si ale vědoma skutečnosti, že se jedná o rozdílné techniky. Viz HABARTOVÁ, Romana: *Textilní techniky IV, 7. část. Výroba mužského kroje*. Strážnice: NÚLK, 2008.

Historický kontext šňůrování (cifrování)

Průlomovou a zároveň první rozsáhlejší vědeckou prací na téma původu šňůrování mužských kalhot je dílo krakovského etnografa a malíře Tadeusze Seweryna z roku 1930. Na nohavicích umístěný geometrizovaný motiv srdce, ve formě našivané šňůry zkroucené do tří a pak pěti, sedmi a devíti smyček, podrobně popsal a nastínil jeho historický kontext. Proto je jeho práce základním zdrojem poznání při pátrání po původu uvedeného jevu a jeho názvu.

Samotné slovo „pařenice“ mělo na začátku 20. století několik významů: 1) dřevěná forma na výrobu sýra ve tvaru srdce, 2) sýr připravený v této formě, 3) vařené jídlo, 4) šňůrování goralských kalhot. Časem se používání názvu rozšířilo z termínu, který identifikoval určitou formu na výrobu sýra nebo samotný sýr srdcovitého tvaru, na obecné pojmenování srdcovitého motivu ve výzdobě nábytku či dřevěných architektonických částí a také výšivkového motivu. Následně se pojem pařenice začal přímo používat jako označení pro šňůrování goralských soukenných kalhot.³

Pokud bychom chtěli dohledávat jiná příbuzná slova v polštině, najdeme dnes už archaické sloveso „*parznać, parznić*“, které znamenalo *znečistit, špinit*. Etymologie slov by mohla odkazovat na praktické využití šňůrování jako ochrany před ušpiněním nohavic či přesněji okraje rozparků. Tadeusz Seweryn však argumentuje, že šňůrování na kalhotách bylo nejspíše motivované výhradně módou, a těžko lze dohledávat doklady k jeho praktičnosti,⁴ a proto je pravděpodobnější výklad pocházející od formy na výrobu sýra. Dlužno však dodat, že samotné lemování okrajů rozparků, které plynule přechází ve vzor šňůrování, určitě plnilo a plní praktickou ochranu před třepením látky i před ušpiněním namáhaných částí.

Pařenice, které jsou v dnešním Polsku jedním z hlavních poznávacích znaků Goralů a „goralství“, má relativně krátkou tradici. Na dvou nejstarších vyobrazeních goralského kroje – mědirytině Holanďana Caspara Luykena z roku 1698 a rytině tatranského zbojníka na zvonu z roku 1699 nacházejícím se ve vesničce Gosprzydowa – není šňůrování patrné. Obsáhlé popisy kroje ze začátku 19. století rovněž neobsahují zmínky o tomto výzdobném motivu na mužských kalhotách,⁵ taktéž v dalších záznamech týkajících se mužského kroje z oblasti polských Karpat nenajdeme zmínky o šňůrování či jeho pravzorech, navíc nenacházíme žádné poznámky o typické výzdobě. Tehdejší mužské oblečení Goralů, včetně toho svátečního, nebylo téměř zdobené a jedinou zmiňovanou okrasou kroje byla kovová sponka na košili a pásek po délce nohavice.⁶

První známka toho, že se na kalhotách začaly vyskytovat jednodušší předchůdci šňůrování, nacházíme až v druhé polovině 19. století, dále v záznamech

3 SEWERYN, Tadeusz: *Parzenice góralskie*. Kraków: Muzeum Etnograficzne, 1930, s.1.

4 Tamtéž, s. 52.

5 Tamtéž, s. 16.

6 WYSŁOUCHOWA, Maria: *Z ust górala zakopiańskiego*. Lud 7, 1901, s. 181–183.

rozhovorů provedených etnografy na začátku 20. století. Zpočátku se tato „móda“ objevuje jenom v pohraničních oblastech se Slovenskem (horními Uhrami), teprve postupně se rozšiřuje na celé polské Karpaty. Červené šňůrování kalhot nejdříve dominovalo na oblečení slovenských (uherských) zbojníků, ale časem se tento způsob zdobení rozšiřoval mezi místními, nejdříve slovenskými a pak polskými Goraly. Mezi polskou a slovenskou oblastí kolem Tater docházelo k obchodním kontaktům, protože polští Goralé kupovali oblečení na Liptově a v Ružomberku; častou destinací byly rovněž Košice, kde se zpravidla nakupovaly osivo a tabák, ale rovněž příležitostně oblečení.⁷ Také Slováci jezdili prodávat jimi vyrobené oblečení na trhy po druhé straně Tater. V průběhu let se vzor rozšířil do dalších horských oblastí – Beskyd, Pienin a Gorcu a do podhůří do oblasti Horní a Dolní Mszany a Nového Sącze.

Goralské kroje z období před II. světovou válkou.
In: Atlas polskich strojów ludowych. Strój górali łąckich. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 1999.

Odkud se však šňůrování vzalo na zbojnických nohavicích? Podle jednoho z pramenů se zbojníci často oblékali do toho, co ukradli na dvorech tehdejšího uherského království (rakouské monarchie): „*Tatranští zbojníci začátkem 19. století nosili krátkou pušku nebo ručnici, dvě pistole, nůž [...], valašku [...], zásobu olova a prachu. Jako oblečení jim sloužily takzvané „zbojnické čepice“, uloupené vojákům nebo dvorské stráží. [...]. Často také nosili červené kalhoty, rovněž uloupené v Uhrách.*“⁸ Šňůrování podél předních rozparků a švu nohavice se podobají zdobení uniformy uherských důstojníků vyšších hodností. Podobné ornamenty měli také na svých uniformách někteří vojáci z napoleonských dob. Proto lze předpokládat, že výzdoba šňůrováním se ke Goralům dostala různými cestami a na rozšiřující se zájem o ni měla

7 SEWERYN, Tadeusz: *Parzenice góralskie*, c. d., s. 31.

8 SZOPIŃSKI, Baltazar: *Opryszki czyli zbójnicy karpaccy* Tygodnik Ilustrowany 2, 1901, s. 571. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego, dostupné na adrese: <http://bcu.lib.uni.lodz.pl/dlibra/publication?id=1497&tab=3> Originální znění: *Zbójnicy tatrzańscy na początku XIX wieku nosili krótką strzelbę lub sztuciec, dwa pistolety, nóż kończasty z rękojeścią cisową, ciupagę, bunkosz (grubą palkę), pewien zapas prochu i ołowiu. Jako strój służyły im tak zwane „zbójcekie czapki”, rabowane od wojskowych lub straży dworskiej. Zazwyczaj były czerwone; przypinali do nich zbójnicy dla ozdoby lisi ogon lub pióra. Często nosili też czerwone spodnie, również na Węgrzech rabowane* (cit. 22. 12. 2018).

Tradiční goralské nohavice vs. moderní (z vlastní sbírky). Foto autorka 2018.

vliv nejen „zbojnická móda“, ale také respekt a uznání, které pro vojenského zástupce měla veřejnost.

Nová móda šňůrování kalhot byla z počátku populární mezi mladší generací, zatímco starší muži nosili stále pořád bělavé, nezdobené kalhoty. Avšak postupně se stala symbolem postavení a bohatství; majetnější pastýři a hospodáři si mohli dovolit bohatěji a barevněji zdobené kalhoty: „Když nějaký hospodář měl kalhoty alespoň s jednou šňůrkou, jakž takž

širokou, už na sebe upozorňoval a předváděl se.“⁹

Popularita pařenic byla zároveň spojená s obecným obohacením výzdoby mužského oblečení, tj. klobouku, vesty a pásu.

Šňůrování bylo rozšířené také na Slovensku nejen v okolí Tater, ale rovněž na jihozápadě země. Antonín Václavík zmiňuje šňůrování při popisu mužských nohavic v obci Chorvátsky Grob z roku 1925. Poznává také, že v té době byly už méně běžné: „Teraz sa nosia nohavice väčšinou bez rozparkov, značne úzke, podľa súdobého strihu a zovú sa „nemeckými“, naproti čomu cifrované nohavice zvaly sa „slovenskými“. Cifrovaných nohavic je už iba troje v celej dedine.“¹⁰

Dále se šňůrování vyskytuje prakticky na všech regionálních typech lidového oděvu na území Slovácka¹¹ a také na Valašsku. Výrazně jsou zdobené modrým šňůrováním bílé nohavice kroje kopaničářského, ale také modré nohavice krojí na Uherskobrodsku; černé šňůrování je typické pro oblast Uherskohradištska. Na Podluží se vyskytují červené kalhoty *červenice* zdobené šňůrováním modrou tressou doplněné ruční barevnou výšivkou. Výrazně se šňůrování uplatnilo i na soukených mužských vestách na Uherskohradištsku a Uherskobrodsku.¹²

9 SEWERYN, Tadeusz: *Parzenice góralskie*, c. d., s. 19 – výpověď respondenta o goralském oblečení z roku 1911, zaznamenaná Juliuszem Zborovským, tehdejšími vedoucími Tatranského muzea: *Kie to fte hruby gazda miol portki ze snureckiem z jednym hoć kielo telo syrokim, to se uzobierol po sobie a paradziel*.

10 VÁCLAVÍK, Antonín: *Podunajská dedina v Československu*. Bratislava: Vydavateľské Družstvo, 1925, s. 73.

11 KLVAŇA, Josef: *Lidové kroje na Moravském Slovensku*. In: *Moravské Slovensko*, sv. 1. Praha: Národopisné Museum Československé, 1918, s. 97–252; KŘÍŽOVÁ, Alena – ŠIMŠA, Martin: *Lidový oděv na Moravě a ve Slezsku I. Ikonografické prameny do roku 1850*. Strážnice: NÚLK, 2012.

12 BARAN, Ludvík – STAŇKOVÁ, Jitka: *České a slovenské lidové kroje*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2004; TARCALOVÁ, Ludmila: *Kroj na Uherskohradištsku*. Uherské Hradiště: Klub kultury, 2013; DVOULETÝ, Michal a kol.: *Na paletě krojů*. Uherské Hradiště: Nadace Děti-kultura-sport a Slovácké muzeum, 2010; PROVODOVSKÁ, Veronika: *Řemeslo jak vyšitě. Výzdoba krojů na Uherskobrodsku, moravskoslovenském pomezí a Moravských Kopaních*. Uherský Brod: Muzeum J. A. Komenského, 2017.

Šňůrování (cifrování) v současnosti

V současnosti se v Polsku motiv pařenic vyskytuje v různých kontextech. Používá se nejenom samotný motiv a jeho napodobeniny jako vzor, ale také slovo pařenice jako název.

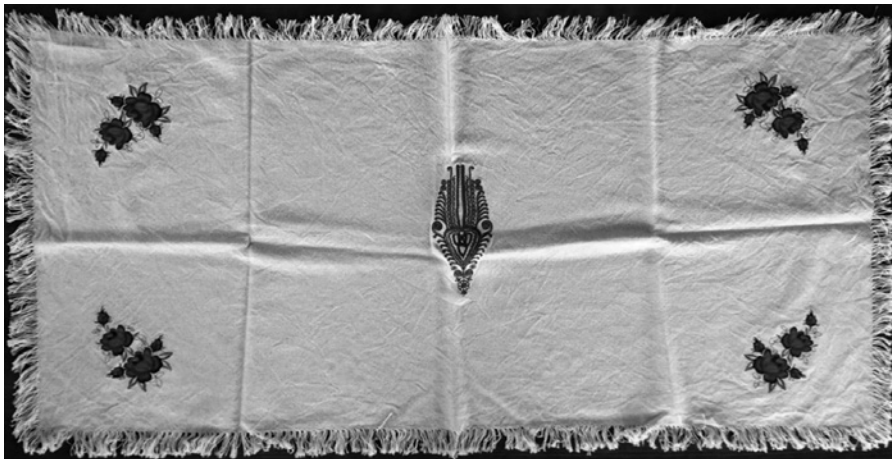
Tento motiv stále zůstává nejrozšířenější coby vzor na oblečení a šňůrování je součástí neustále vyráběných goralských krojů. Po zformování do určité podoby na začátku 20. století zůstávají *pařenice* z větší části nezměněné, ačkoliv i dnes lidoví krejčí a řemeslníci občas mění či obohacují tvar a barvy šňůrování. Někdy je motiv také zjednodušovaný, obzvlášť při zdobení předmětů každodenního použití.

V oblasti polských Karpat prosperuje několik desítek folklorních souborů, folkových kapel a stejně tak hudebníků a umělců částečně navazujících na hudební či taneční goralský styl. Pro jejich účely se šňůrování našívá na nohavice soukenných kalhot zhotovených podle tradičního střihu. Tradiční kalhoty často vlastní rovněž řadoví obyvatelé zmíněné oblasti. Oblékají je ke svátečním příležitostem, jako jsou svatby, křtiny, státní svátky, církevní slavnosti, např. průvod o slavnosti Těla a Krve Páně. Kroje se vyrábějí jak pro dospělé, tak pro děti.

Dále je cifrování umístěno na netradičním, tj. civilním oblečení. Jedná se tady o aplikaci, výšivky, tisky nebo nažehlovačky na dlouhých a krátkých kalhotách, košilích, tričkách, šatech, sukničkách a také na doplňcích jako čepice, šály, šátky, pásky, náhrdelníky, náušnice, hodinky, batohy, kabelky a boty. Oblečení a doplňky jsou určeny pro muže, ženy a děti. Tento typ zboží je dostupný v kamenných obchodech v polských Karpatech, jednak v těch orientovaných na místní zákazníky, jednak v těch působících v turistických střediscích, kde cílovou skupinou jsou návštěvníci a rekreanti. Zboží se rovněž nabízí v takzvaných „folkových“ obchodech ve větších městech (např. ve Varšavě, Krakově, Vratislavi), na pravidelně se konajících trzích, na svátečních trzích (na Vánoce, Velikonoce), ale především v on-line obchodech (např. <https://folkownia.pl> – <http://podhaler.pl> – <https://www.kokofolk.pl> – <http://www.sklepludowy.pl>), kde je zároveň největší výběr.

Posun ve vnímání funkce a účelu pařenic dokládají příklady výzdoby v nových kontextech. Motivem pařenic jsou zdobené předměty užívané v domácnostech, jako jsou hrnce, hrnky, skleničky a další nádobí, papírové ubrousky, podložky, deky, závěsy, ručníky, koberce, svíčky. Stejně zdobené jsou rovněž ubrusy a ubrousky. Srdcovitý tvar plní v domácnostech rovněž estetickou funkci. Lze tady jmenovat řezbu a reliéfy na dřevěném nábytku, např. na dveřích skříní, ale i na balustrádách, zábradlích, židlích či na rámech obrazů. Rovněž samotné obrazy mívají ztvárněný motiv pařenice. Časté jsou také nástěnné malby, jako samostatný motiv anebo součást kompozice, např. nástěnných hodin.

Motiv pařenic se stal rovněž inspirací pro tetování. Několik tetovacích studií nabízí trvalou výzdobu těla v této formě. Motiv je vybírán zároveň muži i ženami. Nejčastěji se jedná o individuální projekt zákazníka v jedno nebo vícebarevné

Výšivka na ubrousku s motivem pařenice (z vlastní sbírky). Foto autorka 2018.

podobě, umístěný na lýtkách, zádech a předloktí. Podle výpovědi majitele jednoho z tetovacích studií, se pro „pařenicové“ tetování rozhodují pouze místní; téměř se nestává, aby se k tetování odvážili turisté.¹³

Motiv pařenic se rovněž používá jako logo společností a organizací. Když se město Krakov hlásilo do konkurzu na pořadatele zimních olympijských her v roce 2022, pařenice byly nabídnuty jako logo. Samotný název „Pařenice“ je používán jako název pro hotely, konferenční střediska, společnosti, obchody, folkové hudební skupiny a spolky.

Největším koncertem a zároveň největší komerční událostí přelomu roku 2018 a 2019 byl Silvestr v Zakopaném, „hlavním městě“ polských Tater. Koncertu se zúčastnilo několik set tisíc lidí a téměř osm milionů diváků sledovalo koncert prostřednictvím televizního vysílání.¹⁴ Animace zobrazované na pódium měly tvar „pařenicového“ šňůrování; záhlaví, která avizovala následující umělce, rovněž napodobovala stejný dekor.

Výše uvedené příklady je nutno brát jako náčrt současné situace. Je velice pravděpodobné, že pařenice se objevují na dalších věcech a v jiných kontextech, které však není možné všechny vyjmenovat. Pro zhodnocení situace je podstatným faktem skutečnost, že goralský kroj je jedním z nejlépe zachovaných na území Polska. Je populární v místech svého vzniku a je stále ještě používán jako sváteční oblečení

13 Výpověď Tomáše Siewierského, tatéra, *Parzenica na cale życie*, dostupné na adrese: <http://www.24tp.pl/?mod=news&id=19692> (cit. 5. 12. 2018).

14 SMARZ, Jacek: *Sylwester z Dwójką TVP 2018/2019. Kto wystąpił podczas sylwestra w Zakopanem?* Dziennik Zachodni, <https://dziennikzachodni.pl/sylwester-z-dwojka-tvp-20182019-kto-wystapil-podczas-sylwestra-w-zakopanem/ar/13768569> (cit. 7. 1. 2019).

a nošený napříč všemi generacemi Goralů při příležitosti svateb, křtů, Vánoc či Velikonoc, dalších náboženských svátků, atd. Šňůrování je díky tomu používané ve svém originálním kontextu, sahajícím k přelomu 19. a 20. století. Zároveň má šňůrování svůj druhý život v podobě téměř všeobecně se vyskytujícího motivu pařenic. Tyto dva paralelní způsoby existence se nejen vzájemně nevylučují, ale synchronně splňují určité funkce. Patří k nim role, kterou motiv pařenice plní v kontextu s lokální identitou a turistikou. Obě tyto na sebe navázané oblasti přispívají k popularitě motivu a k jeho univerzálnímu využívání.

Goralská lokální identita – příklad Podhalí

„*Goralé, Goralé, goralská muzika, celý svět obejdeš, takové nenajdeš*“ – těmi slovy se začíná jedna z populárních goralských písní,¹⁵ která plní funkci specifické hymny, zpívané během folklorních akcí, jako jsou třeba Mezinárodní slavnosti folkloru horských regionů. V jejích slovech je vyjádření výjimečnosti goralské hudby zároveň vyjádřením výjimečnosti skupiny Goralů. Ti a obzvláště z regionu Podhalí¹⁶ jsou jednou z nejlépe rozpoznatelných etnografických skupin v Polsku. Zároveň v těchto oblastech přetrvávají zvykové,¹⁷ hudební, krojové a do určité míry také jazykové tradice, kultivované v reálném životě relativně vysokým počtem osob různých věkových kategorií, zatímco v případě jiných skupin se často jedná o ojedinelé nositele nebo umělé udržování tradičních jevů v prostředích folklorních slavností, muzeí a folklorních skupin.

V současném Polsku lze pozorovat růst zájmu o lidovou kulturu, nejenom goralskou. Na hudebním trhu úspěšně působí několik desítek skupin, které ve své tvorbě spojují tradiční hudbu s takovými žánry, jako je rock, pop, rap, techno (např. Zakopower, Gooral, Psio Crew, Kapela ze Wsi Warszawa, Brathanki, Future Folk, Golec u Orkiestra, Żywiołak, atd.). Každý rok se konají nesčetné festivaly lokálního kuchařského umění, v běžných rozhovorech a diskusích je často slyšet o pátrání po vlastním původu a o důležitosti udržování nebo znovuzrození lokální identity. Výjimečnost národopisné oblasti Podhalí je však v tom, že rozmanité tradiční jevy nepotřebují revitalizaci, protože zde nebyla přetřena kontinuita jejich výskytu v reálném životě. Tradiční oblečení bylo po léta dominantou svátečních událostí, úzce

15 *Górole, górole, goralsko muzyka, cały świat obejdeš, ni ma takiej nika*. In: DZIADOWIEC, Joanna – WIĄCEK, Elżbieta: *Góralszczyzna, goralskość. Konstruowanie i funkcjonowanie podhalańskiego mitu*. In: *Semiotyczna mapa Małopolski*. Ed. Elżbieta Wiącek. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2015, s. 267.

16 Podhalí – nejvýše položená část polských Karpat, sousedící se Slovenskem; část polských Goralů bydlí mimo Podhalí, v sousedních severních oblastech a někdy jsou považováni Goraly z Podhalí za Goraly nepravé anebo jsou nazýváni pohrdavě *nizkokmennými* (pol. *niskopiennymi*). Všechny skupiny (s výjimkou Slezských Beskyd) však mají šňůrované (cifrované) kalhoty a všude je obecný fenomén využívání *pařenic* v nových kontextech.

17 Mezi nejčastější patří svatební zvyky, dále tradice vánoční a velikonoční.

spjatých v této oblasti s katolickými rituály, a samozřejmostí bylo a je oblékání tradičního kroje hlavními aktéry goralských svateb a křtů.

Široká nabídka současného oblečení se srdcovitým motivem pařenice umožňuje manifestovat svou lokální příslušnost těm, kdo nechtějí oblékat kompletní kroj, a také v situacích, kdy to vyžaduje profese z důvodu praktičnosti (např. u číšníků). Dává také možnost demonstrovat sebe jako osobu spojující tradice s otevřeností a moderností. Jako příklad lze uvést politiky a umělce, kteří po dobu setkání s veřejností či publikem často oblékají zmíněné oblečení s výzdobou tradičními vzory. V případě umělců se může samozřejmě jednat o marketingový tah, ale nošení současného módního oblečení s motivem pařenice mezi běžnými lidmi ukazuje jakousi potřebu prezentování své lokální přínalžitosti a vztahu k místnímu dědictví praktickou a pohodlnou formou. Tato je spojena s respektem k tradicím dřívějších generací, které jsou v této oblasti považované za důležitou hodnotu, ale také nepochybně s nezbytností hledat identifikační hybridy, které zachycují ve svém obsahu nejenom lokální hodnoty, ale rovněž ty hodnoty a vzorce chování, které mají nadregionální význam.

Nošení oblečení s tradičními motivy je prvkem v procesu konstruování identity, a proto člověk volí cíleně konkrétní typ oblečení. Zmíněně konstruování identity je ve své podstatě procesem nejenom navazujícím na zkušenosti (získané v společných útvarech, skupinách či institucích, jako jsou rodina, škola, atd.), ale dokonce spíše založeným na existenci ideálního typu,¹⁸ jak by měl vypadat a chovat se „moderní“

Goral. Oblékání současného oblečení s výzdobou tradičními vzory lze vnímat jako pokus o dosažení vizuálního jevu, který by tento ideální typ vyjadřoval.

Ještě zvláštnější vizuální a vědomou identifikaci s regionem představuje tetování ve tvaru pařenice, protože oproti oblečení je trvalým vyzdobením těla a díky tomu je identifikací důraznější.

„Pařenicová“ vyšívka na štole katolického kněze z vesnice Łącko v Malopolském vojvodství (z vlastní sbírky). Foto autorka 2018.

18 BURDZIK, Tomasz: *Przestrzeń jako składnik tożsamości w świecie globalizacji*. Kultura-Historia-Globalizacja 11, 2012, s. 13–27, dostupné na adrese: [https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/1975/Przestrzen_jako_skladnik_tozsamosci_w_swiecie_globalizacji.pdf?sequence=](https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/1975/Przestrzen_jako_skladnik_tozsamosci_w_swiecie_globalizacji.pdf?sequence=1) (cit. 2. 1. 2019).

Podobné zdobení domácího či soukromého prostoru odhaluje potřebu dodat mu lokální dimenzi. Novodobé domy na Podhalí a v okolí, často stavěné na základě obecně dostupných projektů, se mnohdy neliší od staveb v jiných částech Polska, ale výzdoba, např. motivem pařenice, vyjadřuje goralství a výjimečnost.

Používání motivu pařenice a zároveň absence jiného tradičního chování daného jednotlivce může plnit funkci předávání identifikační *performance*¹⁹ na vizuální symbol. Jednotlivec se tímto způsobem vzdává interaktivní participace v tradičním jednání kvůli interpasivní přítomnosti symbolu,²⁰ který ho reprezentuje jako člena specifické skupiny.

Přesvědčení o vlastní specifčnosti a výjimečnosti, charakteristické pro popisovaný region, je neustále obnovované zájmem turistů o polské Karpaty a exploataváním této oblasti nejenom z důvodu přitažlivé přírody, ale také jako kulturní a tradičně lidové zajímavosti. Turisté od Goralů očekávají, že budou vypadat a chovat se „jako Goralé“ a splňovat jejich představy o autentičnosti či lidovosti. Tímto je lokální identita stále stimulovaná jak z finančních důvodů, tak skrz neustálou interakci s Ne-Goraly, v rámci které dochází k umocňování lokální identity.²¹

Role motivu pařenice v turistice

Tatry a jejich okolí navštívilo v roce 2016 asi 3,5 milionu turistů a v roce 2017 to bylo 3,8 milionu.²² Je to druhá nejoblíbenější destinace polských turistů po střediscích u Baltského moře. Pařenice jako symbol hraje v lokálním turistickém průmyslu významnou roli. Právě turismus je jedním z nejvýznamnějších stimulačních faktorů popularizace šňůrovaného vzoru, protože pařenice našly praktické využití ve shodě s účely turismu.

K popularizaci místa jako turistické destinace je nutné označit ji coby významnou a zajímavou destinaci tak, aby návštěvník byl ochoten zaplatit za pobyt. Šňůrovaný vzor je jedinečný (není přítomný v jiných částech státu), se specifickým názvem (slovo *parzenica* má v současné polštině jenom jeden význam, naproti tomu některé jiné části goralského kroje bývají označovány méně přesnými termíny, které mohou asociovat kroje z jiných částí Polska nebo druhy oblečení obecně, jako např. živůtek/korzet či pás) a zároveň je to vzor relativně jednoduchý a díky tomu rychle a snadno

19 SCHECHNER, Richard: *Performatyka. Wstęp*. Wrocław: Ośrodek Badań Twórczości, 2006.

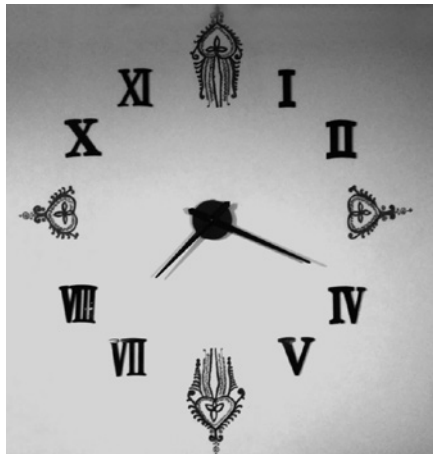
20 PFALLER, Robert: *Little Gestures of Disappearance. Interpassivity and the Theory of Ritual*. Interpassivity. The Aesthetics of Delegated Enjoyment. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017, s. 53–67.

21 Více o vlivu *jiného* či dokonce *nepřítele* na povzbuzování a umocňování identit píše ERIKSEN, Thomas Hylland: *Antropologie multikulturních společností. Rozumět identitě*. Praha: Triton, 2007, s. 98–195.

22 SUBIK, Piotr: *W polskie Tatry przyjeżdża coraz więcej turystów*. Dostupné na adrese: <https://dziennikpolski24.pl/w-polskie-tatry-przyjezdza-coraz-wiecej-turystow-miniony-rok-byl-rekordowy-naszlakach-tatrzanskiego-parku-narodowego/ar/12954718> (cit 3. 1. 2019).

rozpoznatelný širokou veřejností. V důsledku toho je vzor a jeho název ideálním nástrojem, rozlišovacím znakem indikujícím turistické zóny, coby jméno pro hotely, restaurace a obchody se suvenýry. Důležité je také jeho vizuální ztvárnění jako dekorativního motivu v turistických podnicích a na suvenýrech. Takto se „obyčejné“ věci, tvořící vybavení podniků, jako ubrousky, ručníky či ložní prádlo, stávají goralskými ubrousky, ručníky či ložním prádlem a mohou upoutat pozornost turistů²³ a splnit jejich očekávání při návštěvě výjimečného a nevšedního prostoru. Motiv svou vizuální přítomností mění prostor, který by bez turistické poptávky nebyl do takové míry nasycený tímto symbolem.²⁴

Nelze také opomenout funkci, jakou vzor plní při reprezentaci tradice a autenticity. Díky dříve zmiňovanému živému přetrvávání alespoň části zvyků je karpatská oblast Polska v představách a projekcích turistů destinací, od níž turista svým kognitivním potenciálem²⁵ očekává lidovost a od místního obyvatelstva také specifický étos. Touha turisty po proniknutí do autentické každodennosti „jiného“ účinkuje na několika rovinách očekávání, ne vždy jednoduše splnitelných pro hostitele. Zatímco pro dnešní Goraly není problematické naservírování lokální hudby, kroje či jídla k turistické konzumaci, je už obtížnější splnit očekávání týkající se lokálního dialektu a především tradičního způsobu života. Vesnice, jimž kdysi dominovalo pastevectví, většinou změnily svůj vzhled, protože dřívější hospodářské budovy nahradily vily a penziony, pastviny neobhospodařované louky. Představy *bacy*²⁶ nebo *juhasa*²⁷ s valašskou musejí čelit dnešní realitě, která jasně ukazuje, že pro místní je mnohem lukrativnější podnikat v turismu nebo emigrovat za prací. Zmodernizovaný prostor vyplněný „folklorními“ motivy se tedy stává jakousi náhražkou chybějících autentických aspektů, aby byl tak goralský, jak je to jenom možné.

Nástěnné hodiny s dekorem v tvaru pařenice (z vlastní sbírky). Foto autorka 2018.

23 URRY, John: *Spojrzzenie turysty*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.

24 RUSSO, Antonio Paolo – RICHARDS, Greg (eds.): *Reinventing the Local in Tourism. Producing, Consuming and Negotiating Place*. Bristol – Buffalo: Channel View Publications, 2016.

25 PŮTOVÁ, Barbora: *Autenticita a představy v antropologii turismu*. Lidé města 20, 2018, s. 4.

26 Baca (pol.) – bača, pastýř zodpovědný za pasení ovcí (nejenom svých, ale také jiných hospodářů) a výrobu sýra.

27 Juhas (pol.) – pomocník bači.

Konkvencí cestovního ruchu je vazba vznikající mezi centrem a periferiemi.²⁸ Turisté přijíždějí z historických a kulturních center, nejčastěji větších měst, do periferií, okrajových prostorů z perspektivy geografické (hory, pobřeží) a sociální či symbolické (oblasti považované za exotické, např. zabydlené etnickými menšinami či specifickými etnografickými skupinami). Pařenice následně společně s turisty „putují“ z periferií do center na letácích a suvenýrech, díky tomu si turista odváží kousek navštíveného místa s sebou.

Vyvstává nicméně otázka, zda snahy uspokojit očekávání návštěvníků, realizované mimo jiné prostřednictvím motivů pařenic na rozmanitých předmětech každodenních potřeb či jako nástěnné dekorace nebo loga turistických podniků a akcí, vinou své početnosti negenerují pochybnosti o své autenticitě, a místo *place making* nevedou k *place faking*.²⁹ A pařenice nejsou už pařenice, ale pouhou (a možná už bezvýznamnou?) šablonou a součástí procesu, který má za účel zmanipulovat turisty, aby byli přesvědčeni, že během své dovolené zažívají to, co očekávali.

Na počátku byl mýtus

Proč se pařenice staly tak úspěšným motivem v tolika různých dimenzích? Co je důvodem toho, že se tento vzor široce implementoval k vyjádření lokální identity a uplatnil se jako nástroj v místním turistickém průmyslu?

Jedním z důvodů je praktická stránka. Šňůrování má relativně jednoduchou formu, přestože jiné součásti goralského kroje, například charakteristické květované látky, klobouky či náhrdelníky z korálů, jsou přítomné v různých jevech folklorismu a „masové lidové kultury“, pařenice jsou bezkonkurenční dominantou. Určitě má vliv na popularizaci motivu rovněž to, že tvar může být nanesen na látky či jiné materiály různými technikami (aplikací, vyšíváním, tiskem, malováním, vyřezáváním, nalepováním), takže jeho transmise na předměty různého druhu není složitá.

Neméně důležitým faktorem jsou však mýty a představy spojené s Goraly a goralským. Zájem širší polské veřejnosti o oblast Podhalí sahá do druhé poloviny 19. století. Měla na něj vliv hlavně propagace horských oblastí jako přínosných pro zdraví z důvodu čerstvého vzduchu a čisté přírody. Na přelomu 19. a 20. století byla již oblast Podhalí s její hlavní lokalitou Zakopaným známým léčebným a rekreačním střediskem.³⁰ Brzy začali horským oblastem věnovat pozornost rovněž umělci.

28 SELWYN, Tom: *The tourist image. Myths and Myth Making in Tourism*. West Sussex: John Wiley & Sons, 1996, s. 9–14.

29 PONZINI, Davide – FOTEV, Stefan – MAVARACCHIO, Francesca: *Place Making or Place Faking? The Paradoxical Effects of Transnational Circulation of Architectural and Urban Development Projects*. In: *Reinventing the Local in Tourism. Producing, Consuming and Negotiating Place*. Bristol – Buffalo: Channel View Publications, 2016, s. 153–170.

30 DZIADOWIEC, Joanna – WIĄCEK, Elżbieta: *Góralstwo, góralstwo. Konstruowanie i funkcjonowanie podhalańskiego mitu*, c. d., s. 267.

Fascinaci lidovostí, přírodou a mentalitou místních překovávali v díla, ve kterých Goralé mnohdy plnili role národních hrdinů a byli reprezentanty poctivosti, upřímnosti a síly.³¹ Stanisław Witkiewicz, polský malíř, architekt a spisovatel propagoval zdejší architektonický styl jako styl národní.

Jak tvrdí Antoni Kroh, polský etnograf a spisovatel, současný goralský kroj je nejlépe zachovaným a nejrychleji rozpoznatelným lidovým krojem, který se stal téměř symbolem Polska jako takového.³² Badatelky věnující se folkloru a folklorismu Joanna Dziadowiec a Elżbieta Wiącek vyjmenovávají několik charakteristických rysů, které vytvářejí představu o goralské povaze. Ke spíše v celku pozitivnímu obrazu patří hrdost a potřeba nezávislosti, tvrdohlavost a nedůvěřivost, někdy dokonce hádavost, nezvyklá aktivita, vytrvalost, pragmatismus, schopnost, nábožnost, spontánnost, citlivost, láska k besedám, hostinám, hudbě, tanci, jídlu a k alkoholu a také umělecké nadání.³³ Autorky rovněž tvrdí, že tyto představy mohly vzniknout pouze díky kontaktům turistů a návštěvníků s goralským „jiným“ a přirovnávají konstrukci mýtu Podhalí k orientalismu Edwarda Saida s tím, že ten první není vnímán jako iracionální a fanatický jako u Saida, ale je pozitivní. Je dokonce možné, že Goralé by sami sebe nedefinovali jako Goraly, nebyli-li by za takové považováni.³⁴

Pozitivní mýtus Goralů přetrval navzdory temnému období v dějinách regionu. Jedná se o dobu II. světové války, kdy vznikla idea tzv. Goralenvolku – po vstupu německé armády do Polska se část Goralů, věříce slibu Hanse Franka o vytvoření Království goralského v rámci Slovenska, rozhodla ke spolupráci s okupantem a vznikl jiný mýtus, o německém původu Goralů a jejich výrazné etnické a kulturní odlišnosti od Poláků. Dlužno však dodat, že tato idea zanikla stejně rychle, jako vznikla, a že do pronacistických aktivit byla zapojena jenom část místních obyvatel.

Po II. světové válce se Podhalí, Zakopané a další okolní lokality staly cílem masové turistiky. Zatímco před válkou oblast navštěvovali spíše umělci, inteligence a bohatší obyvatelé měst, v době komunismu se horské oblasti staly destinací průměrného občana Polské lidové republiky. Rozšiřující se zájem o pobyty a prázdniny vynutil rozšíření nabídky nejenom ubytování či stravování, ale rovněž kulturní *performance*. Byl to jeden z důležitých faktorů umocňující chápání životního stylu a kultury Goralů jako lidového, autentického a polského (a to přesto, že se často již neživilí pastevectvím ani zemědělstvím, ale mnohdy hlavně obsluhou turistů), protože zájem turistů vyžadoval naplnění představ přijíždějících

31 Inspirací horami a Goraly vznikla mimo jiné díla Stanisława Witkiewicze (1851–1915), Stanisława Ignáce Witkiewicze (1885–1939), Stanisława Wyspiańskiego (1869–1907), Kazimierze Przerwy-Tetmajera (1865–1940).

32 KROH, Antoni: *Tatry i Podhale*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2002, s. 82.

33 DZIADOWIEC, J. – WIĄCEK, E.: *Góralczyzna, góralskość. Konstruowanie i funkcjonowanie podhalańskiego mitu*, c. d., s. 261.

34 Tamtéž, s. 264–265.

zákazníků, čili v praxi dodržování reprezentace oděvem (krojem), chováním a propagováním folkloru.

V neposlední řadě je rovněž nutno zmínit, že tak jako v předválečné době měli zásluhu na šíření pověsti o výjimečnosti Goralů umělci, v druhé polovině dvacátého století byly důležitým hlasem církevní osobnosti: známý katolický kněz, kazatel a autor Józef Tischner a obzvlášť papež Jan Pavel II. – občanským jménem Karol Wojtyła. Tehdejší papež téměř během každé návštěvy Polska odjížděl alespoň na pár hodin do hor.³⁵

Tetování „pařenicového“ dekoru. Zdroj: Tygodnik Podhalański (<http://www.24tp.pl>).

Mýtus o polských Goralech je stále živým souborem představ o specifčnosti goralské kultury. Časem byla představa pravého, vytrvalého a nábožného Gorala doplněna o prvek merkantilní, protože díky masovému turismu a rozšířené emigraci do Spojených států amerických existuje přesvědčení, že Goralé jsou rovněž velmi podnikaví a bohatí.

Odlíšnost Goralů se odráží také v jazyce. Některá slova goralského nářečí natrvalo přešla do polského spisovného jazyka. Jedním z takových slov je *ceper*. Původně bylo toto slovo Goraly používané pro lidi přicházející do horských oblastí z nížin za prací (zaměstnanci na železnici, dělníci, sezónní zaměstnanci). Časem tímto slovem začali označovat rovněž turisty nepřipravené na těžké meteorologické podmínky v horách, postupně všechny turisty a následně obecně na lidi, kteří nepocházejí z hor. Dichotomie *Goral* versus *ceper* je dnes chápána jako protiklad *Goral* versus *Ne-Goral*.

Závěr

Vzor „pařenicového“ šňůrování, díky popularizaci a proměně z aplikované výzdoby mužských soukenných kalhot na univerzální dekorativní motiv, zároveň rozšířil svůj dosah a význam. Na přelomu 19. a 20. století, v době, kdy šňůrování teprve získávalo pozornost polských Goralů, plnilo funkci dekorativní a časem také symbolickou – odráželo sociální status svého majitele. O sto let později se s ním setkáváme nejenom na oblečení, ale také na spoustě předmětů a rovněž s posunem významu pařenice.

Dekor získal nové charakteristiky. Kdysi omezený jen na mužské kalhoty je dnes běžně umísťovaný na mužském, ženském a dětském oblečení. Není už typickou

35 Tamtéž, s. 276.

mužskou výzdobou, ale spíše unisex-motivem přístupným pro každého, kdo má o něj zájem. Díky své přístupnosti nejenom na oblečení, ale také na různých předmětech a suvenýrech, sice ještě neztratil svou funkci symbolu goralství, ale podstoupil proces demokratizace – kdokoliv si může pořídit v podstatě cokoliv ozdobené tímto motivem.

Nové použití pařenic je viditelné obzvláště v turistice a jevech spojených s exponováním lokální identity. Oba jevy na sebe navazují a ovlivňují se. Všudypřítomnost motivu pařenic dává podnět k reflexi o osudu tradičních lidových elementů poté, co se dostanou do víru masové kultury.

Motiv nepochybně uspěl na mnohých úrovních. To se samozřejmě nemusí líbit všem Goralům, všem turistům i všem etnografům, ale tak jako není jeden „správný“ názor hodnotící současný folklorismus, není v 21. století jeden „správný“ prostor pro pařenice.

Literatura

- BARAN, Ludvík – STAŇKOVÁ, Jitka: *České a slovenské lidové kroje*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2004.
- BARAŃSKI, Janusz: *Góralczyzna i pamięć*. Konteksty. Polska Sztuka Ludowa 2013, č. 1 (300), s. 38–44.
- BURDZIK, Tomasz: *Przestrzeń jako składnik tożsamości w świecie globalizacji*. Kultura-Historia-Globalizacja 11, 2012, s. 13–27.
- DVOULETÝ, Michal a kol.: *Na paletě krojů*. Uherské Hradiště: Nadace Děti-kultura-sport a Slováké muzeum, 2010.
- DZIADOWIEC, Joanna – WIĄCEK, Elżbieta: *Góralczyzna, góralskość. Konstruowanie i funkcjonowanie podhalańskiego mitu*. In: Semiotyczna mapa Małopolski. Ed. Elżbieta Wiącek. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2015, s. 251–353.
- ERIKSEN, Thomas Hylland: *Antropologie multikulturních společností. Rozumět identitě*. Praha: Triton, 2007.
- HABARTOVÁ, Romana: *Textilní techniky IV, 7. část. Výroba mužského kroje*. Strážnice: NÚLK, 2008.
- KLVAŇA, Josef: *Lidové kroje na Moravském Slovensku*. In: Moravské Slovensko, sv. 1. Praha: Národopisné Museum Československé, 1918, s. 97–252.
- KROH, Antoni: *Tatry i Podhale*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2002.
- KŘÍŽOVÁ, Alena – ŠIMŠA, Martin: *Lidový oděv na Moravě a ve Slezsku I. Ikonografické prameny do roku 1850*. Strážnice: NÚLK, 2012.
- MALICKI, Longin: *Strój Górali śląskich. Atlas polskich strojów ludowych III/ 3*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 1956.

- MAŁANICZ-PRZYBYLSKA, Maria: *Góralczyzna istnieje...? Konteksty*. Polska Sztuka Ludowa 2013, č. 1 (300), s. 172–177.
- PFALLER, Robert: *Little Gestures of Disappearance: Interpassivity and the Theory of Ritual*. In: *Interpassivity. The Aesthetics of Delegated Enjoyment*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017, s. 53–67.
- PONZINI, Davide – FOTEV, Stefan – MAVARACCHIO, Francesca: *Place Making or Place Faking? The Paradoxical Effects of Transnational Circulation of Architectural and Urban Development Projects*. In: *Reinventing the Local in Tourism. Producing, Consuming and Negotiating Place*. Bristol – Buffalo: Channel View Publications, 2016, s. 153–170.
- PROVODOVSKÁ, Veronika: *Řemeslo jak vyšitě. Výzdoba krojů na Uherskobrodsku, moravskoslovenském pomezí a Moravských Kopanicích*. Uherský Brod: Muzeum J. A. Komenského, 2017.
- PŮTOVÁ, Barbora: *Autenticita a představy v antropologii turismu*. Lidé města 20, 2018, s. 3–22.
- REINFUSS, Roman: *Stroje Górali szczawnickich. Atlas polskich strojów ludowych V/18*. Lublin: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 1949.
- RUSSO, Antonio Paolo – RICHARDS, Greg (eds.): *Reinventing the Local in Tourism. Producing, Consuming and Negotiating Place*. Bristol – Buffalo: Channel View Publications, 2016.
- SELWYN Tom: *The tourist image. Myths and Myth Making in Turism*. West Sussex: John Wiley & Sons, 1996.
- SEWERYN, Tadeusz: *Parzenice góralskie*. Kraków: Muzeum Etnograficzne, 1930.
- STAREK, Edyta: *Strój spiski. Atlas polskich strojów ludowych V/ 15*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze 1954.
- SCHECHNER, Richard: *Performatyka. Wstęp*. Wrocław: Ośrodek Badań Twórczości, 2006.
- SZOPIŃSKI, Baltazar: *Opryszki czyli zbójnicy karpaccy*. Tygodnik Ilustrowany 1901, č. 29, s. 571.
- TARCALOVÁ, Ludmila: *Kroj na Uherskohradištsku*. Uherské Hradiště: Klub kultury, 2013.
- URRY, John: *Spojrzenie turysty*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.
- VÁCLAVÍK, Antonín: *Podunajská dedina v Československu*. Bratislava: Vydavateľské Družstvo 1925.
- WIELEK, Jan: *Strój Górali łąckich. Atlas polskich strojów ludowych*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 1999.
- WYSŁOUCHOWA, Maria: *Z ust górala zakopiańskiego*. Lud 7, 1901, s. 181–183.

Elektronické zdroje

RAV, *Parzenica na celé życie*, dostupné na adrese: <http://www.24tp.pl/?mod=news&id=19692> (cit. 5. 12. 2018).

SUBIK, Piotr: *W polskie Tatry przyjeżdża coraz więcej turystów*. Dostupné na adrese: <https://dziennikpolski24.pl/w-polskie-tatry-przyjezdza-coraz-wiecej-turystow-miniony-rok-byl-rekordowy-na-szlakach-tatrzanskiego-parku-narodowego/ar/12954718> (cit. 3. 1. 2019).

SMARZ, Jacek: *Sylwester z Dwójką TVP 2018/2019. Kto wystąpił podczas sylwestra w Zakopanem?* Dostupné na adrese: <https://dziennikzachodni.pl/sylwester-z-dwojka-tvp-20182019-kto-wystapil-podczas-sylwestra-w-zakopanem/ar/13768569> (cit. 7. 1. 2019).

Summary

The Second Life of Parzenica. The phenomenon of popularity and universal use of traditional male trousers' decorative patterns from the Polish Carpathian region

The article deals with the modern forms of parzenica – a traditional decorative pattern on male trousers of the Gorals (highlanders), an ethnographic group from the Polish Carpathian region. Traditionally placed on the Gorals trousers, the pattern has found a new application in the last several years. Its imitations are placed on various objects of everyday life; it is used as a wall decoration, a pattern on ordinary clothes, which are not part of traditional costumes. It is also used in tourism as a symbol of folk and authenticity, and sometimes even Polishness. These could be seen as the second life of the pattern, within the context of folklorism. The pattern, however, is still very popular in its place of origin and many highlanders use it to present their local identity. The article describes some of new functions that the pattern has nowadays.

Keywords

Folk costume – folk pattern – folklorism – local identity – tourism – parzenica / pařenice – Tatra Mountains – Poland

Etnografija, etnologija u Jugoslaviji od 1918. do 1941. godine

Prof. dr Dragana Radojčić

Etnografski institut SANU, Knez Mihailova 36, 11 000 Beograd, SRBIJA
dragana.radojicic@ei.sanu.ac.rs

Uvod

Jernej Kopitar pisao je Vuku Stefanoviću Karadžiću da *jedan pravi naučnik ceni sve ono što obogaćuje osnovna znanja*,¹ time izbegava zamke zaborava sopstvenih polazišta. Humanističke nauke teže da obezbede pozicije dugog trajanja – tako je i sa etnografijom i etnologijom. Osvrnuti se na stvaraoce i njihova dela, sto godina unazad, dovoljno govori o delima i deločiniteljima.

Cilj ovog rada² je da pruži doprinosa istoriji etnografije i etnologije, da ukaže na slojevitost reprezentativnih delatnika naučne prošlosti, koji su stvarali mapu institucija, pravaca istraživanja i dela u periodu između dva svetska rata u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, potom Kraljevini Jugoslaviji.

Posmatrani hronološki presek odraz je unificiranog kretanja i kreiranja naučne politike – etnografije, etnologije u Jugoslaviji od 1918. do 1941. godine.

Na celom prostoru Jugoslavije u periodu između Prvog i Drugog svetskog rata etnologija je počela da gradi i svoje konstitutivne pozicije u institucionalnom – nacionalnom udumljavanju, a ličnosti i događaji predstavljaju i konstitutivne jedinice naučnog utemeljenja, odnosno istorijske parametre naučne verifikacije, konstatuju Miroslava Lukić Krstanović i Mladena Prelić u svom radu: *Jovan Cvijić, antropogeografska škola i naučne politike Etnografskog instituta SANU u periodu 1947–1990*. U svom tekstu dalje navode: *kroz istoriju etnografije i etnologije oblikovale su se svojevrsne naučne politike kontinuiteta i diskontinuiteta starih i novih paradigmi, indoktriniranih i nezavisnih strategija, rigidnih i fleksibilnih koncepcija. Sa današnjih pozicija preispitivanja prošlosti može se reći da je to bio dugi put konsolidovanja nauke u postizanju legitimiteta i statusa, koji nije odolevao ni konzervativnim, ni transformatorskim, ni inovatorskim iskustvima. Za reprezentativne potrebe to proizvodi unificiranu sliku i kliše zagarantovane zajedničke istorije utemeljene na konstantama naučne prošlosti. Dok etnografsko-sakupljački rad još uvek ne pokazuje znake naučnog uobličavanja, krajem XIX i početkom XX veka javljaju se*

1 РАДОВАНОВИЋ, Миљана: *Вук Караџић као етнолог и фолклориста*. СЕЗБ 85, Расправе и грађа, 8. Београд: Одељење друштвених наука САНУ, 1973, с. 30.

2 Rad je nastao kao rezultat rada na projektu 47016 "Pojmovnik srpske kulture", Etnografskog instituta SANU, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

*i prve monografije sa istraživačkim uputstvima koji trasiraju etnološku nauku.*³ To su dela Bogišića iz oblasti običajnog prava, monografsko mapiranje života i običaja naroda u radovima Karića i Miličevića, antropogeografska koncepcija i etnopsihološke karakteristike u radovima Cvijića, etnogenetsko traganje za “korenima” Erdeljanovića. „Konstituisanje etnologije išlo je uporedo sa društveno-političkim porocima i hegemonističkom politikom srpske dinastičke vlasti (Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1918. godine i Kraljevine Jugoslavije 1929. godine), uspostavljajući “etnocentrističke premise” pogodne da se nacionalne opcije, premise i paradigme zadugo smeste u etnološke strategije“.⁴

Istorijska vertikalna etnografija, etnologije u Jugoslaviji (1918–1941)

U Srbiji prve začetke rada na projektu „nauka o narodu“ dovodimo u vezu sa prosvetiteljstvom i romantizmom, delima Dositeja Obradovića, Vuka Stefanovića Karadžića i njihovim sledbenicima.⁵ Vuk je stvarao u doba „prosvetiteljstva i romantizma“, protivio se veštačkom održavanju običaja, ali i njihovom nasilnom ukidanju.⁶ Umotvorine srpskog naroda sakupljao je po svim oblastima gde su Srbi živeli, bez obzira na ondašnje granice i veru. „Veliki trud Vuka Karadžića stvorio je prve preduslove za formiranje etnologije kod nas. Istovremeno, njegov je uticaj u velikoj meri determinisao pravce njenog razvoja. Sigurno je da snaga Vukovog uticaja proizilazi iz oduševljenja koje je njegov rad izazvao u romantičarskim krugovima na Zapadu, prvenstveno u Austriji i Nemačkoj.“⁷

U nauci se Jovan Cvijić, pre svega, određuje i spominje kao geograf i antropogeograf, ali je njegovo delo u više aspekata inter- i multi disciplinarno. On se u Srbiji smatra kao „otac“ geografije i antropogeografije, ali često i sociologije, pa i etnologije. U novije vreme, međutim, ovakav Cvijićev status u etnologiji dovodi se u pitanje, pa se čuju različiti, kritički stavovi.⁸ Treba istaći da su u periodu Cvijićevih aktivnosti kao profesora univerziteta (krajem 19. i početkom 20. veka), veze geografije

3 KOVAČEVIĆ, Ivan: *Istorija srpske etnologije II. Pravci i odlomci*. Beograd: Srpski genealoški centar, 2001, s. 18.

4 GORUNOVIĆ, Gordana: *On a Not So Well tempered Marxism. Ideological Criticism, Historical Reconstructions, and a Late Return to Ethnogenesis in the work Špiro Kulišić. Socialism*. In: Mihăilescu, V. – Iliev, I. – Naumović, s. (eds.): *Studying Peoples in the People's Democracies I. Socialist Era Anthropology in South-East Europe*. Berlin: LIT-Verlag, 2008, s. 314.

5 Prosvetiteljska načela narodnosti i čovečanstva za Dositeja Obradovića (1742–1811) predstavljali su edukaciju, dok je Vuk St. Karadžić (1787–1864) reformatorska načela narodnog jezika i kulture zasnovao na sistematskom sakupljanju narodnog stvaralaštva, zasnovanom na romantičarskom pokretu nadahnut nacionalnim preporodom.

6 VLAHOVIĆ, Petar: *Pisci naše etnologije i antropologije. Etnoantropološki problemi I*. Beograd: Filozofski fakultet, 1987, s. 23.

7 KOVAČEVIĆ, Ivan: *Istorija srpske etnologije II. Pravci i odlomci*, c. d., s. 17.

8 PRELIĆ, Mladena: *Jovan Cvijić i prve decenije formiranja i institucionalizovanje etnologije kao nauke u Srbiji*. Glasnik Etnografskog instituta SANU LXII, 2014, č. 2, s. 83–97.

i etnologije u okviru univerzitetske nastave bile veoma bliske, a na Filozofskom fakultetu je 1904. osnovan Etnološki seminar, što se smatra početkom univerzitetske nastave etnologije u Srbiji. Njegova delatnost pada u vreme kada se etnologija u nas i u svetu tek formirala kao nauka, a antropogeografska škola, čiji je on nosilac, obeležila je početke razvoja etnologije kao nauke u Srbiji i njegov značaj za antropogeografiju i etnologiju Balkanskog poluostrva, posebno za pitanja migracija i stanovništva, tipologije i klasifikacije naselja, najvažnijih kulturnih pojaseva i zona civilizacija, rekonstrukcije tipova balkanskih kuća, privredne delatnosti balkanskih naroda, pri čemu se ponajviše do danas spori oko psihičkih tipova i varijeteta naroda. Celokupan naučni rad J. Cvijića sabran je u 14 tomova u izdanju SANU, 1987–1997. Terenski i timski rad ostaju najbitnije karakteristike po kojima je Cvijićeve škola postala poznata i van tadašnjih granica Jugoslavije i Balkana. Cvijić je stvorio model monografskih studija koje su u godinama koje dolaze postale paradigmatične za antropogeografska, ali su u velikoj meri uticala i na etnološka istraživanja. Od ne manjeg značaja je njegovo osnivanje škole u kojoj je bilo dvojno obrazovanih (antropo)geografa i etnologa. Mnogi će značajno uticati na tokove srpske etnologije tokom dvadesetog veka.⁹ Podatke sakupljene na brojnim putovanjima Cvijić je sabrao u delu *La Péninsule Balkanique. Géographie Humaine*. Teme koje su ga zaokupljale pripadaju „klasičnoj etnologiji“.¹⁰

Cvijićev učenik Jovan Erdeljanović verovatno ga je prvi nazvao osnivačem *nauke o narodu*. Termin *nauka o narodu* predstavlja sažet, a precizan opis svih pravaca u kojima su se kretala istraživanja naših ranih etnologa, obrazovanih pod uticajem Cvijićeve antropogeografske škole, kao i onih potonjih istraživača, čiji tragovi delovanja sežu sve do iza Drugog svetskog rata. Njegov značaj sagledao je i Vojislav S. Radovanović, ali ipak glorifikujući svog mentora, podigavši *Cvijićevu antropogeografsku školu na najviši stepen*.¹¹ Iz okrilja Velike škole podignuta je etnologija na stepen univerzitetske nauke. Prvi stalni nastavnici bili su Jovan Erdeljanović i Tihomir Đorđević, naši najistaknutiji etnolozi pre Drugog svetskog rata. Oni su, skupa sa Cvijićem, stvorili zbirku značajnih etnoloških radova – *Srpski etnografski zbornik* (SEZb).¹²

9 Organizavao je naučne ekspedicije, okupljajući širok krug saradnika iz raznih krajeva (Srbije, Makedonije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Hrvatske), iz redova učitelja, sveštenika, trgovaca, studenata. Sistematska etnografska istraživanja na osnovu upitnika uvedena su u SKA 1886. godine. *Upustva za proučavanje sela* štampana su 1896. godine, sa nastojanjem da se sve strane antropogeografskih problema tako rasvetle da im se i uzroci vide, uzroci raznovrsni i komplikovani. PRELIĆ, Mladena: *Jovan Cvijić i prve decenije formiranja i institucionalizovanje etnologije kao nauke u Srbiji*, c. d.

10 PRELIĆ, Mladena: *Jovan Cvijić i prve decenije formiranja i institucionalizovanje etnologije kao nauke u Srbiji*, c. d., s. 93.

11 VLAHOVIĆ, Petar: *Pisci naše etnologije i antropologije. Etnoantropološki problemi I*, c. d. s. 170–171.

12 Najbolja građa publikovana je u okviru edicije SEZb *Naselja srpskih zemalja* (kasnije *Naselja i poreklo stanovništva*). SEZb je bio kapitalno serijsko izdanje Etnografskog odbora SKA, čije je

Drugi bitni okvir za proučavanje razvoja etnologije u Srbiji je formiranje udruženja i institucija. *Matica srpska* (osnovana u Pešti 1826, od 1864. preseljena je u Novi Sad). *Društvo srpske slovesnosti* osnovano je u Beogradu 1841. godine i od 1847. izdaje *Glasnik. Srpsko učeno društvo* zamenilo je rad *Društva* 1864. godine, potom *Srpske kraljevske akademije*, zatim *Srpske akademije nauka* i danas *Srpske akademije nauka i umetnosti*.

Na reorganizovanom Filozofskom fakultetu, ranije Velikoj školi, osnovana je prva katedra na Balkanu, a potom i Seminar za etnologiju, kao preteče Odeljenja za etnologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Posle Prvog svetskog rata, uredbom iz 1925, etnologija sa etnografijom je postala XIV studijska grupa Filozofskog fakulteta u Beogradu. Opštom uredbom o univerzitetima od 11. decembra 1930. godine osnovana je Katedra za etnologiju (opštu i nacionalnu) na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Prvi svetski rat i bombardovanje 1914. godine oštetilo je zgradu Fakulteta, a u ratu su poginuli naučnici kao što su Jefto Dedijer i Gaston Gravje. Nakon Prvog svetskog rata studije su ograničavane na četiri semestra za ranije upisanim studentima, a na šest za novoupisane. Rad se postepeno normalizovao, a školske 1922/23. godine nastavni program ispunjavala su predavanja profesora i članova tadašnje Srpske akademije nauka: Tihomira Đorđevića, Veselina Čajkanovića, Vladimira Ćorovića. Asistenti profesora T. Đorđevića i J. Erdeljanovića školske 1924/25 bili su: M. Vlahović, Sv. Rajičević, a u Geografskom zavodu „Jovan Cvijić“ rade Vojislav i Mihailo Radovanović.

Potrebno je navesti da su krajem XIX i početkom XX veka razvoju etnologije svoj doprinos dali, pored Jovana Cvijića: Mihailo Petrović, Jovan Žujović, Nikola Vulić, Stanoje Stanojević, Pavle Popović, Miloje Vasić, te njihovi sledbenici: Gliša Elezović, Atanasije Pejatović, Svetozar Tomić i drugi. Veliki doprinos pružili su naučnici kao što su: Milenko Filipović, Vasilj Popović, Vlad Petković i drugi. Kao nastavnici i saradnici kroz etnološki seminar prošli su pored pomenutih: Milisav Lutovac (1926–1928), Špiro Kulišić (1929–1932), R. Ćatić (1935–1939), B. Rusić (1938–1941) i Mirko Barjaktarović od 1940. Dr Edmund Šnevajs bio je *privatni docent* 1926/1927. godine, a pominju se i Fehim Paljić i Vlado Bajić.¹³ Pisac prvog

publikovanje počelo 1894, monografijom *Život Srba seljaka* Milana Đ. Milićevića. U okviru edicije vremenom su se razvile 4 serije („odeljenja“) – *Naselja i poreklo stanovništva*, *Život i običaji narodni*, *Narodne umotvorine* i *Rasprave i građa*. Izdata su 24 toma ove edicije, koja je J. Cvijić redigovao, u kojima je objavljeno 60 monografija od strane 37 saradnika, odnosile su se na predele Srbije, Crne Gore, Makedonije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Slovenije. Zahvaljujući SEZb-u sačuvani su pisani podaci koji obuhvataju, sinhrono prikupljenu građu, koja daje sliku sela (naselja i porekla stanovništva) u Srbiji i drugim južnoslovenskim zemljama“. In: PRELIĆ, Mladena: *Jovan Cvijić i prve decenije formiranja i institucionalizovanje etnologije kao nauke u Srbiji*, c. d., s. 88–90.

13 VLAHOVIĆ, Petar: *Razvoj etnologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu od osnivanja do Drugog svetskog rata*. Glasnik Etnografskog instituta Srpske akademije nauka i umetnosti XXVIII, 1979, s. 12–15.

udžbenika *Osnovi etnologije* (1932) bio je Jovan Erdeljanović, a kao priručnici za opštu etnologiju korišćeni su: Šurcova *Etnologija* u prevodu Tihomira R. Đorđevića (Beograd, prvo izdanje 1907, drugo 1931).

Potrebe za novim svežim naučnicima i idejama su postojale, ali se od 1926. godine osećala politika nezaiteresovanosti, sve do posle Drugog svetkog rata, a koja se ogledala i u skromnoj finansijskoj podršci radu Filozofskog fakulteta. Uprkos otežanim uslovima rada, 1930. godine osnovano je *Studentsko etnološko društvo*, a školske 1930/1931 etnologija je uvedena i u VII razred gimnazijskog obrazovanja kao obavezan predmet.¹⁴

Jedna od najznačajnijih institucija u Srbiji za razvoj etnologije jeste Etnografski muzej u Beogradu, osnovan 1901. godine, izdavanjem Etnografskog odeljenja iz okvira Narodnog muzeja. Predlog i idejno-teorijsku osnovu za stvaranje muzeja u kome će se izučavati *narodni život* sastavio je istoričar Stojan Novaković, redovni član Srpskog učenog društva (današnja Srpska akademija nauka i umetnosti). Tokom Prvog svetkog rata uništen je veliki broj eksponata, dokumentacija i biblioteka, a potom se radilo na prikupljanju novih zbirki i intezivnom objavljivanju radova u *Glasniku Etnografskog muzeja* u Beogradu.

Jovan Erdeljanović, etnolog i antropogeograf, član Sprske kraljevske akademije, profesor Beogradskog univerziteta, bio je jedan od naših najistaknutijih etnologa pre Drugog svetkog rata, znanje je sticao na velikim univerzitetskim centrima – Beču, Berlinu, Lajpcigu i Pragu. Pripadao je evolucionistima, bavio se pitanjima porekla religije, rešavanjem etničkih pitanja, teorijsko-metodološkim pitanjima, a karakteristična su njegova istraživanja dinarskog plemenskog društva. Njegovo delo *O počecima vere i o drugim etnološkim problemima* (1938), zbornik je mišljenja istaknutih naučnika toga doba iz različitih disciplina: etnologa, filozofa, sociologa, psihologa. Zajedno sa Tihomirom Đorđevićem sastavio je *Uputstva za ispitivanje narodnog života*. Objavio je veliki broj radova na srpskom i stranim jezicima, među kojima se ističe monografija *Etnografska građa o Šumadiji*, zatim radovi o proučavanju prisustva Srba u današnjoj Vojvodini, kao i plemenskog života u Crnoj Gori: „*Postanak plemena Piperi, Etničko srodstvo Bokelja i Crnogoraca, Etnička prošlost i formiranje crnogorskih plemena, Kući, Bratonožići, Stara Crna Gora, Tragovi najstarijeg slovenskog sloja u Banatu, O poreklu Bunjevaca, Makedonski Srbi, O počecima vere i drugim etnološkim problemima.*“

O značajnom delu i radu Tihomira Đorđevića, zainteresovani čitaoci, na sajtu Univerzitetske biblioteke *Svetozar Marković*, Beograd, od 13. decembra 2018. godine, mogu da prate veoma iscrpnu izložbu u povodom 150. godina od njegovog rođenja. Jedan od autora je diplomirani bibliotekar savetnik, Biljana Milenković Vuković, kojoj zahvaljujem na ovom podatku.

14 Podaci su korišćeni iz rada VLAHOVIĆ, Petar: *Razvoj etnologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu od osnivanja do drugog svetkog rata*, c. d., s. 14–19.

U okvirima ovog rada nije moguće opširnije govoriti o svim naučnicima, institucijama i časopisima, značajnim za etnografiju i etnologiju Srbije u period 1918–1941. godine, te smo se fokusirali na neke od ključnih aktera s početka XX veka.

U **Hrvatskoj** je iz jezgra *Matice hrvatske* 1866. godine osnovana u Zagrebu *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti*.¹⁵ Krajem XIX veka osnovan je *Odbor za narodni život i običaje* i etnografski ogranak Akademije: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena*, čiji je prvi urednik I. Miličević. Krajem XIX veka A. Radić je utemeljio hrvatsku etnologiju kao samostalnu nauku stvorivši opširno uputstvo za programsko opisivanje i analiziranje tradicionalne – pučke (seljačke) kulture, pod naslovom *Osnove za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*. *Zbornik* je postao centar za sakupljanje etnografskih sadržaja i etnoloških studija i van prostora Hrvatske. *Odbor za narodni život i običaje* pod rukovodstvom A. Radića sakupio je više od 500 rukopisa i druge etnografske građe, navodi M. Gavazzi u: *Razvoj i stanje etnografije u Jugoslavije*, Krakov (1930–1931).

Veliki značaj za razvoj etnografije i etnologije u Hrvatskoj pripada Etnografskom muzeju u Zagrebu, osnovanom 1919. godine. Prvi kustos V. Tkalčić vodio je zasebno odeljenje za *pučku muziku*. Etnografski muzej u Zagrebu postaje središnja institucija u Hrvatskoj, ubrzo nakon svog osnivanja. U kratkom vremenskom roku bile su sređene zbirke: narodnih nošnji, tekstilija, narodne umetnosti. Osnovan je i poseban *Odsjek za pučku muziku* pod rukovodstvom B. Širole. Muzejska delatnost proširena je u periodu između dva svetska rata izdavačkom delatnošću izlaze: *Zbirka jugoslovenskih ornamaenata* (1925–1934), *Etnološka biblioteka* (1926–1934), te publikacija *Etnografska istraživanja grada* (1934–1942) i vodič (*Šetnje kroz Etnografski muzej* 1927). Znatnu ulogu u sakupljanju tekstova iz etnografije imao je časopis *Narodna starina* (1922–1935). Novu folklornu seriju *Zbornik jugoslovenskih narodnih popjevki*, Akademija uvodi 1925. godine.¹⁶

Rad etnografskih muzeja u Splitu (od 1910) i Zagrebu (od 1919) te Katedre za etnologiju na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Zagrebu (od 1924) išao je u skladu sa već navedenim podacima. Publikacije Etnološkog seminara izdaju se od 1936. godine.

Jedan od najznačajnijih hrvatskih etnologa XX veka svakako je Milovan Gavazzi (1895–1992). Studirao je slavistiku, germanistiku i filozofiju u Zagrebu i Pragu. Kao kustos u Etnografskom muzeju u Zagrebu radio je od 1923. do 1927. godine, od kada postaje profesor na Filozofskom fakultetu u Zagrebu na katedri za etnologiju. Više od pet decenija svojim predanim radom doprineo je utemeljenju etnologije

15 Do osnivanja Nezavisne države Hrvatske 1941. godine, njen naziv ostaje nepromenjen, tada je i njezin naziv *Jugoslavenska* promenjen u *Hrvatska*. Nakon završetka Drugog svetskog rata naziv *Jugoslavenska* je vraćen i zadržan sve do 1991. godine, kada je ponovno zamenjen sadašnjim nazivom *Hrvatska*.

16 Izašlo je ukupno 5 svezaka od 1924. do 1952. godine.

kao naučne i nastavne discipline. Pokrenuo je izdavačku i filmsku delatnost i započeo je rad na etnološkoj kartografiji. Dobitnik je *Herderove nagrade* 1970. godine, a posebna plaketa uručena mu je od starne Dvanaestog kongresa Međunarodne unije antropoloških i etnoloških društava, kao etnologu svetskoga značenja. Njegovim imenom nazvana je godišnja nagrada za životno delo u etnologiji, koju dodeljuje *Hrvatsko etnološko društvo*. Objavio je više monografija, članaka, rasprava, studija u kojima se bavio istorijom discipline, praslovenskom etnografskom baštinom, hrvatskom tradicionalnom kulturom i kulturama drugih slovenskih i evropskih naroda kao i izvanevropskim kulturama. Veliku pažnju posvetio je folklornom muzičkom nasleđu (muzici i plesu).

U istraživačkom fokusu vodećih etnologa, Milovana Gavazzija i Branimira Bratanića, prvenstveno su bili zastupljeni istorijski materijalni i etimološki aspekti tradicionalne seljačke kulture. Tragali su za izvorima iz prošlosti hrvatske tradicionalne seljačke (*pučke*) kulture, i to se u najvećem broju slučajeva odnosilo na prai-storijsko razdoblje, te opšteslovenski korpus, a znatno manje se odvijalo u evroazijskim okvirima.

Krajem 1930-ih godina etnologija se bavila programskim očuvanjem tzv. „iskonskih ostataka“ seljačke kulture, kontekstualnim proučavanjem seljaka, njihovih životnih prilika i dinamike seoskog života, a u prvim decenijama XX vijeka bilo je uticaja iz srednjoevropske etnologije i tada već napuštene evolucionističke antropologije. Hrvatska etnologija bila je koncentrisana na distribuciju određenih kulturnih karakteristika u svrhu proučavanja stepena kulturnog razvoja, etablirajući takozvani difuzionistički model, koji će, posebno u Hrvatskoj, kroz zahvaljujući radu generacije etnologa, poput Milovana Gavazzija i Branimira Bratanića, ostati dominantan sve do kraja 1970-ih, konstatuju Jasna Čapo Žmegač u svom radu objavljenom 2004. godine. Podrobnija naučna analiza razvoja etnografije i etnologije u Hrvatskoj, u periodu 1918–1941. godina, morala bi biti potkrepljena knjigama: *Etnografija* (ur. Jasna Čapo Žmegač, Zagreb, 1998.), objavljena u serijalu „Hrvatska“ Matice hrvatske i *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svetova i epoha*, Zagreb, 2001. godina. Urednice izdanja su Zorica Vitez i Aleksandra Muraj. U ovoj monografiji je na 450 strana predstavljeno trideset izvanrednih tekstova od strane dvadeset i troje autora, većinom etnologa, te kolega folklorista i muzikologa. Izložena su znanja onog dela struke u kojem je etnologija istraživala *narodni život i običaje*, ponajviše unutar kulturnoistorijske paradigme te, u tom smislu, monografija predstavlja preglednu sintezu iz koje je jasnije sagledavanje i teme ovog rada.

U **Sloveniji** krajem XIX veka romantičarska ideja gubi na značaju, time otpočinje realistično razdoblje u slovenskoj etnografiji i etnologiji. Za Slovensku etnografiju u periodu od 1900. do 1918. godine se može konstatovati da se razvijala pod uticajem Štrekljevog dela i M. Murkovih nastojanja, koja su dopunjavali France Kotnik i Janko Lokar. Matiji Murku pripadaju velike zasluge za razvoj etnografije

i etnologije u Sloveniji. U radu *Nauka za Slovence* daje izveštaj o češko-slovenskoj etnografskoj izložbi koja je održana u Pragu (1895). Tom prilikom dao je detaljan plan izlaska slovenske etnografije iz romantičarskog ka realnom putu istraživanja, naglašavajući uslove koji su neophodni da bi se slovenska etnografija razvila u samostalnu modernu nauku. Kao rezultat njegovih nastojanja 1904. godine izlazi iz štampe *Časopis za zgodovino i narodopisje* (Maribor). Najopširnija zbirka *Slovenske narodne pesmi* izlazi u periodu od 1895. do 1923. godine pod uredništvom Karla Štreklja, dok je dve poslednje sveske uredio Jože Golnar.¹⁷ U periodu između dva svetska rata u Sloveniji narasta interesovanje za proučavanjem bajki, pripovedaka, pesmi, verovanja i običaja. U tom prevashodno sakupljačkom poslu istakli su se: Josip Mala, Jakob Kelemina (*Bajke in pripovetke slovenskega ljudstva*, 1930). Posebno mesto pripada radu Ivana Grafenaurea koji je u studijama o narodnim pesmama uspešno primenio etnološki kulturno-istorijski metod na istraživanje slovenske narodne kulture i povezao je s komparativnom književno-istorijskom metodom. Veliki doprinos u istraživanju slovenske narodne muzike i plesa dao je France Marolt.¹⁸

Etnografski muzej u Ljubljani osnovan je 1923. godine pod rukovodstvom Nika Županiča. Od 1940. godine osnovana je katedra za etnologiju na Ljubljanskom univerzitetu pod rukovodstvom profesora N. Županiča. Prvi slovenski časopis posvećen u celosti etnografiji i etnologiji – *Etnolog* – pokrenuo je takođe N. Županič. Saradnici su bili S. Vurnik, F. Kos, R. Ložnar, A. Sič, J. Krlovšek itd. Etnografska građa objavljivana je u *Časopisu za zgodovino in narodopisje*, u njegovom prilogu *Arhiv za zgodovino in narodopisje*, a saradnici su bili, između ostalih: F. Kotnik, F. Baš, P. Košir, J. Šašel. Karl Štrkelj uređivao je *Slovenske narodne pesme* (1896–1923). Pisci etnografskih dela su, pored već navedenih: N. Kuret, S. Vilfan, M. Ložar, M. Matičetov, T. Ljubič, R. Horvatin, a kasnije istaknuto mesto pripada Vilku Novaku i Božu Škerlju.¹⁹

Niko Županič (1876–1961) se školovao u rodnom selu Gribljama na Kupu i u Novom Mestu, studije je završio u Beču. Radio je u Beču i Bazelu. U Beču je upoznao Jovana Cvijića i po njegovoj preporuci odlazi za Beograd, gde je radio kao profesor gimnazije, a od 1914. godine bio je kustos *Etnografskog muzeja u Beogradu*. Učesnik je Prvog svetskog rata, a 1919. učestvovao je kao član delegacije na mirovnoj konferenciji u Parizu. Bio je direktor od 1923. godine, novoosnovanog *Etnografskog muzeja u Ljubljani* sve do 1940. godine, od kada rukovodi tek

17 Do 1919. godine sakupljeno je oko 12. 000 pesama i melodija, koje se danas čuvaju u *Glasbeno narodopisnom inštitutu* u Ljubljani. Zbirka obuhvata više od 8700 tekstova i predstavlja jednu od najuredenijih zbirki narodnih pesama.

18 France Marolt je 1934. godine rukovodio novoosnovanim „Folklornim institutom“ *Glasbene matice* i ostao je prepoznatljiv po neoromantičnom stavu prema ovoj vrsti predanja.

19 Podaci su korišćeno iz: VLAHOVIĆ, Petar: *Etnologija naroda Jugoslavije – Etnološki pregled Slovenije*. Beograd: Naučna knjiga, 1971, s. 108–119.

osnovanom Katedrom za etnologiju na Univerzitetu u Ljubljani. Iz međuratnog perioda ostao je zapamćen njegov članak *O rasni estetiki Jugoslovena* kojim je 1935. godine pobijao nemačku pseudoantropologiju. Napisao je preko 200 studija, rasprava i članaka. Rad *Etnogeneza Jugoslavije* objavljuje 1920. godine, potom se nižu radovi objavljeni u *Etnologiji: K antropologiji osmanskih Turaka* i *Harimat* (Ljubljana 1926), *Etnički značaj kosovskih Čerkeza* (Ljubljana 1933) *Izvori in ime Antov* (Ljubljana 1934), *Problem etničke pripadnosti zlatnega zaklada iz Semikluša v Banatu* (Ljubljana 1940). Zasluge su stizale za njegov rad, te je tako, na primer, 1921. godine postao stalni delegat Internacionalnog antropološkog instituta u Parizu, a 1939. postaje dopisni član Srpske akademije nauka. Prijatelji mu 1939. godine poklanjaju „Županičev zbornik“ radova. Za svoj decenijski vredan rad primio je brojna priznanja kako u Sloveniji tako i u drugim državama.²⁰

Razvoj etnografije, etnologije u **Bosni i Hercegovini** može se organizovano pratiti od osnivanja Zemaljskog muzeja 1888. godine u Sarajevu, kome je prethodilo osnivanje *Muzejskog društva*. Bosna i Hercegovina je privlačila istraživače različitih profila i ljubitelje „novih otkrića“ kao neistražena zemlja Balkana. Naročito su je pohodili naučnici iz tadašnje Austro-Ugarske, a *Zemaljski muzej* u Sarajevu decenijama je važio za jedini namenski izgrađen muzejski kompleks na prostoru bivše Jugoslavije.²¹ Tradicionalna institucija za etnografska i etnološka proučavanja u Bosni i Hercegovini bio je *Zemaljski muzej*, čiji etnološko odeljenje postoji od 1913. godine. Stvaranje etnografske arhive kao i prikupljanje etnoloških i folklornih saznanja o stanovnicima Bosne i Hercegovine bile su osnovne aktivnosti odeljenja za etnologiju Muzeja. U periodu od 1918. do 1941. etnološki rad u Bosni i Hercegovini stagnira, jer Muzeju nedostaje stručnog osoblja; pored toga, kruti centralizam u Jugoslaviji nepovoljno se odražavao na etnološki posao u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1941. godine, tako da *Zemaljski muzej* i njegov *Glasnik*, čiji se obim znatno umanjio, gube vodstvo. Istaknuti časopis bio je *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*. On je najstariji naučni časopis u Bosni i Hercegovini, a prvi broj izašao je 1. januara 1889. godine. U početku je *Glasnik* izlazio četiri puta godišnje, prvi urednik, do 1906. godine, bio je Kosta Herman. U okviru tzv. „stare serije“ *Glasnika* (1889–1943) objavljeno je 55 godišta časopisa u 134 sveske. Urednici su bili tadašnja velika imena bosanskohercegovačke nauke i muzeologije: Ćiro Truhelka (1906–1921), Vladislav Skarić (1921/22–1936), Mihovil Mandić (1936–1941), Jozo Petrović (1941–1942) i Vejsil Ćurčić (1943). U *Glasniku* etnološke priloge objavljuju: Milan Karanović, Vladislav Skarić i Jovo Popović. Među prvim saradnicima bili su: Tomo A. Bratić, Stevan Delić, Tomo Dragičević, Petar Mirković, Jovan Zovko, Vid Vuletić Vukasović

20 VLAHOVIĆ, Petar: *Pisci naše etnologije i antropologije. Etnoantropološki problemi I*, c. d., s. 146–151.

21 Izgradnja muzejskog kompleksa počela je 1909. godine i to četiri paviljona i Botaničkog vrta, koji je završen i otvoren 1913. godine, na mestu gde se Muzej i danas nalazi.

i drugi). Pred prvi svetski rat saraduju u *Glasniku*: J. Dedijer i V. Ćorović.

U Banja Luci osnovan je *Muzej* pod nazivom *Muzej Vrbaske banovine* (1930. godine), u kome je sakupljan bogat etnografski materijal iz Bosanske Krajine.

Etnografski tekstovi izlaze u časopisima: *Napredak* (saradnici M. Gavazzi, V. Ćurčić, A. Krstić i dr.), *Gajret*, *Pregled* i *Prosvjeta*. Zagreb i Beograd kao naučni i politički centri imaju presudnu ulogu u razvoju etnografije i etnologije u Bosni i Hercegovini. Tako *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena* Jugoslovenske akademije u Zagrebu objavljuje etnografske priloge iz BiH (H. Kreševljaković, M. Filipović, F. Kulinić itd.), a i novoosnovani Etnografski muzej u Zagrebu prikuplja za svoje zbirke predmete iz BiH. U svojim publikacijama *Vjesnik* i *Etnografska istraživanja i građa*, objavljuju radove o narodnom životu u Bosni. Časopis *Narodna starina* (Zagreb, 1922.) donosi više priloga iz Bosne. Srpska akademija nauka u Beogradu u svojoj seriji *Naselja srpskih zemalja* objavljivala je u kontinuitetu monografije iz Bosne i Hercegovine kao što su: *Kupreško, Vukovsko, Ravno* i *Glamočko Polje* od B. Ž. Milojevića (1923); *Sela parohije Krnjeuše* (1923); i *Bjelajsko Polje* i *Bravsko* (1925) od P. Rađenovića; *Pounje u Bosanskoj Krajini* (1925) i *Sanička Župa u Bosanskoj Krajini* (1930) od M. Karanovića; *Visočka Nahija* (1928), *Borovica* (1930) i *Vogošća i Bioča* (1930) od M. Filipovića; a u seriji *Život i običaji* spis *Običaji i vjerovanja iz Bosne* od Lj. Peće (1925). *Glasnik Etnografskog muzeja* u Beogradu donosi više priloga od strane istaknutih naučnika: B. Drobnjakovića, M. Dragića, M. Filipovića, Lj. Mićevića.²²

Težnje Milenka Filipovića, koji pišući o stanju etnologije u Bosni i Hercegovini 1955. godine²³ govori o „teškom naslijeđu prošlosti“ priželjkujući u godinama nakon Drugog svetskog rata više profesionalizma u etnologiji, a čije će savjete slušati i uvažavati i narod i političari, nisu se zapravo realizovale.

Etnografska, etnološka proučavanja u **Makedoniji** znatno su se razvila u periodu između Prvog i Drugog svetskog rata. Veliki uticaj na razvoj etnografije i etnologije u Makedoniji imala je Cvijićeva antropogeografska škola, a za razumevanje Cvijićevog antropogeografskog pristupa bitna su i tri toma posvećena geografiji i antropogeografiji Makedonije. Uredbom posle Prvog svetskog rata uvode se etnografija s etnologijom, na Filozofskom fakultetu u Skoplju. Od 1924. godine pod rukovodstvom T. Đorđevića organizovan je rad na Filozofskom fakultetu u Skoplju, gde se izučavala etnologija. Profesor Sima Trojanović predavao je do 1924. godine, nakon njega dolazi Vojislav Radovanović, od 1926. godine, a od 1930. predano radi Milenko Filipović.

Etnološkim proučavanjima Makedonije znatan doprinos i podsticaj daje osnivanje Muzeja u Skoplju 1924. godine, zatim *Skopskog naučnog društva* (1921) i pokretanje njegovog *Glasnika* 1925. godine. Prvo *Etnološko društvo Jugoslavije* osniva se

22 *Enciklopedija Jugoslavije* 3. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1958, s. 276–277.

23 ФИЛИПОВИЋ, Миленко: *Горња Пчиња*. Београд: Научна књига, 1955, с. 214.

1939. godine u Skoplju. Drštvo pokreće izdavanje časopisa *Etnologija* (1940–1941). Pored već ranije navedenih naučnika koji pokreću rad na polju etnografije i etnologije u Makedoniji između dva svetska rata treba navesti: S. Tanovića, J. Pavlovića, A. Petrovića, Hadži-Vasiljevića, T. Smiljanića, Đ. Kiselinovića, K. Drončilova, D. Jaranova, B. Rusića. Značajno delo za etnologiju Makedonije iz ovog perioda jesu *Etničke prilike u Južnih Slovena* Milenka Filipovića.²⁴

Crna Gora je privlačila mnoge putopisce, istraživače, naučnike iz sveta. Raznovrsni putopisi iz XVIII veka i početkom XIX veka, priručnici i uputstva za upotrebu narodnih običaja „narodni kalendari“, zbirke narodnih predanja, usmene poezije i drugo, predstavljali su saznajne smernice za proučavanje etnografije i etnologije u Crnoj Gori. Pod jakim uticajem Cvijićeve antropogeografske škole razvila se mreža istraživača, prevashodno učitelja koji su bili pisci predeonih studija.

Iscpne podatke pružio je M. Miličević u svojoj knjizi *Život i običaji Crnogoraca* (1860), dok je V. Bogišić sakupio i objavio mnoge pravne i društvene običaje u Crnoj Gori. Veliki je doprinos P. A. Rovinskog, koji u drugom tomu svog obimnog dela o Crnoj Gori najopširnije prikazuje etnografske prilike u tadašnjoj Crnoj Gori.

Jovan Erdeljanović je sistematski proučavao crnogorska plemena i napisao nekoliko dragocenih studija: *Kuč, pleme u Crnoj Gori* (1907), *Bratonožići* (1909), *Postanak plemena Piperi* (1911), *Etničko srodstvo Bokelja i Crnogoraca* (1920), *Stara Crna Gora* (1926).

Na osnovama antropogeografske škole nastaju dela Andrije Jovičevića: *Skadarsko jezero i ribolov na njemu* (1909), *Riječka Nahija* (1911), *Plavskogusinjska oblast, Polimlje, Velika i Šekular* (1921), *Crnogorsko primorje i Krajina* (1922), *Zeta i Lješkopolje* (1926).

Petar Šobajić je proučavao crnogorska plemena i objavio etnološku studiju: *Bjelopavlići i Pješivci* (1923), a tekst: *Postanak naših plemena* i monografiju *Nikišić* objavio je 1938. godine. Za upoznavanje pravnih običaja u Crnoj Gori značajni su radovi: I. Jelića: *Krvna osveta i umir u Crnoj Gori i Sjevernoj Arbaniji* (1926) *Vasojevički zakon u 12 tačaka* (1929), *Staro crnogorsko pravosuđe* (1927). Rad *Pleme Vasojevići* objavio je R. Vešović 1935. godine, kao i nekoliko manjih studija, dok je M. Vlahović objavio više članaka i studija, između kojih se ističe *Lov u Kolašinu* iz 1933. godine.

Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu 1933. godine u broju X objavio je rad M. Lutovca *Srbljaci u Gornjem Polimlju*, a A. Luburić objavljuje 1930. rad *Drobnjaci pleme u Hercegovini*, dok je 1931. godine S. Dučić u *Srpskom etnografskom zborniku XLVIII* opisuje *Život i običaje plemena Kuči*.²⁵ *Crnogorci u pričama i anegdotama* naziv je više zbirki M. Pavičevića kroz koje nas upoznavaju sa duhom

24 Korišćeni su podaci i iz: *Enciklopedija Jugoslavije* 3, c. d., s. 278.

25 Korišćeni su podaci iz: RADOJIČIĆ, Dragana: *Etnologija Crne Gore od polovine 20. vijeka*. Narodopisny vėsnyk XXVIII (70), 2011, č. 2, s. 48–51.

i karakterom Crnogoraca. Da bi dao konture crnogorskog patrijahalnog tipa heroizma G. Gesmann napisao je delo *Montenegrinische Mensch* (Prag, 1934). *Rad i karakter Crnogoraca* napisao je N. Đonović (Beograd, 1935). Dok je Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu 1938. godine u broju XIII i 1939. u broju XIV objavio rad na temu starog lončarstva i izradi posuda u okolini Berana od Mirka Barjaktarovića.

U istorijskom časopisu *Zapisi*, koji je izlazio na Cetinju, u broju iz 1932. godine je objavljen rad o *Psihičkim osobinama Crmničana* istaknuog naučnika Jovana Vukmanovića. U *Zapesima* su objavljivali radove: M. Pavićevića, N. Đonovića, J. Cvijića. O oblicima i tipovima crnogorskih igara pisala je D. Janković (*Narodne igre u Crnoj Gori*, *Zapisi* 1937. sv. 6, knj. XVII, 334–339). A V. Vujović je 1933. godine objavio rad *Crmničko oro u Crmnici*.²⁶

Etnografska pisana građa, nužno poprira i prirodu arhivskog materijala, zato je i sasvim prirodno da su se tokom vremena i istoriskog razvoja etnologije shvatanja o njenom predmetu i ciljevima menjali, a metodi naučnog rada usavršavali, ovako je pisao profesor N. F. Pavković, 1992. godine. Razvoj etnografije, etnologije u Jugoslaviji između dva svetska rata tekao je uglavnom linarno (formiranje institucija: muzejskih, obrazovnih, kao i časopisa) sa manje-više prisutnim primesama romantičarskih principa epičnosti, stvaranja nacionalne mitologije i idealizacije entiteta sa svim primesama zatečenog tradicionalizma. Etnografija i etnologija prvenstveno su bile fokusirane na očuvanje ruralne tradicionalne kulture i načina života kao podloge narodnog (ne prvenstveno etničkog) identiteta. Etnologija kao naučna disciplina se prevashodno svodila na sakupljanju građe o sopstvenom narodu, mada je postojala mogućnost da se etnolozi posle 1919. godine okrenu modernim etnološkim i antropološkim naučnim metodama, nastalim u Evropi krajem XIX i početkom XX veka.²⁷

²⁶ *Enciklopedija Jugoslavije* 3., c. d., s. 278–279.

²⁷ *Tehnike prikupljanja podataka su ostale na nivou stručno usmeravanih amatera koji su živeli u ispitivanim sredinama, sa jedne strane, i ambulantno-putničkog terenskog rada, sa druge strane. Interpretativna nauka, kojom je trebalo naporno ovladavati, zamenjena je pregrupisavanjem podataka o običajima, verovanjima itd. U etnografskim monografijama građa je bila raspoređena jednim redosledom, da bi se onda iz njih izvlačili podaci o nekom mikrokulturnom elementu, ti podaci se poredali drugim redosledom i tako bi se dobila „naučna rasprava“ iz: KOVAČEVIĆ, Ivan: *Istorija Srpske antropologije*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, 2015.*

Literatura

- ВАСОВИЋ, Милоје: *Цвијићев рад на антропогеографији југословенских и балканских земаља с посебном освртом на његов опитедруштвени значај*. In: Цвијићев зборник. У спомен 100-годишњице његовог рођења. Ed. Милисав Лутовац. Београд: САНУ, Одељење природно–математичких наука, 1968, s. 17–25.
- ВЛАХОВИЋ, Петар: *Уз 35. годишњицу рада Етнографског института САНУ*. Гласник Етнографског института САНУ 31, 1982, s. 9–17.
- ВЛАНОВИЋ, Petar: *Pisci naše etnologije i antropologije. Etnoantropološki problemi I*. Beograd: Filozofski fakultet, 1987.
- ВЛАНОВИЋ, Petar: *Razvoj etnologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu od osnivanja do Drugog svetskog rata*. Glasnik Etnografskog instituta Srpske akademije nauka i umetnosti XXVIII, 1979, s. 9–19.
- ВЛАНОВИЋ, Petar: *Etnologija naroda Jugoslavije – Etnološki pregled Slovenije*. Beograd: Naučna knjiga, 1971, s. 108–119.
- ЦВИЈИЋ, Јован: *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије : с посматрањима у Јужној Бугарској, Тракији, суседним деловима Мале Азије, Тесалији, Епиру и Северној Арбанији*. Књ. 1. Посебна издања / Српска краљевска академија 17. Природњачки и математички списи 3. Београд: СКА, 1906.
- ЦВИЈИЋ, Јован: *Балканско полуострво и јужнословенске земље. Основи антропогеографије 2*. (Прегледао и унео исправке и допуне Јован Ердељановић). Београд: Геца Кон, 1931.
- GORUNOVIĆ, Gordana: *Srpska etnologija i marksizam. Naučno delo Špire Kulišića*. Beograd: Srpski genealoški centar, 2007.
- GORUNOVIĆ, Gordana: *On a Not So Well tempered Marxism. Ideological Criticism, Historical Reconstructions, and a Late Return to Ethnogenesis in the work Špiro Kulišić*. In: Mihăilescu, V. – Iliev, I. – Naumović, S (eds.): *Studying Peoples in the People's Democracies I. Socialist Era Anthropology in South-East Europe*. Berlin: LIT-Verlag, 2008, s. 307–336.
- GAVAZZI, Milovan: *Razvoj i stanje etnografije u Jugoslaviji*. Lud slowianski I – II., 1930–1931, s. 72–106.
- ДРОБЊАКОВИЋ, Боривоје: Јован Цвијић и његов значај за етнолошку науку. У: *У спомен тридесетогодишњице смрти Јована Цвијића (16. I 1957)*. Посебна издања. Српска академија наука, 276. Споменица, 12. Географски институт, 13. Београд: Научно дело (САН), 1957, s. 35–41.
- ЕРДЕЉАНОВИЋ, Јован: *Јован Цвијић и наша наука о народу*. In: Цвијићева књига. Београд: СКЗ, 1927, XV–XXXV.

- KOVACHEVIĆ, Ivan: *Традиција модерног*. Београд: Српски генеалошки центар, 2006.
- KOVAČEVIĆ, Ivan: *Istorija srpske etnologije II. Pravci i odlomci*. Београд: Српски генеалошки центар, 2001.
- KOTNIK, France: *Pregled slovenskega narodopisja*. In: *Narodopisje Slovencev I*. Ljubljana, 1944.
- LEČEK, Suzana – PETROVIĆ LEŠ, Tihana: *Znanost i svjetonazor. Etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939.–1941*. Zagreb: Srednja Europa – Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2010.
- PRELIĆ, Mladena: *Prvih šezdeset godina Etnografskog instituta SANU (1947–2007). Osvrt na pređeni put. Slike kulture nekad i sad*. Zbornik Etnografskog instituta SANU 24, 2008, s. 9–25.
- PRELIĆ, Mladena: *Jovan Cvijić i prve decenije formiranja i institucionalizovanja etnologije kao nauke u Srbiji*. Glasnik Etnografskog instituta SANU LXII, 2014, č. 2, s. 83–97.
- ĐORĐEVIĆ, Tihomir R.: *Kratki pregled kolektivnog rada na etnografskom proučavanju našeg naroda*. Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu 1, 1926, s. 45–53.
- ĐORĐEVIĆ, Tihomir R.: *Etnološka nauka u Južnih Slovena*. Naš narodni život I, 1930, s. 1–21.
- НЕДЕЉКОВИЋ, Душан (ур): *Симпозијум о методологији етнолошких наука*. Научни скупови 11. Одељење друштвених наука. Београд: САНУ, 1974.
- РАДОВАНОВИЋ, Војислав С.: *Јован Цвијић и српска антропогеографска школа*. Београд: Јединство, 1927.
- RADOVANOVIC, V.: *O nekim Cvijićevim antropogeografskim i etnološkim osnovama utkanim u jednu noviju istorijsko književnu studiju o jednom znamenitom srpskom piscu*. GEI SAN 4–6, 1955–1957, s. 311–320.
- РАДОВАНОВИЋ, Миљана: *Вук Караџић као етнолог и фолклориста*. СЕЗБ 85, Расправе и грађа, 8. Београд: Одељење друштвених наука САНУ, 1973.
- RITMAN AUGUŠTN, Dunja – MURAJ, Aleksandra: *Prvih pedeset godina etnološke misli u Institutu*. Narodna umjetnost, 35, 1998, č. 2, s. 103–112.
- RADOJČIĆ, Dragana: *Etnologija Crne Gore od polovine 20. vijeka*. In: *Narodopisny vjesnik XXVIII (70)*, 2011, č. 2, s. 48–51.
- SLAVEC GRADIŠNIK Ingrid: *Institucije in produkcija etnološkega znanja*. У: *Слике културе некад и сад*. Ур. Зорица Дивац. Зборник 24. Београд: Етнографски институт САНУ, 2008, s. 65–79.
- ФИЛИПОВИЋ, Миленко: *Етничке прилике у Јужној Србији, Споменица двадесетогодишњице ослобођења Јужних Slovena*. Скопље 1937.
- ФИЛИПОВИЋ, Миленко: *Горња Пчиња*. Београд: Научна књига, 1955.

Resumé

Studie přináší chronologický přehled vývoje vědy a vědecké politiky v oboru etnografie / etnologie v Jugoslávii v letech 1918–1941. Jejím cílem je osvětlit jeden výsek z dějin jihoslovenské etnografie / etnologie, poukázat na různorodost reprezentativních děl, zakladatelů institucí, směrů výzkumu a práce v období mezi dvěma světovými válkami v Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, později v Království Jugoslávie.

Na celém území Jugoslávie začala etnologie v tomto období budovat své základní instituce na národních pozicích. Jednotlivé osobnosti a instituce byly konstitutivními jednotkami vědy, tj. dobovými parametry vědecké verifikace. Zatímco starší etnograficko-sběratelská práce nevykazuje známky vědeckého přístupu, na konci 19. a na počátku 20. století vznikají první monografie výzkumnými metodami, které sledují soudobou etnologickou vědu.

Vývoj etnografie / etnologie v Jugoslávii mezi oběma světovými válkami probíhal hlavně extenzivním způsobem (vznik institucí muzejních, vzdělávacích, a také časopisů) s více či méně přítomnými prvky romantismu, vytváření národní mytologie a idealizace národních entit, se všemi prvky tradicionalismu. Etnografie / etnologie byla primárně zaměřena na studium tradičních venkovských kultur a způsobů života jako základu národní identity. Byla to dlouhá cesta vedená snahou konsolidovat domácí vědu, dosáhnout její legitimitu a pevné postavení, které podléhalo jak konzervativním, tak transformativním i inovativním názorům.

V rámci této studie není možné zmínit v období 1918–1945 všechny vědce, instituce, díla a časopisy, které jsou pro jugoslávskou etnografii / etnologii důležité. Uvádíme jen některé klíčové aktéry počátku 20. století v Srbsku, Chorvatsku, Bosně a Hercegovině, Makedonii a Černé Hoře. Škola Jovana Cvijiće (1865–1927) měla zásadní význam nejen na formování etnologie v Srbsku, ale jeho působení se rozšířilo také mimo hranice Jugoslávie a Balkánu. Cvijić vytvořil model monografických studií, které se staly vzorovými pro práce antropogeografické, ale také výrazně ovlivnily etnologická bádání. Jeho následovníky byli především Tihomir Đorđević (1868–1944) a Jovan Erdeljanović (1874–1944). V Chorvatsku to byla řada etnologů v čele s Milovanem Gavazzim (1895–1992) a Branimirem Brataničem (1910–1986), kteří byli dominantními osobnostmi až do konce sedmdesátých let 20. století. Ve Slovinsku se etnografie rozvíjela pod vlivem díla Božo Škerljji (1908–1961) a Matija Murka (1861–1952). Další významnou osobností byl Niko Županič (1876–1961), zakladatel Etnografického muzea v Lublani, katedry etnologie na Univerzitě v Lublani a časopisu *Etnolog*.

Tradiční institucí etnografického bádání v Bosně a Hercegovině bylo Zemské muzeum, jehož etnologické oddělení existuje od roku 1913. Jeho základní činností bylo vytvoření etnografického archivu a také sběr etnografických a folkloristických dat o obyvatelích Bosny a Hercegoviny. V letech 1918 až 1941 etnologická práce v Bosně a Hercegovině ale stagnovala.

V období mezi první světovou válkou a druhou světovou válkou se etnografické bádání v Makedonii značně rozvinulo. Od roku 1924 se pod vedením Tihomira Djordjeviće (1868–1944) na Filozofické fakultě ve Skopji vyučovala etnologie. První Etnologická společnost Jugoslávie (*Etnološko društvo Jugoslavije*) byla založena v roce 1939 ve Skopji. Černá Hora přilákala mnoho cestovatelů, výzkumných pracovníků, vědců ze světa a jejich články přispěly ke studiu etnografie / etnologie v Černé Hoře. Pod silným vlivem antropogeografické školy J. Cvijiće se vyvinula síť výzkumníků, především učitelů, kteří byli autory různých studií. Černoohorské kmemy (plemena) studovali J. Erdeljanović a Petar Šobajić (1891–1958), noviny *Zapisi* v Cetinje publikovaly díla Jovana Vukmanoviće (1906–1994), Mićuna M. Pavičevića, N. Đonovića, J. Cvijiće aj.

Summary

Ethnography and Ethnology in Yugoslavia between 1918 and 1941

This paper discusses scientific history of ethnography and ethnology as disciplines, and their most significant bearers who established numerous institutions and new research perspectives in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians and later in the Kingdom of Yugoslavia between the world wars. The discussed events reflect the then scientific policy in ethnography and ethnology in Yugoslavia between 1918 and 1941.

Key words

Ethnography – ethnology – institutions – individuals – chronology

Dětské hry z posledních let století XIX. a začátku století XX. (Bavorov, okr. Strakonice)

Marie Jakší

Kamínkářky

Sotva jarní sluníčko zemi osušilo od posledních zbytků sněhových, potrhaných a špinavých cárů, už bylo v V. třídě dívčí, dejme tomu, že to bylo roku 1900, a jistě i v jiných třídách, kde se právě dívky nalézaly, slyšeti slabé a nenápadné zachrastění. Slabé, ale učitelovo nebo učitelčino citlivé a zkušené ucho dobře poznalo, že jsou to drobné kaménky, zamilovaná hračka dívek do 14 let. No, nebylo to při vyučování, učitel jako by neslyšel, nevšiml si toho. Ale běda, pakli kamínek zrádně vypadl některé dívce pod lavici, hlasitě klepl a třeba se i uličnický kutálel pod jinou lavici. Potom bylo veta i po čtyřech ostatních v kapse žákyně a všechny zmizely v nastavené ruce učitelově a odtud jedním máchnutím ruky letěly všechny otevřeným oknem na náměstí.

Oči postižené dívky zesmutněly, jako plaché kuřátko usedla na své místo a trvalo chvíli, než zvedla oči a plaše, provinile se podívala na učitele. „*Takové pěkné kamínky, jak se jimi pěkně hrálo, nikdy jsem neprohrála a jsou pryč. Škoda jich! Jak přijdu domů, poběhnu k řece, k jezu, a tam u tůně je kamínků, ach je; a vyberu si hodně pěkné!*“ Tak uvažovala postižená kamínkářka v zarmoucené hlavě a opravdu si pak co nejdříve opatřila kamínky jiné.

A hrálo se. Dvě, tři i čtyři dívky usedly na zem jako Turci, nohy pěkně pod sebe, kolena před sebe. Nejdříve byla prohlídka kamínků. Musely být velké jako menší vlašský ořech, ne příliš kulaté, aby se nekutálely, ne příliš placaté, aby se lehce sbíraly se země. Každá vytáhla z kapsy své, a které uznány za nejlepší, těmi se hrálo. A už to začalo.

První kamínkářka rozložila kamínky do čtyřhranu na zemi, nebo je bravurně z dlaně pravé ruky rozhodila a jeden z nich, který byl nejbližší jinému, opatrně dvěma prsty sebrala, aby se nedotkla žádného z druhých kamínků. Tento pátý vyhodila a začala:

Sbírka – sbírka – sbírka – sbírka bylo slyšeti při každém vyhození pátého kamínku, zatím co pravá ruka sebrala jeden z ležících na zemi dřívě, než se do ní vyhozený vrátil. Vyhozený kamínek nesměl upadnouti na zem, ani se nesmělo při sbírání ležících o jiný zavadit, to by hned ostatní křičely, *upustila*, nebo *pohrábla* a kamínky by od provinilé převzala jiná. Tak šly kamínky od jedné ke druhé vždy, když ta, která hrála a *upustila* nebo *pohrábla*.

Po sbírce byla **chytačka**. Jeden kamínek se vyhodil a druhý ležící sebral, pak se oba vyhodily, a než se do ruky vrátily, sebral se druhý ležící. Na to se vyhodily tři kamínky, sebral se třetí ležící a tři vyhozené se musely chytit všechny najednou. Na zemi zbyl již jen jeden kamínek. Čtyři se vyhodily, a než se vrátily do ruky, sebral se i ten.

Další byla **vypouška**. Kamínky opět rozložené po zemi. Pátý se vyhodil, a než se vrátil, sebral se jeden ze čtyř rozložených. Opět se jeden vyhodil a druhý v ruce se rychle vyměnil s jedním ležícím a chytil se vyhozený. Zase se jeden vyhodil a v ruce ležící se vyměnil s dalším na zemi a tak, až byly všechny vyměněny a při tom i rozloženy k další hře, a to byly **cvočky**: Pátý kamínek se vyhodil, a než se vrátil do ruky, jeden z ležících se sebral a dvakrát se jím zaťukalo o zemi a rychle se chytil padající. Opět se jeden vyhodil, druhý sebral, zaťukalo se jím a chytil se padající. A tak čtyřikrát po sobě, až byly všechny kamínky sebrány a se všemi zaťukáno.

Právě tak byly **mydlenky**. Jeden kamínek se vyhodil, druhý sebral, zamydlilo se jím po zemi a chytil se padající. A tak se všemi ležícími.

Švestky trhat: Jeden kamínek se vyhodil, druhý sebral, udělal se jím pohyb nahoru a dolů, jako by se utrl, a chytil se padající. Totéž s druhým ležícím, třetím i čtvrtým.

Švestky dávat: Jeden kamínek se vyhodil, druhý sebral, uhodilo se sevřenými pěstmi o sebe a chytil se padající. Pak se sebral druhý, opět se uhodilo pěstmi o sebe a chytil se padající. Sebrané kamínky zůstanou při uhození v ruce. Tak se všemi ležícími.

Do nůše: Jeden kamínek se vyhodil, druhý sebral, přendal se do druhé ruky a chytil padající. A opět tak se všemi ležícími.

Do knoflíku: Jeden se vyhodil, druhý sebral, uhodilo se jím o prsa a chytil se padající. Tak se všemi dalšími ležícími.

Hubičky: Jeden se vyhodil, druhý sebral, políbil a chytil padající a tak s ostatními.

Pětiny: Jeden se vyhodil, druhý sebral, a když se chytil vyhozený, vyhodily se oba dva, jeden po druhém a zase jeden po druhém se chytily. A tak i se všemi dalšími.

Hodiny: Byly podobně jako pětiny, jen s tím rozdílem, že po vyhození prvního a sebrání druhého se nečekalo, až se první vrátí, nýbrž se po sebrání vyhodil hned za prvním a pak se chytaly jeden po druhém, jak dopadaly dolů. Nebylo to lehké a kamínky se často kutálely po zemi a chybující musela je předati následující *kamínkářce*. Tak se opět vystřídaly všechny kamínky.

Lapka: Ach, ta dala práci, než jsme se jí naučily. Ale potom, když se ruka naučila chytati kamínek elegantním, spirálovitým pohybem, to byla pochoutka kroužení jí před očima jiných a v letu chytati jeden kamínek za druhým, někdy dva, tři i čtyři najednou, jak obměna hry vyžadovala – a žádný neupadl – která to dovedla, na to byla nemálo hrdá. To kamínek nedopadal do ruky sám, nýbrž my jsme jej lapaly.

Brambory sázet: Kamínky se nerozhodily, ani nerozložily po zemi, nýbrž po každém vyhození jednoho položil se druhý na zem, za ním další vedle prvního, třetí vedle druhého, čtvrtý vedle třetího všechny pěkně do řady pod sebe, jako když se brambory sází. Potom se pátý vyhazoval, a než se vrátil, tlesknutím ruky po stranách řádky kamínků o zem se brambory okopávaly; tak čtyřikrát. Potom smýknutím ruky po zemi se oborávaly opět čtyřikrát a na to jsme je jeden po druhém vybíraly. Tím byla dokončena první obměna hry v kamínky.

Na to se hrálo totéž, ale s tím rozdílem, že se nekladly kamínky každý zvlášť, nýbrž dva a dva vedle sebe. Když se tak sehrály všechny díly jako předešlé, daly se kamínky tři vedle sebe a jeden zvlášť a opět se sehrály všechny díly. Pak čtyři kamínky vedle sebe, a to při sbírání ze země, musely se sebrati vždy všechny vedle sebe ležící. Chyb se při tom nadělalo dosti zvláště při chytače, kdy se kamínky rozletěly každý zvlášť, potom je chytejte! To všechny *kamínkářky* křičely: „*Chyba! Chyba!*“ a postižená musela kamínky předati jiné. Však si dobře zapamatovala, že upustila až při pětínách nebo hodinách, a když na ni zase došla řada, začala tou hrou, při níž upustila.

Poslední obměna hry bylo chytání kamínků způsobem *lapky*. To ovšem bylo nejtěžší a vyžadovalo zvláštní zručnosti, ale i to jsme s hrdoostí zdolaly.

Hra končila **zahrádkou**: Kamínky se rozsázely pod sebe jako při bramborách a pak se pátým vyhazovalo, dlaněmi tleskalo o zemi a říkalo: „*Zahrádka, ohrádka, típek, kdo tě to naučil, nebožtík strýček.*“ Na to se sbíraly kamínky jeden po druhém jako při *chytače*, a když byly všechny v ruce, vyhodily se všechny najednou, ale opatrně, aby se nerozběhly, ruce se daly rychle dlaněmi proti sobě a všechny kamínky se najednou chytily. Pak se pohybem dlaní opět vyhodily, ruce se obrátily hřbety proti sobě a padající kamínky do nich chytily. Tím byla teprve hra skončena.

Fazole

Jinou jarní radostí bylo hráti *fazole* – my jsme však říkaly *fizule*.

Ach, to bylo radosti, když některá dívka přišla do třídy s novinou, že u Chmelenských, Kahovců nebo Kohnů „*už prodávají fizule*“. A netrvalo dlouho, všechny jsme se chlubily, jaké máme pěkné, žluté *kanárky*, červenobílé *řezničky*, tmavší žluté *ledvinky*, a již nevím, jak jsme je ještě jmenovaly. Někdy se také některá pochlubila černorůžovým *švábem* velikým asi jako pecka z meruňky, ale toho jsme jí nezáviděly. Co s ním? Hráti se jím nedalo, byl by všechny fazole z jamky vyhodil a usadil se tam sám. Sotva jsme se na něj podívaly, zmizel v kapse nebo byl zavřen zpět do malého pytlíčku ušitého z látky a na tkaničku nebo nitku zadrhnutého. Také ukázala-li některá boby místo barevných fazolí, pohrdly jsme jimi, ani s těmi se nehrálo.

A tak už jen nějakou jamku. Hledaly jsme při zdi domu, kde se dá vyškrábnouti trochu země, nebo nějakou štěrbinu mezi kameny nebo cihlami, a když nic takového

nebylo, snadná pomoc. Dovedly jsme točením na patě – rozumí se, že jsme byly všecky – vykroužiti v zemi jamku jako hnízdečko. Sedly jsme si po zemi kolem ní a hrálo se.

První vyhodila z otevřené dlaně prudkým hozením dvě fazole do jamky. Ty buď v jamce zůstaly a házela druhá. Nebo vyskočily obě vedle jamky, tedy je prstem sešoupla do jamky. Nebo jedna skočila do jamky, druhá vyskočila vedle, a to byla výhra. Ale jakápak výhra, když jsou to její vlastní *fizule* a jen dvě. Když však házely jedna po druhé a *fizule* zůstávaly všecky v jamce, nebo jich vyskočilo několik najednou, ale potom přece se podařilo některé vyhoditi jenom jednu, to bylo křiku a podezřívání, že dává za palec, že čaruje apod.

Která vyhrála prvně, zase závistivě poznamenaly: „*První vyhrání z kapsy vyhátní!*“ Šťastná výherkyně nedbala tak ani tak, s radostí vybrala fazole z jamky a hodila znovu. A opět házela jedna za druhou, výhry se střídaly s prohrami, fazolí v ruce hned přibývalo a hned zase ubývalo. Tak jsme hrály, dokud maminka nezavolala, nebo dokud některá, která jen zřídka vyhrála, v obavě, že by prohrála všecky fazole, už hráti nechtěla a hra byla skončena. Vstaly jsme, protáhly shrbená záda, oprášily sukně a zástěry, prohlédly ruce, jak jsou čisté, a rozběhly se domů. Druhý den zase kamínky nebo *fizule*, obojí bylo vítané.

Špaček

Ve čtvrtek k večeru nebo v neděli odpoledne, ovšem v létě, hráli jsme špačka, a to hoši i dívky společně. Hoši měli mezi sebou rádi dívky, že chytaly do zástěry a snáze špačka chytily, dívky byly rády, když šel s nimi aspoň jeden hoch, neb uměl lépe házet než dívky. Hoši chytali do klobouku, tehda se čepice nenosily, a *špaček*, chytrák, se mu rád vyhnul.

Špaček byl kousek dřeva, asi 6 cm dlouhý, oblý, na koncích do špičky seseknutý. Čím špičatější konce, tím lépe skákal. K tomu bylo třeba lopatky, kterou si i se špačkem dovedl udělati každý kluk. Špaček se mohl hráti jen tam, kde nebyla okna, neb ten se jim při hře nevyhýbal, a vletěl-li do okna *špaček*, to zabřinkalo jedna radost. Pod oknem se pak ukázala hromádka skla a nad ní v okně se zjevila přísná tvář majitele okna a mívalo to nepříjemnou dohru.

Hráči se rozdělili na dvě skupiny. Jedni házeli, druzí chytali. Společně se uradili, do kolika se bude hráti, tj. do kolika budou počítati při odměřování vzdáleností *špačka* od kruhu, z něhož se bude házet. Pak se na zemi vyryl lopatkou kruh, do něhož si vstoupili házející. Chytající se rozběhli dále od kruhu a pozorně sledovali, kam vyhozený špaček poletí. Jeden v kruhu položil *špačka* na lopatku, palcem přidržel a rozmachem ruky špačka vyhodil, jak nejdále dovedl. Chytající běhali a snažili se jej chytiti, hoši do klobouku, dívky do zástěry.

Když jej chytili, potom ten, který chytil, házel jej zpět směrem ke kruhu, z něhož byl *špaček* vyhozen. Snahou jeho bylo dohoditi jej do kruhu, nebo aspoň co

nejblíže ke kruhu. Na to házející běžel ke *špačkovi*, uhodil ho lopatkou do některé špičky; ten vyskočil a házející ho lopatkou odhodil směrem od kruhu tak daleko, kam mu jeho zručnost dovolila. A ještě jednou, a ještě jednou totéž, takže se dostal se *špačkem* někdy hodně daleko od kruhu, a to byla radost házejících, ale smutek chytajících. Kam *špaček* po třetím uhození dopadl, musel se nechat ležet. Všichni se k němu seběhli a odhadovali, jak je daleko od kruhu, od jeho středu. Vzdálenost se měřila délkou lopatky. Chytající se ptali, kolik? Házející odpověděl podle odhadu, buď 30, 20, nebo podobně. Když byl odhad pravděpodobný, řeklo se „*Plati*.“ Když se zdál přehnaný, řeklo se „*Měřím*.“ a musela se vzdálenost odměřit na délku lopatky. Ach, to bylo měření, spravedlnost často při tom zavřela obě oči, aby neviděla tu hroznou faleš. Měřil házející. To se rozumí, že chtěl naměřiti tolik, kolik řekl, a proto místo, aby měřil poctivě po zemi, měřil ve vzduchu, lopatkou točil a při tom počítal tak, aby se doprostřed kruhu dopočítal udaného čísla. Tak měli házející začátek čísla, které si stanovili. Dopadl-li však špaček hozený zpět přímo do kola, musel ten, který házel, předati špačka jinému házejícímu a zase tak. Buď měřili a počítali, nebo špaček vletěl přímo do kruhu a opět házel jiný, dokud se nevystřídali všichni házející. Pak předali špačka chytajícím a úlohy se vyměnili. Obě strany bedlivě počítaly naměřená čísla, až se dopočítaly stanoveného, např. 200, 300 i více. Kdo se ho dříve dopočítal, ten vyhrával a hra byla skončena. Ve skutečnosti se ovšem nevyhrálo nic, jen radost, že mohou křičeti: „*My jsme vyhráli, my jsme vyhráli!*“

Kokeš

Hráči se postaví za sebou do řady. Jeden z nich je *Kokeš*.

Předstoupí před prvního v řadě a řekne: „*Kokeš*“.

Ten se ptá: „*Co chceš?*“

„*Toho zadního!*“

„*Chyt' si ho, jak chceš!*“

„*Za co?*“ ptá se *Kokeš*.

Za nos, nebo za ucho, za nohu, u dívek také za cop a tak podobně. Ono se řekne za to nebo ono, jen kdyby ten zadní počkal. Nastala honička kolem řady. Zadní se nechtěl dáti chytit, *Kokeš* ho chytit chtěl, a tak běhali, dokud se zadnímu nepodařilo oběhnouti řadu a postavit se před prvního nebo dokud jej *Kokeš* nechytil a vedl k prvnímu.

Když jej *Kokeš* chytil a vedl podle řady, říkal: „*Vedu, vedu andělíčka okolo božáho kostelíčka; andělíčku klekni, bílé ruce sepní.*“

Andělíček klekl před prvního se sepnutýma rukama jako k modlitbě. *Kokeš* se ho ptal: „*Kde jsi byl?*“

Odpověď: „*Ve mlejně.*“

„*Cos tam dělal?*“

„Mlel mouku.“
 „Kde jsi spal?“
 „Na peci.“
 „Co ti dali?“
 „Buchty s mákem.“
 „Kterak jsi řekl?“
 „Zaplat' Pán Bůh.“
 „Má váš táta holoubátka?“
 „Má.“
 „Kterak dělají?“
 „Vrků, vrků.“

Při tomto vrkání nesměly býti anděličkovi viděti zuby, neb by byl vyloučen ze hry. Když anděliček zavrkal a nebylo zubů viděti, stoup si před prvního *Kokeš* a anděliček dělal *Kokše*. Tak se stále opakovalo.

Zlatá jména

Děti si sedly na zem při zdi, nebo na nějakou kládu vedle sebe. K této hře bylo třeba více dětí. Jeden hráč byl anděl – na pravé straně – druhý čert na levé straně, jeden rozdával jména sedícím. Byla to jména třeba ptáků, zvířat, květin apod., vždy jenom jednoho druhu. Při rozdávání jmen musel anděl i čert *mít*, to jest, nesměli se dívat, aby neviděli nebo neslyšeli, kdo má jaké jméno, to mělo být tajné.

Když byla jména rozdána, vykřikl ten, který je dával: „Už!“ A hned přiběhl anděl, vesele zacililinkal: „*CILILINK*.“

„Kdo je?“ ptal se rozdávatel jmen.

„Anděl.“

„Co chce?“

„Nějakého zlatého...“ – třeba kosa, kanára, sýkorku a vůbec řekl jméno nějakého ptáka. Kdo měl ono jméno, vyskočil a šel s andělem. Když nikdo neměl toho jména, rozdávatel jmen řekl: „*Vyletěl komínem*“, a anděl odcházel sám.

Na to přišel čert a zahudroval: „*Hudry, hudry, mastný buchty!*“

„Kdo je?“

„Čert.“

„Co chce?“

„Nějakého zlatého kohouta.“

A opět. Byl-li někdo toho jména, musel jíti s čertem, nebyl-li, rozdáváč mu také řekl: „*Vyletěl komínem*“, a čert šel sám.

Tak se střídali anděl s čertem, někdy uhádli, někdy neuhádli, ale sedící *ptáci* jim často tajně dávali znamení, jaké mají jméno, zvlášť když některému kamarádovi více přáli. Řada hráčů na zemi řídla, odvedených u anděla i čerta se množilo, až v řadě nebyl nikdo. Pak nastal zápas mezi anděly a čerty.

Hoši si stoupli do řady za sebe. Na jedné straně andělé, proti nim na druhé čerti. Chytili se rukama kolem pasu předcházejícího, mezi prvním se udělala v zemi rýha, kterou nesměla žádná strana překročiti. Na to si první podali ruce a snažili se jeden druhého přetáhnouti na svou stranu. Ti za nimi své předáky tahali zpět, a tak nastal tuhý zápas mezi oběma stranami. Tak tahali jedni druhé jako v povídce o veliké řepě. Hned ti přetáhli prvního z protivné řady a ten musel vystoupiti a již netahal, hned zase z druhé strany, a tak se počet zápasících na jedné straně množil, na druhé tenčil, až jedna strana přetáhla k sobě všechny ze strany druhé, byl zápas ukončen. Tomu se říkalo *přetahování*.

Na zlatý prstýnek

Hra byla podobná předešlé. Opět si děti sedly do řady vedle sebe a opět anděl na jedné a čert na druhé straně. Jeden z hráčů rozdával prstýnek, totiž kousek dřeva, kamínek nebo nějakou třepinku. Sedící děti sepnuly ruce jako k modlitbě a rozdávající jim mezi ně dával prstýnek, ovšem jen jeden, tudíž jenom jeden dostal *zlatý prstýnek*. A to bylo umění najíti, kdo prstýnek má. I při tom musel anděl a čert *mřít*. Když bylo rozdáno, rozdávající vykřikl: „*Už!*“ a přiběhl anděl.

„*Cililink!*“

„*Kdo je?*“

„*Co chce?*“

„*Zlatý prstýnek.*“

„*Najdi si ho.*“

Anděl se pozorně díval, v kterých rukou by mohly prstýnek býti. Tomu potom svou rukou jako by ruce rozsekl a buď tam prstýnek opravdu byl, pak jej vrátil rozdávající a hráč šel s ním, nebo prstýnek tam nebyl a musel odejít s nepořízenou.

Přišel čert: „*Hudry, hudry, mastný buchty!*“

„*Kdo je?*“

„*Čert.*“

„*Co chce?*“

„*Zlatý prstýnek.*“

„*Najdi si ho.*“

Čert také jako anděl pozorně pátral, kde by prstýnek našel, a opět našel a odvádě-li si společníka s sebou, nebo nenašel a odcházal sám. A to tak dlouho, dokud nebyli sedící odvedeni andělem, nebo čertem na dvě skupiny a začala zase přetahovačka jako při Zlatých jménech. Která strana všechny hráče s druhé strany k sobě přitáhla, ta vyhrávala.

Zlatá brána

Opět je třeba více dětí. Ty se postaví do dvou řad proti sobě obličejí, podají si ruce a zvednou je, že dělají nad povstalou chodbičkou jako stříšku nebo bránu. Jeden z prvních je anděl, druhý čert. Jeden ze zadní dvojice prochází branou a druzí při tom říkají: „*Zlatá brána otevřená, kdo do ní vejde, tomu hlava sejde.*“

Zatím procházející podlézá zvednuté ruce, a když přijde k první dvojici, ta zvednuté ruce spustí a procházejícího mezi ně sevře, a ptají se: „*Komu se dáš?*“ Ten odpoví, že andělovi, nebo čertovi, podle toho, komu více přeje. Tak procházejí jeden za druhým, řada se krátí, andělů a čertů přibývá, až projdou všichni branou a nastane opět přetahování jako při minulých hrách.

Škatule

K této hře stačilo méně dětí. Někteří z nich postavili se na určitá místa, třeba ke stromu, k rohu domu, ke kamenu apod., ale tak, aby jeden ke druhému neměl příliš daleko a aby tvořili jaksi kruh nebo čtyřúhelník podoby jakékoli. Uprostřed nich stál jeden hráč a říkal: „*Škatule, hejbejte se rychtajič,*“ a při tom sledoval, který hráč chce si vyměnit místo s druhým. Ti ovšem také dávali pozor, aby je prostřední neviděl a nezaskočil na místo druhého místo nich, nebo ten, který by místa nedoskočil, musel by jít do středu a opět dávat pozor, kterého by zaskočil. Tak běhali z jednoho místa na druhé a bylo veselo, ale výhry při tom nebylo. Hrátí se mohlo bez konce, dokud to hráče bavilo.

Hra míčem

Říkali jsme jí *hus*. Děti bylo vždy dosti po ruce, a jak se řeklo: „*Pojďte hrát hus,*“ rozběhly se všecky na náš *vejvoz*, po němž jsme vjížděli do stodoly z ulice. Bylo to nejvhodnější místo pro tuto hru. Okna zde nebyla žádná, tedy se nerozbijí, na střechu stodoly se míč krásně házel, místa k rozběhnutí kolem dosti, místo pro míč nejlepší.

Ale ty míče! Ach je! Gumové? Co vás vede. To byl přepych, který jsme neznali. A byl-li mezi námi přece někdo tak šťastný, že mu strýček při návštěvě přivezl ze světa gumový míč, ten ho sice ukázal a pochlubil se jím spoluhráčům, ale do společné hry nepůjčil. Také by to bylo špatně dopadlo. Takové míče byly jen z tenké gummy a prudké úhozy, jaké dávaly roz dováděné děti, nesnášely, byly brzy dřevé a potom již co bylo do dřevého míče. Nám stačily míče ušité z hadrů, které si hoši sami ušili. Aby lépe *nesly*, zašili dovnitř menší kamínek; a je, takový potom vyletěl na střechu jako ptáček.

A už to začalo. Jeden hráč míč vyhodil na střechu a vykřikl třeba: „*Pepík!*“ Ten honem, honem utíkal, aby míč chytil a ostatní se mezi tím rozběhli na všecky strany, jako když do nich střílí. Jakmile Pepík míč chytil, vykřikl: „*Hus!*“ a v tom okamžiku nesměl již nikdo z hráčů utíkat a všichni musí čekat, koho si házející vybere

a hodí po něm míčem. Ten musel míč chytiti. Na to se rozběhl ke stodole, vyhodil míč na střechu a opět jmenoval nějakého hráče, třeba: „*Tonda!*“ Jakmile to vykřikl, Tonda rychle běžel chytat míč a ostatní opět se rozběhli. Měl-li Tonda po chycení míče nějakého hráče po ruce, hodil po něm a opakovalo se jako předešle. Viděl-li však, že nikoho netrefí, obrátil se ke stodole, vyhodil míč na střechu, jmenoval ho-cha, který byl nejdále od stodoly. Sám měl ovšem chybu, ale ať, tenhle vzdálený ji bude také mít, protože než doběhne ke stodole, kdež už míč bude – bude se kutáleti po zemi nebo i s *vejvozu* dolů až na cestu. A to byla velká chyba. Hráč sice míč zvedl, vyhodil na střechu, vykřikl jméno jiného, ale sám již hrát nesměl. Usedl si někam stranou, sledoval hru, pomáhal druhým křičet a měl velkou radost, když za chvíli přisedl k němu druhý, za ním třetí i další. Když bylo již mnoho chybujících, byla výplata. Hráč, který se nedopustil žádné chyby, vyplácel.

Postižený stoupl si ke vratům stodoly a vyplácející stoupl si asi pět až šest kroků od něho. V ruce míč a mířil na toho u vrat. Ten chtěl ráně ujít, běhal a skákal na místě, že bylo opravdu uměním jej míčem zasáhnouti. Někdy se to podařilo, ale většinu ran dostala vrata. Když byli všichni chybující potrestáni, byla hra skončena.¹

1 Rukopis je autorkou datován 28. července 1961. Do archivu České národopisné společnosti byl přijat pod číslem jednacím 2710. V přiloženém dopise se dočteme, že text vznikl jako reakce na dopis doc. Drahomíry Stránské z 9. července 1961. „... vypracovala jsem „*Dětské hry*“, jaké jsme si hrávali za svého dětství v Bavorově do mých studijních let r. 1903. Nevím, kdy se přestaly jimi děti bavit. Hleděla jsem je vypsati věrně, jak jsem si je pamatovala, ale proto přece jsem si jich pravdivost hleděla ověřiti u současnic svého dětství, ale nenašla jsem porozumění. Jedna řekla „to je k smíchu psát něco takového“, druhá „to nemá cenu“, třetí „já si z toho nic nepamatuji“[...] Jistě nebudu proti, budete-li moci z mého povídání něco zařaditi do Vašeho Věstníku.“ Rukopisu o rozsahu 20 stran byla přidělena signatura J 5. Viz také ŠENFELDOVÁ, Helena: *Dopisovatelé České národopisné společnosti. Soupis příspěvků*. Praha: ČNS, 2010, s. 44. Z archivu dopisovatelů vybrala Helena Šenfeldová, k vydání připravili Lenka Drápalová a Daniel Drápala.

Odešla Eva Davidová

Milá Evo, chystala jsem se Ti napsat blahopřání k narozeninám, když jsem se dozvěděla, že jsi v září loňského roku změnila adresu. Že jsi odešla za Borem Nečasem, Milenou Hübschmannovou, Elinou Machálkovou, Jankem Horváthem a mnoha dalšími svými přáteli a spolupracovníky. Tak mi alespoň dovol, abych napsala pár řádků o Tobě, když už je nemůžu napsat Tobě.

Eva Davidová se narodila 28. prosince 1932 v pražské rodině Zábranových. Dle vlastních slov měla krásné dětství, narušené v době maturity smrtí milované maminky. Stačila jí ještě sdělit, že byla přijata na denní studium národopisu a dějin umění na Filozofickou fakultu Karlovy univerzity. Studovala u dnes již národopisných legend, jako je Drahomíra Stránská nebo Karel Chotek. Na samém počátku studia se dostala do Polomky, tradiční vesnice na slovenském Horehroní. Náhoda ji zavedla do cikánské osady za jejími hranicemi. Jako městské děvče nic podobného nikdy nezažila – co do rozměrů chudoby i lidskosti. Prostředí ji učarovalo a s obyvateli osady se spřátelila. Překročila tak nevědomky dosavadní nepsané společenské zákony a zároveň navždy nasměrovala svůj profesní i osobní život. Postupně se seznamovala s dalšími lidmi s podobným zájmem. Během studií se společně s Milenou Hübschmannovou, Emilií Čajánkovou (později Horváthovou), romskými studenty Jánem Cibul'ou a Gustavem Karikou a malířkou Mílou Doleželovou zúčastnila velkého sběrného výzkumu Romů na Slovensku. Pochopení pro její zájem o Romy i obecnou problematiku etnických procesů projevil Otakar Pertold a pozdější vedoucí katedry Otakar Nahodil. V roce 1957 obhájila Eva Davidová pod jeho vedením svoji diplomovou práci zaměřenou na život Romů ve východoslovenském Trebišově.

Romové, nazývaní v té době běžně cikáni, nebyli považováni za etnikum a pro Evu tedy nebylo možné se jim věnovat v rámci svého zaměstnání. Jejich výzkumu a dokumentaci věnovala svůj soukromý čas. Zakoupenou zrcadlovkou pořídila po dokumentární i umělecké stránce zcela ojedinělé snímky z doby těsně před a po násilném usazení kočovných Romů v Československu v roce 1958. Podobně zaznamenala na magnetofon mizející tradiční romské písně. Vedle toho ji zajímala i materiální kultura nebo rodinné a společenské vazby. Na počátku 60. let 20. století se nechala přeložit na Krajský národní výbor do Košic, kde se již romská tematika stala větší součástí její práce. Výsledek terénního sběru představila Eva v pionýrské výstavě *Cigáni z východného Slovenska kedysi, dnes a zajtra* (1962). Zahrnula jej také do své první odborné práce *Bez kolíb a šiatrov*, vydané o tři roky později.

V roce 1968 krátce pracovala společně s Milenou Hübschmannovou v Sociologickém ústavu Československé akademie věd. V této době se podílela také na práci v první romské politické organizaci – Svazu Cikánů-Romů. Od roku 1976 pracovala v Okresním vlastivědném muzeu v Českém Krumlově, který se stal jejím

posledním domovem. Přesto, že tuto dobu označuje v souvislosti s Romy za ztracenou, díky pozici samostatného etnografa velkou měrou přispěla k postupné integraci místní komunity. Publikovala v domácích periodikách, ale neztrácela kontakt ani se zahraničními kolegy a romskými představiteli. Spolupracovala také s Ústavem pro etnografii a folkloristiku Československé akademie věd na výzkumu českého pohraničí. Na počátku 90. let 20. století stála u zrodu Muzea romské kultury a jeho sbírek, krátce zastávala i pozici ředitelky a spolupracovala při tvorbě stálé expozice. Vedle několika monografií či kapitol v kolektivních monografiích napsala velké množství článků populárně naučných i odborných, publikovaných např. v *Bulletinu Muzea romské kultury*, jediném českém romistickém časopisu *Romano džaniben* nebo v *Českém lidu*. Posledním jejím odborným působištěm byla Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, kde se věnovala sociální situaci a zdravotnímu stavu Romů.

„*Jen jsem tam žila,*“ říkala Eva, když se jí v různé době různí lidé ptali, jak dokázala do romské komunity proniknout. Přiznávala, že se vědomě nedržela žádné výzkumné metody. Zkrátka „pouze“ pozorovala a zúčastňovala se, ovšem takovým způsobem, který by jí mohl kdejaký odborník závidět. Měla jsem to štěstí, že jsem s ní jako zaměstnanec Muzea romské kultury absolvovala několik výzkumných cest. Kamkoliv jsme jako mladí elévové vstoupili, všude ji vítali. A nás s ní. Eva byla přirozený spojovací článek mezi svými přáteli a nastupující generací odborníků. Fascinovala nás nejen přirozeností, znalostmi, množstvím známých, které si všechny pamatovala a dokázala zařadit, ale hlavně neutuchající energií. I když se sem možná podobná slova nehodí, Eva byla bez nadsázky „živel“. Všude ji bylo plno, a kde my jsme nabírali druhý dech, tam ona mezi svými cikány zpívala a tancovala. Její životní postoj upřednostňoval duchovní hodnoty, proto vždy ze svých cest odjížděla bohatší, než se na ně vydávala.

Před krátkým časem se bohužel Eva vydala na cestu, odkud není návratu. Zemřela v Českém Krumlově 21. září 2018. Nezbyvá, než se s ní rozloučit tak, jak to po celý život slýchala: *Ačh Devleha! Bud' s Bohem!*

Výběrová bibliografie Evy Davidové

Monografie

Bez kolíb a šiatrov.

Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1965.

Romane gila. Romské písneň. Výbor 50 romských písní, zápis písní, překlad textů a fotografie, přepis písní do not.

Praha: Pražské kulturní středisko, 1990 (s J. Žížkou).

Folk music of the sedentary Gypsies of Czechoslovakia (A letelepedett Cigányság Népzeneje Csehshlovákiaban).

Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézet, 1991 (s J. Žižkou).

Romano drom – Cesty Romů 1945–1990. Změny v postavení a způsobu života Romů v Čechách, na Moravě a na Slovensku.

Olomouc: Univerzita Palackého, 1995.

Právní postavení Romů v zemích EU.

Praha: Triton, 2005 (s P. Lhotkou a P. Vojtovou).

Rómovia na Slovensku.

Prešov: Združenie JEKHEANANE-Spolu, 2012.

Kolektivní monografie

Šulěř, Petr et al.: *Romové / O Roma. Tradice a současnost / Angoder the akanak.*

Brno: Moravské zemské muzeum a Muzeum romské kultury, 1999.

Černá, Milena: *Černobílý život / Life in black and white.*

Praha: Gallery, 2000.

Davidová, Eva a kol.: *Kvalita života a sociální determinanty zdraví u Romů v České a Slovenské republice.*

Praha: Triton, 2010.

Studie

Tradiční i současný romský (cikánský) písňový folklór.

Český lid 76, 1989, s. 39–46 (s J. Gelnarem).

Šavale, me tumari šukar pařiv opre manglem... Vlachička giľa / Olašské písně a jejich texty.

Romano džaniben 15, 2009, řilaj, s. 134–152.

Písňové sbírky na audionosičích

Romane giľa – antologie autentického cikánského písňového folkloru.

Praha: Supraphon, 1974 (s J. Gelnarem).

Vlachička Djila.

Praha: Academia, 2001 (se Z. Jurkovou).

Gi'la – Ďíla – Gi'ora.

Brno: Muzeum romské kultury, 2002 (s T. Šenkyříkem).

O Evě Davidové a její tvorbě

Romové ve fotografii Evy Davidové.

Praha: Fortuna, 2001.

Fárová, Anna – Horváthová, Jana: *Eva Davidová.*

Praha: Torst, 2004.

Eva Davidová, roz. Zábranová.

In: Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska 1. Biografická část. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 42.

Amari phen Evička.

Filmový dokument. Režie R. Pivoň (39:11 min).

Bystře: OZ Oblik východ, 2011.

Jana Poláková

Etnografický ústav MZM, Brno

Poslední pozdrav Karlu Pavlišťíkovi

*Na horách studénky, / sú moje šenkéřky.
Ony mně nalejů, / a platby neberů.
Na horách drozdovů, / sú moji zvonovů.
Oni mně zvonijů, / až hory hučijů.*

Karle, moc ráda bych Ti napsala pozdrav k Tvým dvěma osmičkám v příštím roce, ale už zůstalo jen při nápadu a v myšlenkách jsem Ti jej tlumočila při posledním rozloučení s Tebou. Do bílé „zahrady“ sněhem zasypané – bílá byla vždy barva smutku – jen několik dní před Vánoce, přišli za Tebou známí, přátelé, kamarádi, spolupracovníci, muzikanti, tanečníci s náručí díků za všechno, za co Ti nestačili poděkovat: za Tvou nelehkou životní pouť, kterou jsi statečně zvládal, za Tvé celoživotní dílo a elán, se kterým jsi usilovně pracoval. Do posledních dnů, kdy to ještě zdraví umožňovalo, čagánek pomáhal v chůzi a tělo povolilo v bolesti, jsi stále něco podnikal a vymýšlel.

Nám mladším kolegům bylo umožněné se s Tebou setkávat až v době, kdy jsi konečně mohl pracovat na poli národopisném po roce 1990. Až tenkrát jsme zjistili, co všechno jsi za ztracená léta mohl vyzkoumat, napsat, zrealizovat. Vážili jsme si Tvých životních postojů, byl jsi nám příkladem pro svůj životní entuziasmus, byl jsi nám blízký pro svoji bezprostřednost a upřímnost. Povzbuzení Tvou bodrou mluvou, při Tvé návštěvě na národopisném oddělení, zanechalo v nás vždy dobrou náladu a chuť k práci. Zůstaneš nám vzorem pracovitosti, věčného a pozitivního přístupu k životu, pracovní píce a moudrosti. Tvé celoživotní dílo, které nebylo malé, se uzavřelo. Jak jeden velký sbor, svorně, unisono, jsme Ti naposledy zazpívali tu, kterou jsi měl rád – *Na horách studénky*. I když nás nebylo tolik, co diváků při soutěži verbuňku na strážnické Zahradě, což byl Tvůj velký počín, přišli všichni, kteří si Tě vážili, ctili Tě, obdivovali a měli Tě rádi.

Requiescat in pace.

*Ludmila Tarcalová
Uherské Hradiště*

Výběrová bibliografie Karla Pavlišťíka

Knihy, katalogy

Podomácká výroba dřevěného nářadí na Podřevnicku. Katalog stálé expozice. Gottwaldov 1964.

Lidové umění Luhačovického Zálesí. Průvodce stálou expozicí. Gottwaldov: Oblastní muzeum jihovýchodní Moravy, 1967.

Pamětní síň Františka Bartoše. Průvodce stálou expozicí. Gottwaldov: Oblastní muzeum jihovýchodní Moravy, 1967.

Domácká výroba dřevěného nářadí a náčiní na Podřevnicku. Zlín: Archa, 1993.
Dřevo, proutí, sláma v tradiční rukodělné výrobě na Podřevnicku. Zlín: Muzeum jihovýchodní Moravy, 2005. Druhé rozšířené vydání. Zlín: Muzeum jihovýchodní Moravy a Klub H+Z, 2011.

Studie, články, bibliografie

- Vypravěči lidového podání v díle V. B. Třebízského*. Československá etnografie 10, 1962, s. 376–387.
- Nad dílem Josefa Čižmáře*. Český lid 50, 1963, s. 312–314.
- Bibliografie národopisných příspěvků v časopisech Luhačovické listy lázeňské a Lázeňský zpravodaj luhačovský*. Bibliografická příloha Zpráv Oblastního muzea jihovýchodní Moravy v Gottwaldově, č. 1, 1965.
- Luhačovické Zálesí a Podřevnicko – přechodové oblasti na rozhraní Slovácka, Hané a Valašska*. Zprávy Oblastního muzea jihovýchodní Moravy v Gottwaldově 1966, č. 3, s. 136–140.
- Obraz lidové kultury v literárním díle Václava Beneše Třebízského*. Národopisné aktuality 21, 1984, s. 217–225.
- Eduard Peck a moravský národopis*. Národopisné aktuality 21, 1984, s. 178–179.
- Masopustní obchůzková koleda „Chodění s Karlem“*. Národopisná revue 1, 1991, s. 46–48.
- Programová skladba mezinárodního folklorního festivalu Strážnice – problémy a perspektivy*. Národopisná revue 3, 1993, s. 127–130.
- Lidová kultura – Výroční a rodinné obyčeje a obřady – Zaměstnání obyvatel*. In: Zlínsko. Vlastivěda moravská 64. Brno – Zlín 1995, s. 201–202, 219–221, 259–295.
- O projektu Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska*. Národopisná revue 6, 1996, s. 69–74 (s J. M. Kristem).
- Bibliografie díla Františka Bartoše*. Zlín: Muzeum jihovýchodní Moravy, 1997 (s A. Devátovou).
- Pozoruhodný písemný pramen z první poloviny 19. století pro studium lidové kultury na Podřevnicku*. Acta musealia 2000, č. 1, s. 53–66.
- Sbor dobrovolných hasičů, významný fenomén v procesu formování společenského života v obci a v transformaci tradičních zvykoslovných aktivit na Zlínsku*. Národopisná revue 13, 2003, č. 3, s. 143–153.
- Sto let od narození Karla Langra*. Acta musealia 3, 2003, s. 107–109.
- Ludvík Kunz devadesátiletý. S výběrovou bibliografií*. Český lid 91, 2004, č. 2, s. 105–114.
- K životnímu jubileu Evy Urbachové*. Český lid 91, 2004, č. 3, s. 311–315.
- Dokumentace tradičního zpracování slámy v městském prostředí v Muzeu jihovýchodní Moravy ve Zlíně*. Národopisný věstník 21 (63), 2004, s. 130–135 (s A. Prudkou).

Zdence Jelínkové k narozeninám všecko dobré. In: Ohlédnutí za půlstoletím české etnochoreologie. Pocta Zdence Jelínkové. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2005, s. 61–62.

Zvyky a obyčeje dobrovolných hasičů na Zlínsku. In: Zvyky a obyčeje socioprofesionálních skupin. Studie Slováckého muzea 10. Uherské Hradiště 2005, s. 193–199.

Videodokumentace

Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska I–IX. Strážnice: Ústav lidové kultury 1991–1996 (spolu s Z. Jelínkovou, J. M. Kristem a H. Laudovou). Cena České národopisné společnosti.

Práce ze dřeva III – část 1. Videokazeta a skripta. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1998.

O Karlu Pavlišťkovi

Pavlišťk, Karel. In: *Od folkloru k folklorismu.* Strážnice: Ústav lidové kultury 1997, s. 89–90.

Kolektiv: *K sedmdesátinám PhDr. Karla Pavlišťka*, CSc. Acta musealia 1, 2001, č. 2, s. 5–55.

PRUDKÁ, Alena: *Karel Pavlišťk sedmdesátiletý.* Národopisný věstník 18 (60), 2001, s. 7–27 (s bibliografií).

PRUDKÁ, Alena: *Karel Pavlišťk sedmdesátiletý.* Český lid 89, 2002, s. 58–61.

SCHAUEROVÁ, Alena: *Karel Pavlišťk sedmdesátníkem, prý.* Národopisná revue 11, 2001, s. 53–55.

Pavlišťk Karel. Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 167–168.

PRUDKÁ, Alena: *Karel Pavlišťk jubilující.* Valašsko 2011 č. 1, s. 48–49.

PRUDKÁ, Alena: *Jubileum Karla Pavlišťka.* Acta musealia 11–12, 2011–2012, s. 95–103.

JANČÁŘ, Josef: *Osmdesátník Karel Pavlišťk.* Národopisná revue 11, 2011, s. 63–64.

PRUDKÁ, Alena: *Pětaosmdesátiny Karla Pavlišťka (*12. 3. 1931).* Acta musealia 14, 2016, s. 194–207.

PRUDKÁ, Alena: *Pětaosmdesátiny Karla Pavlišťka.* Slovácko 58, 2016, s. 83–85.

KOLEKTIV: *Za Karlem Pavlišťkem.* Národopisná revue 29, 2019, s. 83–88.

PRUDKÁ, Alena: *Muzejní stopa Karla Pavlišťka.* Acta musealia 16, 2018, s. 206–210.

HOLCMAN, Josef: *Karel chodí po zemi. O životě a dobách Karla Pavlišťka.* Zlín: Klub H+Z, 226 s.

Alena Prudká

Muzeum jihovýchodní Moravy, Zlín

Gratulace čestným členkám – Jitce Staňkové, Soni Švecové a Jiřině Langhammerové

V první polovině letošního roku se významných životních jubileí dožívají čestné členky České národopisné společnosti, které se svým badatelským dílem i popularizační a organizátorskou prací podílely na rozvoji našeho oboru v druhé polovině minulého století a zčásti také v nových společenských podmínkách po roce 1989, a to jak ve sféře akademické, tak také na poli etnografického muzejnictví.

Náleží mezi ně **PhDr. Jitka Staňková, CSc.**, jež svou profesní dráhu spojila s Ústavem pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze. První pracovní uplatnění našla v Textilní tvorbě Praha (do 1953); úzké vazby měla také k Ústředí lidové umělecké výroby. Jejím životním badatelským tématem se stal lidový textil a lidová textilní výroba, ale také problematika lidového umění a tradiční výtvarné kultury. Obě oblasti završila monografickými pracemi. Etnografické výzkumy prováděla nejen v českých zemích, ale také na Slovensku, sledovala problematiku z historického hlediska a technologické znalosti jí umožnily proniknout do tajů tkalcovského řemesla i předtkalcovských výrobních technik, jak je patrné z monografií *Lidové tkaniny v českých zemích* (1973) nebo *České lidové tkaniny. Čechy a západní Morava* (1989). Ale první syntézu problematiky lidového textilu zpracovala pro svazek *Lidová kultura* (1968), který byl vydán v ediční řadě Československé vlastivědy. V rámci výtvarné kultury se zaměřila na malovaný nábytek, výklenkovou plastiku, ale obsáhla i další oblasti, jak o tom svědčí příručka *Lidové výtvarné umění. Čechy a Morava* (1967) určená pro studenty pedagogických fakult nebo monografie *Lidové umění Čech, Moravy a Slezska* (1987), kde uplatnila funkční klasifikační hledisko. Kvalitní obrazová příloha je dílem prof. Ludvíka Barana, se kterým se ještě podílela na další společné knize *Masky, démoni, šaškové* (1998) věnované české masopustní tradici. Badatelské i popularizační dílo dr. Jitky Staňkové je samozřejmě daleko širší a bude podchyceno v personální bibliografii, která se v letošním roce připravuje pro ediční řadu Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici.

S univerzitní sférou bylo spojeno působení **PhDr. Soni Švecové, CSc.**, odborné asistentky Katedry etnografie a folkloristiky Univerzity Karlovy v Praze. Její první publikované práce se zaměřily na problematiku vesnického domu na východním Slovensku a na moravsko-slovenském pomezí (Kostice na Podluží); v tomto teritoriálním kontextu sledovala také formy topeniště. V další fázi badatelské práce se ústředním tématem jejího zájmu staly rodina a příbuzenské vztahy; završila ho spoluautorstvím na monografii *Tradicie slovenskej rodiny* (1997). Průnikem obou tematických skupin byly terénní výzkumy specifických forem rozptýlených sídel na Slovensku zpracované v knihách *Kopanicové sídla a dediny* (1975) a *Lazy v 19. a 20. storočí. Vývoj roľníckych chotárných sídel v oblasti Krupinskej planiny* (1984). Nové poznatky přinesly také její studie věnované etnografické diferenciaci

a rajonizaci Slovenska. Personální bibliografie Soni Švecové vyšla v bibliografické příloze Národopisné revue v roce 2015. Širší zdravici naleznou zájemci v letošním Zpravodaji Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení ČNS (supplementum Národopisného věstníku 1/2019).

S etnografickým muzejnictvím svou životní dráhu spojila **PhDr. Jiřina Langhammerová**. Po absolutoriu národopisu na Karlově univerzitě byla několik let zaměstnána v Ústředí lidové umělecké výroby; v roce 1968 nastoupila jako odborná pracovníce do národopisného oddělení Národního muzea, které od roku 1993 vedla. Badatelsky se zaměřila na lidový oděv a rukodělné textilní techniky, ale úzce spolupracovala také s folklorními soubory, byla autorkou národopisných pořadů a vystupovala v médiích, kde osvětlovala různé jevy tradiční lidové kultury. Její badatelská a potažmo i publikační činnost je rozsáhlá a dokládá uvedené specializace. Pomineme-li první práce vzniklé v ÚLUVu, se snahou o sjednocení odborné terminologie souvisí její *Lidový oděv v českých zemích* (Etnografický slovník 3, 1990). Svě výzkumy lidového oděvu završila knižními pracemi *České lidové kroje* (1994) a *Lidové kroje z České republiky* (2003). Zájem o tradiční textilní technologie vyústil do metodické práce *Lidová krajka v Čechách a na Moravě* (1992) vydanou strážnickým Ústavem lidové kultury. Sbírkou obrazů Ludvíka Kuby, kterou ve svých sbírkách vlastní Etnografické oddělení Národního muzea, ji inspirovala k novému pohledu na malířovo etnografické a folkloristické dílo uplatněné v monografii *Ludvík Kuba. Renesanční osobnost slovanského světa* (2011). V posledních letech se Jiřina Langhammerová věnuje vědecko-popularizační práci, jejímž svědkem jsou publikace *Lidové zvyky* (2004), *Čtvero ročních dob v lidové tradici* (2008), *Jižní Čechy. Kraj – lidé – tradice* (2012) nebo *České tradice v proměnách času. Kroje – zvyky – umění* (2017). K jejím posledním počínům patří videodokumentace s odbornou publikací *Tradiční úprava hlavy II – Účesy, čepce, vínky a pleny v Čechách*, která vznikla v rámci projektu „Lidová řemesla a lidová umělecká výroba v České republice“ strážnického ústavu.

Přejeme jubilantkám, čestným členkám České národopisné společnosti, spokojené žití, případně další tvůrčí počiny. *Ad multos annos!*

Redakce

Nad'a Valášková a její místo v dějinách oboru

Jestliže platí vyznání profesora Jiřího Horáka, prvního ředitele národopisného studia v podmínkách Akademie věd, o podstatě terénního pracovníka, pak se to hodí nepochybně na životní a výzkumnou kariéru Nadi Valáškové. Horák přednesl své vyznání ve slovenském Martině na výroční konferenci Matice slovenské v roce 1975. Tehdy mi byl velice sympatický především tím, že mne šokoval vzpomínkou na svůj první kontakt s národopisem. Vyprávěl o tom, jak v roce 1895 ve svých jedenácti letech procházel s otcem Národopisnou výstavou československou v Praze. Pak po svých životních zkušenostech organizátora národopisného dění v bývalém Československu a v neposlední řadě i diplomata vyjádřil myšlenku o tom, že na národopisu mu je nejvíce sympatické nadšení a pracovitost. Když jsem si vybavil životní dráhu Nadi Valáškové, tak mi vždycky připadala, jakoby se věnovala národopisu od narození, což mne mj. vedlo k domněnce, že to snad ani nemusela studovat. Přesto, jak se dá lehce ověřit třeba v biografické encyklopedii o životě a díle českých etnologů a folkloristů od Richarda Jeřábka, obor univerzitně studovala.

Při pohledu na Nadinu dráhu zaujme na první pohled fakt, který se dá složit do věty: „*Přestože je rodačkou z východního Slovenska, vydala se za studiem až do Prahy.*“ Vysvětlení je však nakonec velmi prozaické. Když se totiž chtěla přihlásit k přijímacím zkouškám na Filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě, dozvěděla se, že právě v tomto roce 1961 obor národopis nepřijímal studenty do prvního ročníku. Nevzdala to a podala si přihlášku na stejný obor (etnografii a folkloristiku) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, kde studium dokončila v roce 1966 obhajobou diplomové práce s názvem *Příbuzenské skupiny v obci Ruský Potok*.

Po pražském vysokoškolském pobytu se vrátila na Slovensko, kde první vlastní terénní výzkum absolvovala jako zaměstnanec Múzea ukrajinskej kultúry ve Svidníku. Zaměřila se zejména na doplňování muzejních sbírek, neboť v padesátých a šedesátých letech minulého století mizely na východoslovenských vesnicích staré obytné a hospodářské budovy a s nimi i lidový nábytek, hospodářské nářadí atd. Dovedu si dost dobře představit, s jakým entuziasmem se pustila do práce. Systematicky obcházela jednotlivé obce, dokumentovala poslední výskyt starých typů hliněných pecí, a tak z bohatého materiálu vznikla její studie *Formy opaleňňa v pivnično-schidnij častyni Snyňščyny*. Naukový zbirnyk Muzeju ukrajins'koji kul'tury v Svydnyku 4. Prešov 1969, s. 413–428.

Od roku 1969 krátce působila v Kabinetu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě, a to až do uzavření sňatku, kdy se pak s manželem přestěhovala do Prahy. V roce 1972 nastoupila na zkrácený úvazek do Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze, který brzo proměnila v plný úvazek vědecké pracovnice. Do důchodu odešla v roce 2004 a pak zde částečně pracovala

ještě do roku 2015. Víc jak čtyřicetileté působení v tomto podniku bylo již popsáno při příležitosti předchozích životních výročí, přesto se sluší učinit i na tomto místě malý přehled o jejím konání v oboru.

V sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století se zaměřovala na studium příbuzenských vztahů. Věnovala se také rodinné obřadnosti, a to v obou případech v kolektivním výzkumu východočeského Širokého Dolu a zvláště pak v pohraničí na Tachovsku nebo Broumovsku. V popředí jejího zájmu o interetnické vztahy najdeme ukrajinskou etnickou skupinu.

Po sametové revoluci se plně věnovala migračním procesům. Jednalo se o přesídlování Čechů a jejich rodinných příslušníků do Čech z Ukrajiny, Kazachstánu a z Ruska. S týmem kolegů prováděla terénní výzkumy na toto téma v Čechách a na Moravě i v zahraničí, tzn. v zemích, odkud etničtí Češi migrovali. Jmenovitě pracovala v terénu na Ukrajině, v Kazachstánu a v Rusku. Když v roce 1993 realizoval Etnologický ústav společný projekt s japonskými kolegy o přesídlování krajanů do ČR (prof. Matsudairou a dr. Anamim), Nad'á Valášková se do této spolupráce zapojila velmi výrazně. Vedle tohoto stěžejního výzkumného zaměření napsala celou řadu studií o problematice migrací. Svě poznatky pak shrnula mj. i do hesel národopisné encyklopedie (jsou to např. hesla Cizinec, Migrace, Přistěhovalectví, Reemigrace, Repatriace, Slováci v českých zemích, Uprchlík). Zabývala se také dějinami slovanské etnografie a folkloristiky, kde se zaměřila především na osobnost Františka Řehoře.

Na závěr k Nadině jubileu lze jen zopakovat ocenění, které k předešlému výročí vyslovil kolega Zdeněk Uherek, když o jubilantce výstižně napsal: „*Životní jubileum zastihlo Nad'u Valáškovou v plné práci. Stále s dobře sloužící pamětí, pečlivou ke zpracovávanému materiálu, se smyslem pro detail a s citem a dobrým postřehem pro numerické údaje, bystrým úsudkem a kritickým, realistickým myšlením, to znamená s vlastnostmi, které jsou u etnologů nejen při individuálním bádání, ale zejména při kolektivní práci vysoce ceněny. N. Valášková má takových individuálních i kolektivních vědeckých počinů na svém kontě bezpočet a pro Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., kde prakticky celý život pracuje, byly její výsledky vždy přínosem.*“¹

K tomu snad lze jen dodat, že Nad'á sice formálně v ústavu nepracuje, avšak svým výkonem a výsledky zůstává v této instituci dál přítomna v kolektivu spolupracovníků, kteří ji vždycky rádi uvítají a já zvláště rád...

Stanislav Brouček

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

1 UHEREK, Zdeněk: *Nad'ě Valáškové k narozeninám*. Národopisná revue 24, 2014, s. 71.

K letošnímu jubileu Silvy Smutné

Se Silvou Smutnou jsem se poprvé setkala poměrně nedávno – při naší společné práci na edici podhoráckých lidových písní. Asi bychom se zřejmě blíže ani nepoznaly, kdyby se v Silvině hlavě nezrodil nápad vydat lidové písně z Podhorácka, kterých je ve fondech brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR značné množství, s cílem navrátit těmto písním jejich místo v terénu. Tak vznikla naše společná edice, tři svazky písní z různých částí regionu, jedno CD a výběr stovky písní pro výuku ve škole. Ostatně spolupráce neskončila, nastává období terénního výzkumu zaměřené na zpěvnost dětí na podhoráckých základních školách a na sledování vlivu zmíněných tištěných edicí na současný vývoj zpěvnosti podhoráckých dětí.

O tom, jak se vyvíjel životní běh Silvy Smutné, jsem se proto dověděla až z písemného dokumentu, který mně jubilantka dala k dispozici vzhledem k jejímu letošnímu jubileu. Osud, který vedl až k etnografické práci v muzeu ve Velké Bíteši, byl značně klikatý. Rodačka z Velké Bíteše si po absolvování někdejší střední všeobecně vzdělávací školy tamtéž jako své další vzdělávání zvolila jednorozhodně studium angličtiny na jazykové škole v Brně. Získala zaměstnání jako au pair v Londýně v rodině dramatika Johna Ardena, kterého kritika označila jako novodobého Shakespeara. Navštěvovala jazykové kurzy, po skončení služby v rodinách se jí naskytla různá příležitostná zaměstnání, chtěla však hlavně pokračovat zde ve studiu. Odmítnutí k povolení dalšího pobytu ze strany československých úřadů ovšem vedlo k návratu domů.

Silvu Smutnou přitahovalo výtvarné umění, a tak při zaměstnání v projekci Stavebního podniku města Brna vystudovala Střední uměleckoprůmyslovou školu, obor grafika v Brně. Školu nepřerušila po provdání ani po narození dítěte – vychovala dva syny a dceru. Po mateřské dovolené se vrátila do projekce Stavebního podniku města Brna, což ji přivedlo hlavně k technickému kreslení, které posléze vyměnila za práci grafika v závodním klubu První brněnské strojírny ve Velké Bíteši a následně v Klubu kultury města Velké Bíteše. Pořádala výstavy, např. akademického malíře Jiřího Kalouska, po grafické stránce připravovala *Zpravodaj města Velké Bíteše*. Současně se věnovala výtvarné činnosti. Svá vlastní díla vystavovala doma i v zahraničí. Samostatnou výstavu měla v roce 1987 v Náměstí nad Oslavou. Prezentovala se v někdejší NDR na výstavě *Lidové umění jižní Moravy* v roce 1979 (litografie), v Japonsku v letech 1989, 1990 a 1991, v Nizozemí v roce 1990 a o rok později v Polsku (olejomalby). Ilustrovala publikace, např. díla J. Kotíka *Bítešské historiky a pověsti z časů dávno minulých i letopočtů nedávných* (1992), *Všelicos z minulosti Velké Bíteše a okolí* (1994), *Velká Bíteš docela nedávno: 1938–1968: dokumentárně i pamětnicky* (1995) nebo *Letopisy rodu Haugwitzů: Karel Antonín Haugwitz, poslední potomek rodiny ze zámku Osová nedaleko Velké Bíteše* (1992) a další.

Výraznou změnu znamenalo v roce 1985 pozvání ke spolupráci při obnovování činnosti bítešského muzea a odtud už nebylo tak daleko k dnešní profilaci jubilantky, k té práci, při níž jsme se setkaly. Po počátečních letech v muzeu ve Velkém Meziříčí převzala do své péče pobočku ve Velké Bíteši. K této instituci měla blízko – jedním ze spoluzakladatelů byl totiž Silvin dědeček Bohumil Krča. V roce 1993 založila Muzejní nadaci Velkobítešska (od roku 1998 Muzejní spolek Velkobítešska). V Regionálním pracovišti tradiční lidové kultury v Kraji Vysočina zřízeném při Muzeu Vysočiny Třebíč již dvanáct let působí na pozici etnografa. Rozsah jejího zájmu je tak široký a rozmanitý, že by člověka ani nenapadlo, že tuto práci nedělala odjakživa. Věnuje se různým jevům lidové kultury ve sbírkových fondech i v terénu. Pořádá výstavy, zúčastňuje se seminářů i konferencí, organizuje akce s národopisným zaměřením, publikuje příspěvky v odborných časopisech a sbornících. Její činnost zahrnuje terénní výzkum s dokumentací i přednáškovou činnost. Jmenujme např. výstavu a přednášku *Slávo pivovarská, kam ses poděla* (1996), *590 let výročí udělení plných městských práv Velké Bíteši* (výstava a beseda 1998), *Slavnost 400. výročí založení kostelíku Jednoty bratrské ve Velké Bíteši* (1998), *Slavnost 75. výročí založení muzea ve Velké Bíteši* (2000), *Vivat musica* (výstava, historické symposium a hudební pořady 2002), *Vzpomínka na bítešské sokolstvo* (výstava 2003), *Obrázky z Podhorácka, slavnosti a obyčeje zvykoslovného roku v současnosti* (výstava 2008), *Lidové kroje v obyčejovém roku současného Podhorácka i Horácka* (výstava 2008), *Tradiční úprava a úbor hlavy žen k lidovému kroji na Horácku a Podhorácku jindy a nyní* (výstava 2017) nebo *Tradiční lidová kultura v Kraji Vysočina* (výstava 2018). Dále přednášky o lidovém oděvu (např. o vázání šátků na Podhorácku), o lidových zvycích (o masopustu, svatodušních svátcích, o Vánocích) nebo o lidových tancích.

Podílí se rovněž na přípravě edic hudebního folkloru. V této činnosti se spojily dvě instituce – Muzeum Vysočiny Třebíč a brněnské pracoviště Etnologického ústavu Akademie věd České republiky. K účasti na této spolupráci je nutné uvést, že to byla iniciativa Silvy, když se rozhodla ke své každodenní práci odborného pracovníka v muzeu, přibrat i téměř nekončící práci, jakou vyžaduje příprava tištěných edicí. Každý, kdo podobnou práci dělá, ví, že na to nikdy nestačí obvyklá pracovní doba. Výsledkem jsou tři svazky edice *Lidové písně z Podhorácka: I. Náměštsko a Velkobítešsko* (2011), *II. Třebíčsko, Hrotovicko, Moravskobudějovicko a Jemnicko* (2013), *III. Tišnovsko a Bystřicko* (2015), CD *Lidové písně z Podhorácka: výběr z trojdílné knižní sbírky zpívají zpěváci a zpěvačky z Velkobítešska* (2016) a *Zpěvník z Horácka a Podhorácka. Výběr písní pro školy* (2017).

V těsné blízkosti muzejní etnografické práce probíhá činnost S. Smutné v souboru Bítešan. I zde je zapotřebí stoprocentního nasazení, aby se mohla aktivita tělesa dobře prezentovat na veřejnosti. Není čas na volno, na relaxaci, zapojuje se i rodina. Však ocenění v soutěžích a na přehlídkách, veřejností i odbornými porotami o dobrém jménu souboru Bítešan hodně napovídá. V rámci činnosti v oblasti folklorního

hnutí je třeba kromě nácvičku vystoupení připomenout rovněž přípravu každoročně pořádaných akcí, jako je místní festival *Setkání na Podhorácku* (od r. 2003), pořad *Na bítešském jarmarku* (od r. 2002) nebo přehlídka dětských souborů *Mladé Bítešsko*, na jejichž organizaci a náplni se jubilatka aktivně podílí.

Je to úctyhodná a rozmanitá, ale i náročná činnost Silvy Smutné, která si zaslouží naše uznání. Přejeme jubilatce, jinak také člence České národopisné společnosti, aby jí elán a energie vydržely a připojujeme přání dobrého zdraví, úspěchů a potěšení z další práce stejně jako spokojenosti v osobním životě.

Marta Toncrová

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Brno

Jubilantovi Pavlovi Popelkovi

Milý Pavle,

keď si ma tak pred rokom na tradičnom „balkánskom“ putovaní oslovil, či by som si neprečítala Tvoj rukopis, potešilo i prekvapilo ma to. V mikrobuse, kde sa to udialo, mi čítať nedovolil žalúdok, no hneď, ako sme sa vrátili a text som si našla v mailoch, pustila som sa doň s veľkou zvedavosťou. Ešte na ceste som Ti však povedala, že moja redaktorská duša a ruka Ti do textu určite zasiahnú. Text však najprv zasiahol mňa! Poznala som totiž dovtedy Tvoje odborné štúdie, piesňové zbierky i „rozatárené“ knižky o výletoch, kamarátoch a iných... Potvrdzovali to, čo pri Tvojich okrúhlych jubileách konštatovali a vystihli autori medailónov k šesťdesiatke M. Válka² v tomto časopise a k sedemdesiatke J. Pospíšilová³ teraz v *Národopisnej revue*. Že si človek v dobrom slova zmysle viacdomý – si doma vo vede, v organizačnej práci, v umení ako praktik, no zároveň tuho zakotvený v rodnom Strání a v rodnom kraji. Literárna zručnosť, zmysel pre humor i nadhľad a životná skúsenosť s rôznymi ľudskými typmi povýšili Tvoju tristnú záverečnú inštitucionálnu anabázu na čítanie „na jeden dych“ pre čitateľa a s katarzným účinkom pre Teba. Na balkánskych putovaniach po roku 2015 totiž bolo vidno, ako Ťa trápi náhly vynútený odchod z dobre fungujúceho múzea – bez možnosti podieľať sa na robote v múzeu, v ktorom si pracoval štyridsaťjeden rokov, z toho dvadsaťpäť rokov ako jeho riaditeľ. Moja zásadná pripomienka, či presnejšie otázka ešte na ceste bola, či si pripravený zniesť odozvu tých, ktorí sa spoznajú či možno len vytušia. Pevne si povedal, že Ti je to už vlastne jedno... Aj to je prednosť veku a štádia života, do ktorého si v marci tohto roku vstúpil – hoci autentický si Ty bol vždy.

2 VÁLKA, Miroslav: *Jubilant Pavel Popelka*. *Národopisný věstník* 26 (68), 2009, č. 2, s. 132–134.

3 POSPÍŠILOVÁ, Jana: *Životní předěl Pavla Popelky*. *Národopisná revue* 29, 2019, č. 2, s. 171–172.

Pri čítaní rukopisu som si tiež uvedomila, že si vydal šťavnaté svedectvo o dobe, v akej žijeme – o ľuďoch na rozhodujúcich postoch, o tom, že odbornosť nie vždy hrá podstatnú úlohu, no nadovšetko ma teší obrázok na obálke – len Tí, čo Ťa osobne poznajú, vedia, že to Ty sa vyrovnane a pokorne pozeráš do diaľav času na J. A. Komenského – veľikána, ktorého múzeum bolo Tvojím životom.

Milý Pavle, ku gratuláciám, ktoré som Ti už „načas“ povedala, tak pripájam ešte želanie: nech si výborne napísaná Tvoja knižka *Než vyměnili zámky*⁴ nájde vnímavých čitateľov nielen v „našom“ odbore. Kniha je pútavým obrazom malých dejín jednej inštitúcie, konkrétnych ľudí v nej a prostredníctvom fotografií a výberovej bibliografie i dát o umeleckých aktivitách autora vlastne jeho ľudským i pracovným portrétom.

Veľa zdravia, Pavle!

Hana Hlôšková

Katedra etnológie a muzeológie FiF UK, Bratislava

4 POPELKA, Pavel: *Než vyměnili zámky*. Strání – Boskovice: Albert, 2018, 316 s.

Marta BOTIKOVÁ – Miroslav VÁLKA (eds.):

Ethnology for the 21st Century. Bases and Prospects

Brno: Masarykova univerzita, 2017,
254 s. Etnologické studie 22

Jedná se již o 22. publikaci v edici Etnologických studií a v pořadí o druhou knihu v anglickém jazyce vydanou Ústavem evropské etnologie. Autory příspěvků jsou nejen akademičtí pracovníci z Masarykovy univerzity, Univerzity Komenského a Univerzity Konstantína Filozofa, ale i pracovníci české Akademie věd a doktorandi uvedených univerzit.

Publikace si klade za cíl zhodnotit postavení a poslání současné etnologie, ale také nastínit možné další proměny a vize vysokoškolského studia tohoto oboru. Kniha je rozdělena do tří tematicky odlišných bloků, které obsahují jednotlivé kapitoly. Vzhledem k povaze etnologie a jejímu častému zařazení do věd historických jsou příspěvky v prvním bloku věnovány historické problematice etnologie, folkloristiky a etnomuzikologie. Druhý blok je věnován v současnosti velmi palčivému tématu migrace, integrace a multikulturalismu a třetí poslední blok je zaměřen na tělo jako předmět bádání. Je zcela pochopitelné, že výběr témat do knihy musel být limitován z kapacitních důvodů a nebylo tedy možné obsáhnout celou paletu současně zkoumaných témat. Nicméně je nutné podotknout, že bloky témat, které byly do knihy zahrnuty, jsou poměrně široce pojaty.

První blok a nejobsáhlejší část knihy má i nejširší tematický záběr, obsahuje nejen témata zaměřující se na vývoj etnologie a folkloristiky, ale postihuje i vývoj některých etnomuzikologicky orientovaných pracovišť, zabývá se urbánní etnologií, socialismem a aplikovanou folkloristikou.

Druhá část knihy se zaměřuje na témata související s migrací, integrací a problematikou multikulturalismu. Jednotlivé kapitoly se pak věnují konkrétním případům, jako je motivace k migraci, kontakt cizinců a cizinecké policie, nebo naopak tématům zaměřujícím se na výuku a studentský výzkum interdisciplinarity či snahy zapojit studenty do participace na jednání s českými krajany.

Třetí část s názvem *Tělo jako předmět etnologického studia* ukazuje chápání pojmu těla z mezioborového hlediska, ať už je to pohledem věd humanitních a sociálních, které poukazují nejen na estetičnost těla, či pohled fyzické antropologie v kombinaci s psychologií.

Kniha je uspořádána až na výjimky logicky; myslím, že kapitoly týkající se etnomuzikologie a buskingu by na sebe měly navazovat už jen proto, že jedna z autorek zmiňuje tu druhou. Tato skutečnost však neubírá na obsahové kvalitě knihy jako takové, která se snaží postihnout současná nejen výzkumná, ale i pedagogická témata zainteresovaných pracovišť, a nabídnout je zahraničním čtenářům.

Eva Jourová

Ústav evropské etnologie FF MU, Brno

Petr ČÍHAL (ed.): *Erotika v lidové kultuře*

Uherské Hradiště: Slováké muzeum, 2017, 366 s.

V socio-kultúrnej antropológii predstavujú otázky sexuality, erotiky a pohlavného života, tela a telesnosti, rodu a rodových rolí klasické témy. Záujem o tieto fenomény reprezentujú už práce Bronislava Malinowského, Margaret Meadovej, Alexandra Goldenweisera či Forda Clellana a Franka Beacha, ale aj Evans-Pritcharda. Sedemdesiate roky dvadsiateho storočia sa vyznačujú vzrastajúcim záujmom o spomínané témy z dôvodu celospoločenských zmien. Do popredia sa dostávali otázky ako rodová rovnosť či ľudskoprávne otázky spájané so sexuálnou orientáciou. V súčasnosti sú tieto fenomény skúmané z rôznych teoretických a metodologických perspektív (napr. J. Archer, B. Lloyd, D. Buss, H. Donnan, F. Magowan).

Vyššie zmienená problematika však nepatrí k „tradičným“ oblastiam záujmu slovenskej a českej etnológie a folkloristiky. V období formovania etnológie (národopisu) ako samostatnej vednej disciplíny a najmä pod vplyvom romantizmu prevládali skreslené predstavy o živote slovenského a českého ľudu. Informácie o živote ľudových vrstiev boli zbierané za účelom konštruovania hrdého, mravného a morálneho obrazu slovenského a českého ľudu. Veľa jeho každodenných prejavov tak bolo, často účelovo a zámerne, ignorovaných či cenzurovaných zo

strany bádateľov, pretože nezapadali do nimi vopred vytvorených rámcov. V období dvadsiateho storočia spomínaným otázkam tiež nebola venovaná systematická pozornosť. Jednak pretože nezapadali do vtedajšej teoretickej a metodologickej orientácie etnológie v Česku a na Slovensku, ale aj z dôvodu puritanizmu prevládajúceho v týchto otázkach vo verejnom živote. Situácia sa zmenila až po roku 1989, kedy sa týmto témam venujú bádatelia vo vzťahu k folklóru, či výročným a kalendárnym obyčajom (napr. J. Hamar, G. Kiliánová, E. Krekovičová).

Prezentovaný zborník *Erotika v lidové kultuře* tak zapĺňa prázdne miesta v slovenskej a českej etnológii. Celkovo sa v zborníku nachádza 24 štúdií z pera autorského kolektívu 29 autorov. Autori a autorky pochádzajú z Česka a Slovenska. Medzi nimi sú napríklad univerzitní pedagógovia, vedci z akadémie vied a vysokých škôl, súčasní a bývalí pracovníci múzeí. V dôsledku počtu štúdií nebudem texty charakterizovať jednotlivo, vykonám tak len v prípade niektorých textov, ale zameriam sa na tematické okruhy, ktorým jednotliví autori venujú pozornosť. Z rovnakého dôvodu neuvádzam ani celé názvy jednotlivých príspevkov.

Za obzvlášť prínosnú a inšpiratívnu považujem úvodnú teoreticko-analytickú štúdiu A. Navrátilovej *Erotika v konceptu tradičného rodinného života* ako aj prehľadovú štúdiu *Pojetí sexuality v lidových vrstvách* L. Tarcalovej. Obe štúdie spoločne s predhovorom uvádzajú čitateľa do komplexnej problematiky

a poukazujú na viaceré biele miesta vo vzťahu k teoretickým a metodologickým problémom pri skúmaní erotiky v ľudovej kultúre. Problematika erotiky je sledovaná vo vzťahu k svadobným obyčajom (P. Popelka, S. Letavajová a M. Žabenský, J. Varchol a N. Varcholová), fašiangom (K. Pavlišťík, A. Prudká, H. Vincenciová), veľkonočným sviatkom (H. Poláková) a spoločensko pracovným udalostiam ako priadky (J. Melúchová). Ďalším tematickým okruhom je mágia (K. Nadaská), význam vody (M. Rychlíková) a jablka (V. Kovářů). Značná pozornosť je venovaná aj výtvarným prejavom, akými sú maľby na skle (A. Kalinová), maľby na kraslice a ich výzdoba (G. Směřičková, M. Fohlerová), fotografiám (H. Beránková) a kalendárom (J. Poláková). Niektorí autori zacieľujú pozornosť na erotiku v ľudovej slovesnosti (V. Vilímek, A. Hřčková, J. Raclavská, M. Bocánová). Zaujímavým je aj príspevok K. Slobodovej-Novákovej *Partnerský a erotický život v špecificky izolovanom horskom prostredí...*, ktorý sa však napriek názvu problematike vzťahuje len okrajovo. Obohacujúcim je etnobotanický príspevok K. Lorencovej, J. Skružnej a M. Suchomelovej o význame, funkciách a úlohe jednotlivých rastlín v ľudovom živote. Príspevok vhodne reprezentuje najväčšiu devízu zborníka a tou je jeho interdisciplinárna. Jednotlivé príspevky sú doplnené o dobové fotografie, fotografie zbierkových predmetov z múzeí, časopisov a kalendárov, malieb na skle a autorských obrazov.

Zborník nezjednocuje spoločnú teoretickú perspektívu ani výskumnú metódu, či vzorka respondentov. Zjednocujúcim prvkom zborníka je tematika erotiky v ľudovej kultúre českej a Slovenska naprieč širokým časovým obdobím. Analyzované materiály pochádzajú z múzejných zbierok a archívov, dobových prameňov, relevantnej literatúry a etnografických výskumov. Súčasťou zborníka je obsah, úvod a zoznam abstraktov v anglickom a nemeckom jazyku ako aj geografický register a zoznam použitých prameňov a literatúry v jazyku českom.

Väčšina štúdií v zborníku je etnografického a deskriptívneho charakteru. Tento fakt nemá pôsobiť ako kritická pripomienka, ale konštatovanie. Deskripcia a následná analýza a kategorizácia/katalogizácia dát (bez uplatnenia teórie) je nepochybne dôležitou súčasťou vedeckého výskumu. Tvorí síce nevyhnutný, ale len prvý krok na ceste za poznaním a pochopením rozmanitosti socio-kultúrnej reality. Výnimku v tomto zmysle predstavuje napríklad text Vítězslava Vilímka – *Metaforizovaná erotická a sexuálna témata v ľudových piesňach z Valaška a Slovácka*. Autor kriticky prehodnocuje výpovednú hodnotu týchto piesní, a to do akej miery odrážajú realitu sexuálneho chovania v tradičnej spoločnosti. Uzatvára, že ide síce najmä o reflexie, často však vzdialené, zjednodušené a symbolizované (s. 223–224). Zaoberá sa aj vzťahom jazyka a kultúry ako aj premenou formy a obsahu textov spomínaných piesní vo vzťahu k erotike, sexualite, telu a obzvlášť pohlavným orgánom.

Aj napriek prevahe deskriptívnej stránky nad stránkou analytickou je zborník *Erotika v lidové kultúre* dôležitou a potrebnou publikáciou, ktorá zapĺňa medzery vo výskume erotiky, sexuality a pohlavného života v ľudovej kultúre českej a Slovenska.

Michal Uhrin

Katedra etnológie a muzeológie

FiF UK, Bratislava

Juraj PODOBA – Radek BRYOL (eds.): *Cestou napříč obory a krajinami. K životnímu jubileu vědce a muzejníka Jiřího Langra*

Rožnov pod Radhoštěm: Metodické centrum pro muzea v přírodě při Valašském muzeu v přírodě, 2017. 159 stran.

Sborník představuje čtenářům u příležitosti životního jubilea dlouholetou vědeckou i praktickou muzejní činnost PhDr. Jiřího Langra, CSc. (nar. 27. dubna 1936), především spolupráci s celou řadou slovenských i českých muzeí v přírodě. Práce je chronologicky členěna do kapitol těchto autorů: Richard Janoštin, Eva Luptáková, Katarína Očková, Jiří Langer, Iveta Zuskinová, Radek Bryol, Martin Novotný, Helena Bočková a Juraj Podoba. Řada příspěvků vzešla z pera slovenských badatelů především proto, že právě s česko-slovenským pomezím je profesní působení J. Langra spojeno nejvíce.

První průvodce na cestě slovenskou krajinou Richard Janoštin přivádí čtenáře do regionu Oravy, kde pravidelnými návštěvami nejdříve s rodiči a skicákem v ruce našel J. Langer prvotní zálibení v lidové kultúre a za několik let později i první profesní působiště v Oravském muzeu (1960). Po celá šedesátá léta se zde díky své houževnatosti podílel na zakládání dalších odborných institucí, jako byla Oravská galerie (1965) nebo Muzeum oravské dědiny v Zuberci (1967).

Kusé zmínky z předchozího příspěvku o založení Oravské galerie rozvíjí v celé šíři a autenticitě současná ředitelka galerie Eva Luptáková. Ve svém textu se však opírá pouze o jubilantův text vytvořený na její výslovnou žádost. Tato dlouhá, doslovná citace ovšem postrádá z autorčiny strany jakoukoliv kritickou analýzu a interpretaci. Na úkor zpracování tohoto textu a zasazení např. do komplexnější kulturně politické atmosféry té doby, se zde objevují zcela nadbytečné, místy až úsměvné informace a vzpomínky.

Naproti tomu nejen informačně bohatá, ale také kvalitně zpracovaná se všemi náležitostmi vědeckého textu je studie další autorky Kataríny Očkové. V několika podkapitolách je představen Langrův podíl v budování muzeí v přírodě. Je akcentován především nezapomenutelný podíl na komplexním pojetí lidového stavitelství ve slovenských institucích, konkrétně v Muzeu oravské dědiny, spolupráce s Muzeem slovenské dědiny v Martině, s Muzeem liptovské dědiny v Pribylině a na aktualizaci

koncepte Národopisné expozice v přírodě ve Staré Lubovni nebo dlouholeté téma vhodné prezentace tohoto kulturního dědictví laické veřejnosti. Za zmínku stojí také autorčin závěr, kde výstižně popisuje de facto identický vývoj muzeí v přírodě jak na Slovensku, tak i v České republice, a to do dnešních dnů.

Na formálně uchopený text o koncepci muzeí na slovenském území v šedesátých letech v dalším příspěvku navazují a dotváří jej autentické vzpomínky samotného J. Langra. V tomto případě se jedná o publikovanou výpověď z pozice aktéra. Zvolený formát textu (jeho zpracování) jako osobní výpovědi je zcela na místě, nepůsobí rušivým dojmem. Naopak je zde díky tomu rozvíjeno několik zajímavých skutečností. Při pročítání tohoto textu si čtenář opět uvědomí, do jaké míry hrál Langrův výtvarný talent při uplatnění se v praxi coby čerstvého absolventa. I bez znalosti odborné terminologie konstrukčních prvků apod., byly jeho dokumentační studie lidové architektury natolik atraktivní, že si této skutečnosti povšimla v té době celá řada již renomovaných odborníků z řad památkářů. V závěru svého textu J. Langer zdůrazňuje dlouholetou spolupráci a nezanedbatelný podíl Stanislava Dúbravce (SÚPSOP) na realizovaných projektech.

Jedním z jejich společných projektů byla práce nad koncepcí a vybudování Muzea liptovské dědiny (1972), jemuž se speciálně věnuje další autorka Iveta Zuzkinová. Příspěvek odkrývá vzájemnou spolupráci Stanislava Dúbravce, který stál jako architekt za urbanistickými

studiemi, a J. Langra, jako autora krešebné dokumentace konkrétních objektů. V tomto příspěvku se ale zbytečně podruhé opakuje identický příběh o cestování J. Langra novým autem a jeho vzpomínky na zaměřování staveb (spíše výtka k redakci). V závěru textu autorka také zdůrazňuje slabinu celého projektu, kterou byl výběr pouze nejreprezentativnějších staveb, stejně tak i u nich mnohdy absentovala výstavba hospodářských budov. Všechny tyto nedostatky si však podle jejich slov, která byla (I. Zukinová) již v té době součástí pracovní skupiny, uvědomovali a do jisté míry řešili. Navrženou koncepci a její realizaci zkomplikovala a téměř utlumila situace po roce 1989, kterou není potřeba blíže popisovat, neboť si jí prošla všechna kulturní zařízení.

Příspěvek Radka Byola, pracovníka Valašského muzea v přírodě (VPM), se přibližuje opět více standardům vědeckého textu. Je zde bohatě citováno jak z literatury, tak ze samotných pramenů, především z rukopisného fondu J. Langra z oddělení dokumentace VMP. Největšího prostoru se zde dostává rozboru libreta Valašské dědiny z roku 1974 (rámcová aktualizace 1984), nejrozsáhlejšího areálu v tomto muzeu. Je zde představena Langrova vize zakomponovat do celého rázu areálu nejen samotné stavby, ale začlenit je také do širší sídelní struktury, krajinného a historického prostředí atd. Podle R. Bryola je to období, kdy se začíná odstupovat od předchozí romanticko-idylické (architektonicko-umělecké) koncepce (především Karla Langra), která se nejvíce projevuje až

do dnešních dnů na podobě Dřevěného městečka. Zbylá část textu se v rychlém sledu věnuje Langrově další práci v muzeu, tj. na areálu Mlýnské doliny a s ní tematicky spojenými výzkumy technických památek a řemesel. R. Bryol dále upozorňuje, že úspěšné naplňování určitých záměrů v druhé polovině minulého století spočívalo nejen na samotné osobě J. Langra, ale na mnoha dalších pracovnících, kteří se podíleli na chodu Valašského muzea společně s ním.

Na všestrannou erudici J. Langra v oblasti lidového stavitelství upozorňuje dále text Martina Novotného. Mimo koncepčního studia severoslovenské a valašské krajiny, sídel a vesnického domu se v roce 2010 spolupodílel na aktualizaci etnografické koncepce Muzea vesnice jihovýchodní Moravy ve Strážnici. J. Langer společně s Janem Součkem vytvořili koncept, který se věnuje všem subareálům rozsáhlého strážnického komplexu. Autor textu souhrnně v zásadě vyjmenovává všechny navržené koncepční změny, ať již realizované, nebo teprve zamýšlené. Přestože jde o velmi zhuštěný výčet, je patrné, že se za touto aktualizovanou koncepcí skrývá mnoho práce, než se všechny její záměry podaří naplnit.

Příspěvek Heleny Bočkové věnovaný Langrovým syntézám pojednává především o jeho jedinečném díle *Lidové stavby v Evropě* (2010). Autorka příspěvku nejen že vyzdvihla pozitiva celé této monumentální práce, ale dokázala je také jednoznačně definovat. Text je určitým průvodcem, jak k Langrovým inovativně strukturovaným syntézám

přístupovat.

„Osamelý běžec“, tak charakterizuje J. Langra poslední autor Juraj Podoba. Snaží se v něm objasnit metodologické postupy jubilanta. Text nepopisuje chronologicky cestu J. Langra k jeho brilantnímu a svěbytnému pojetí práce s tradičními jevy kultury, ale pouze konstatuje, do jaké osobnosti s neobyčejnými vědeckými přístupy J. Langer vykrytalizoval. Jedinečný způsob jeho práce vidí v propojení detailního poznání lokální etnografie v širokém, skoro neohraničeném geografickém prostoru, ne-limitovaném státními, etnickými ani regionálními hranicemi, ale začleněné do dlouhodobých historických procesů.

Publikaci uzavírá jubilantova obsáhlá bibliografie. Soupis prací J. Langra je chronologicky členěn do několika skupin: apochační kvalifikace, architektonické a koncepční studie pro muzea v přírodě, monografie a katalogy výstav, obecné studie a články, redakční a vydavatelská činnost a výstavy.

Jana Křivánková

Ústav evropské etnologie FF MU, Brno

Radůj se duše a bud' veselá aneb kramářské tisky z Památníku Petra Bezruče

Slezské muzeum – Památník Petra Bezruče v Opavě, 11. května až 5. srpna 2018

Výstava představila kramářské tisky, které jsou uchovávané ve Slezském muzeu – Památníku Petra Bezruče v Opavě. Samotná kolekce čítá kolem 860 kramářských tisků a její základ tvoří kramářská produkce slezské provenience pocházející ze sběrů vlastivědných pracovníků, a to Vincence Praska (1841–1912), Joži Vochaly (1892–1965) a Jaroslava Ludvíka Mikoláše (1889–1979). Z hlediška datace prezentuje zejména 19. století. Ve fondu převažují náboženské tisky (jednotlivé i špalíčky), ale i knížky lidového čtení a světské písně.

Stěžejním tématem výstavy byly náboženské tisky, mezi nimiž převládaly duchovní písně a také různé modlitby, které se vztahovaly k významným, zejména mariánským poutním místům nacházejícím se na území Slezska (např. Frýdek-Místek, Hrabyně, Opava). Opmenuty nezůstaly ani zajímavé ukázky pověrečných tisků (Kristova délka, Sny, Testamenty, Žaláře aj.). Světská témata představila syžetovou pestrost, kterou vneslo 19. století do kramářské produkce. Kromě českých byly na výstavě zastoupeny také tisky slovenské, polské a německé.

Zajímavou doprovodnou součástí expozice tvořily ukázky z lidové tvorby (např. perlový křížek nebo dobové modlitební pomůcky – růžence), tak

i výtvarný doprovod z titulních stran kramářských tisků. Nechyběla ani devoční grafika. Vystavenou kramářskou produkci doplňovala také kolekce diváčky atraktivních olejomalb z 19. století s náboženskými motivy (např. Svaté rodiny, sv. Trojice, Nejsvětějšího srdce Panny Marie).

Markéta Holubová

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

Robert Smetana – muzikolog s fotoaparátem. Portréty lidových zpěváků z Velké Lhoty a okolí ze třicátých let 20. století

Městské muzeum a galerie Dačice, Moravské zemské muzeum a Etnologický ústav AV ČR, 21. února – 24. března 2019. Autorka výstavy PhDr. Helena Beránková.

Nevelká rozsahem, ale unikátní svou podstatou byla výstava, kterou ve svých prostorách uspořádalo Městské muzeum a galerie Dačice. Jedinečné byly jak vystavené fotografie a jejich znovuobjevení, tak spolupráce institucí ze dvou regionů, které se na výstavě podílely.

Černobílé fotografie lidových zpěváků z Velké Lhoty, Poldovky a Brandlína pořídil mezi roky 1930 a 1933 mladý nezaměstnaný student brněnské muzikologie, pozdější profesor Robert Smetana (1904–1988). Ve třech zámeckých místnostech, v nichž se dačická galerie nachází, viděli návštěvníci 31 vybraných portrétů lidových zpěváků ve všedních

i svátečních oděvech, fotografií poldovecké krajiny, ve vitríně dobové potřeby fotografa a některé Smetanovy texty. Výstavu doplňovaly Smetanovy notové záznamy písní z terénního sběru na Velkolhotecku. Materiály k výstavě poskytlo Moravské zemské muzeum v Brně (fotografie), Etnologický ústav AV ČR, pracoviště Brno (notové záznamy), manželka fotografa, 96letá paní Miloslava Smetanová a paní Kovalčuková, Smetanova dcera (osobní dokumenty) a Městské muzeum a galerie v Dačicích.

Negativy fotografií ležely dlouhá léta nepovšimnuty v Moravském zemském muzeu. Byly totiž spíše vedlejšími produkty Smetanovy činnosti a badatelská pozornost se dosud soustřeďovala na jeho odbornou práci s lidovou a pololidovou písní. Přitom i ke sběru písní na Velkolhotecku se Smetana dostal, jak později vzpomínal, spíše náhodou: *„Mé existenční podmínky – ostatně dotud nikdy slavné – se koncem dvacátých let zhoršily natolik, že jsem musel hledat už jakékoli příležitosti k výdělkům. Na filozofické fakultě jsem tehdy našel příznivce v nestoru profesorského sboru, komeniologu prof. Stanislavu Součkovi, tehdy rektoru brněnské univerzity, a ten mi doporučil, abych se pokusil pro Státní ústav pro lidové písně ČSR, jehož byl předsedou, sbírat lidové písně. Nikdy jsem se s lidovým zpěvem světských písní nesešel, a proto jsem pochyboval, zda si takto budu moci něco vydělat. Odjel jsem za svou matkou na Poldovku na Dačicku a po třech a půl měsících sbírání písní jsem se vrátil do Brna se*

sbírkou asi 315 písní, která byla oceněna výborem Ústavu 10 korunami za zápis.“¹ Na Poldovku, kde si jeho rodiče na stáří koupili domek, se Smetana vrátil vždy o prázdninách. Všichni ho tu znali, takže neměl problém sousedy fotografovat a poprosit je o písničku.

K záznamům písní si Smetana zapisoval jméno, věk a bydliště zpěváků, občas přidal i poznámku o profesi či životě dotyčného. Některé zpěváky a zpěvačky a jejich rodiny fotografoval. Také k většině negativů si na obálku Smetana připsal jména a detaily fotografovaných lidí. Protože jejich potomci ve Velké Lhotě či na Poldovce dodnes žijí, mohli tak na vernisáži výstavy členové rodin Závodských nebo Hesových a dalších obdivovat fotografie svých předků. Jak upozornila Marie Kučerová, ředitelka Městského muzea a galerie Dačice, z fotografií lze usoudit, že měl Smetana se svými zpěváky dobrý vztah, ochotně a přirozeně mu „pózovali“. Smetana fotografoval na filmy formátu 6x6, který umožnil výrazné zvětšení vystavených portrétů. Fotografovaní se dívají zpřímá a klidně, sedí před svými domy či stodolami. Zatímco obličej či sedící postava je zaostřená, pozadí je většinou rozostřené. Pozornost je tak upřena jen na portrét osoby. Muži jsou oblečeni v bílých košilích a vestách bez rukávů, tedy v dobovém pracovním oděvu, někteří mají pracovní zástěry. Ženy jsou v šátcích a obyčejných šatech. Několik rodinných

1 KOVALČUK, Josef: *Hudební život v meziválečném Brně ve vzpomínkách Roberta Smetany*. Brno: Janáčkova akademie múzických umění, 2014, s. 42.

portrétů zachycuje opět ve venkovním prostředí rodiny mladých lidí s dětmi ve svátečním, spíše městském oděvu.

Jak uvádí kurátorka fotoarchivu Etnografického ústavu Moravského zemského muzea Helena Beránková, nezaměstnaný Smetana prodal fotoportréty zpěváků a zpěvaček Velkolhotecka do Moravského muzea v roce 1935. Teprve v roce 2014 byly portréty ve sbírkách znovuobjeveny a řádně evidovány. Cesta k vystavení fotografií nebyla snadná už jen proto, že mikroregion Velkolhotecko leží poněkud stranou zájmu etnografů, na pomezí Moravy, Rakouska a Čech, navíc v kraji Jihočeském. Vzájemné kontakty držitelů sbírek a galerie nakonec inicioval Josef Kovalčuk (1948–2018), profesor JAMU a Smetanův zeť.

Výstava byla ojedinělá i tím, že byly poprvé vystaveny spolu Smetanovy fotografie a zápisy písní, které jsou v Brně uloženy pod dvěma různými správami – v Moravském zemském muzeu a v Etnologickém ústavu Akademie věd ČR. Všimavý návštěvník viděl jméno zpěváka na vystaveném notovém záznamu a poblíž vyhledal portrét dotyčného. Písně i fotografie získaly další rozměr.

Vystavené fotografie představují zhruba polovinu Smetanovy sbírky portrétů zpěváků a zpěvaček Velkolhotecka. Celá sbírka spolu s písňovými záznamy z regionu má velký potenciál do budoucna. V této souvislosti je možné upozornit na osudy písňové sbírky, fotoportrétů zpěváků a deníků anglického sběratele Cecila Sharpa (1859–1924). Na webových stránkách English Folk and Dance

Society (EFDS), v sekci Vaughan Williams Memorial Library/Archives, lze mj. najít digitalizované verze zápisů lidových písní, které Sharp sesbíral v Anglii a v Appalačských horách v USA spolu s fotografiemi konkrétních zpěváků a s odpovídajícími deníkovými zápisky sběratele a všemi údaji o sběru. Hlavním cílem EFDS bylo zpřístupnit archivní materiály všem, nikoli jen badatelům v úředních hodinách, umožnit jak studium materiálů, tak jejich návrat do míst, kde byly před lety sesbírány a jejich znovuoživení. Jako nestátní organizace získala EFDS peníze na digitalizaci od britské státní loterie.

Smetanovo velkolhotecké dědictví se v poslední době dostává pomalu a jistě do pozornosti odborné i laické veřejnosti. Krátkou reportáž o výstavě, která na pozapomenuté dílo muzikologa Smetany upozornila, lze zhlédnout na webových stránkách města Dačice v sekci Dačická televize ze dne 15. března 2019 na stopáži 15:15 – 17:40 minut.

*Irena Příbylová
Klobouky u Brna*

Tradiční lidová kultura – výkladní skříň státu – věčný symbol národa

Etnografický ústav Moravského
zemského muzea v Brně, 19. října
2018 – 30. června 2019. Autorka
PhDr. Hana Dvořáková s kolektivem

K 100. výročí vzniku Československa se v roce 2018 uskutečnila řada státních aktů a kulturních akcí, byla vydána celá plejáda historických a politologických publikací a proběhlo množství výstav od těch regionálně zaměřených až po „mezinárodní“, jako byla reprezentativní společná Česko-slovenská / Slovensko-česká výstava otevřená nejdříve v hlavním městě Slovenska v Bratislavě od 27. dubna do 9. září 2018 a následně mezi 28. říjnem 2018 a 30. červnem 2019 v Národním muzeu v Praze. Součástí pražských oslav bylo slavnostní zpřístupnění rekonstruované budovy Národního muzea na Václavském náměstí.

V moravské metropoli Brně připravilo Moravské zemské muzeum (MZM) tři výstavní projekty, které byly součástí zmíněné mezivládní česko-slovenské akce. Mezi brněnské počiny náležela také výstava realizovaná Etnografickým ústavem MZM pod názvem *Tradiční lidová kultura – výkladní skříň státu – věčný symbol národa* (19. října 2018 – 30. června 2019). Její autorka PhDr. Hana Dvořáková se v ní pokusila prezentovat roli tradiční lidové kultury v životě české společnosti po vzniku samostatné Československé republiky (1918) přes období protektorátu Čechy

a Morava (1939–1945), socialistickou éru světlých zítřků až k současnosti, jejíž ideová platforma se odvíjí od politicko-společenských změn po listopadu 1989. Uvedené historické periody vývoje české společnosti autorka dokumentuje vybranými trojrozměrnými exponáty stejně jako aktuálními plakáty a fotografiemi, které v roli symbolů demonstrují roli lidové kultury při politických aktech, ve společenském životě i v designu dobové oděvní či bytové kultury.

Národně obranná funkce lidové kultury po vzniku samostatné Československé republiky ustoupila do pozadí, ale její etnoidentifikační role přetrvávala, jak bylo patrné z úvodu výstavy *„Netřeba nám Ameriku, máme doma republiku“* (1918–1945), v návaznosti na vytváření kultu T. G. Masaryka, prezidenta osvoboditele, přetrvávání svérázu, kopírování artefaktů lidového umění jako keramiky, ale i snah, které tyto postupy odmítly a snažily se pracovat s lidovými technologiemi a přírodními materiály a dát výrobkům moderní design. Kopírování starých předloh a moderní tvar výrobků demonstrovaly obě uvedené polohy zájmu o lidové umění a výrobu. V období protektorátu se ke slovu dostávají znovu národně-obranné funkce lidové kultury, mění se její hodnocení ze strany umělecké historie, ale její politické zneužití nabývá nepřijatelných forem, jak je patrné z velké fotografie hornácké delegace na Pražském hradě u říšského protektora.

Slogan *„Kultura zpívající o lidu a vytryská z lidu“* (1945–1989) charakterizoval druhou polovinu minulého století, tedy éru lidové demokratickou,

socialistickou a reálného socialismu, kdy bylo Československo součástí východního, sovětského politického bloku. Sociální jistoty a růst životní úrovně lidu byly na druhé straně spojeny s likvidací soukromého podnikání a s nedemokratickou vládou jedné politické strany. Budování beztřídní společnosti přineslo politické procesy, neúspěchy a hospodářské problémy bylo možné překlenout optimismem a elánem mladé generace. Do této radostné budovatelské atmosféry, kterou připomněly plakáty mírové dožínkové slavnosti nebo a strážnického folklorního festivalu, byla jako vhodný nástroj vtážena lidová kultura; podpora folklorního hnutí se stala součástí státní kulturní politiky a po socializaci výroby zřízením Ústředí lidové umělecké výroby (ÚLUV) na základě zákona z r. 1957 se vyřešila i výroba umělecko-užitných artefaktů, které vycházely z tradice rukodělné výroby. Vzhledem k tomu, že v Brně bylo přímo jedno z pracovišť ÚLUVu a jeho produkce shromažďoval ve svých fondech Etnografický ústav Moravského muzea, mohli návštěvníci výstavy jeho kvalitní produkci celkem detailně poznat včetně zásad, na kterých bylo postaveno. Tzv. režný styl Vladimíra Boučka se vyvaroval nedostatků, které zahltily svérázové hnutí a byly předmětem oprávněné kritiky.

„*Starý příběh v novém pokračování*“ (1989 – současnost), následný oddíl výstavy, se věnoval nedávné minulosti a naší přítomnosti. Ukázal, že tradiční lidová kultura může být inspiračním zdrojem také pro současnou kulturu a módu. Zážitková turistika přímo

cílí na poznání národních a regionálních specifik a poptávka stimuluje nabídku. I ve státním protokolu mají stále svou roli „národní“ kroje, jak tomu bylo už za prezidenta Masaryka. Se stereotypy „vynálezavě“ pracuje všemocná reklama: Slováký šohaj s demizonem vína zve k cestě z Prahy do moravské metropole Brna za pouhé 2 h. 23 min. rychlovlakem Pendolino Českých drah. Víno je symbolem jižní Moravy a permanentně se tu chodí v kroji.

I když inspirační roli lidové kultury, tj. kultury vesnického lidu, lze doložit už v 18. století, nosným ideovým programem se stává v 19. století v souvislosti s formováním novodobých národů. Výstava „*Tradiční lidová kultura – výkladní skříň státu – věčný symbol národa*“ doložila její integrační roli v minulém století po vzniku samostatného československého státu i po jeho rozpadu v současné České republice. Nezasílala její zneužívání k politickým účelům, které nabývalo dominantních forem v krizových letech národních dějin i v socialistické éře, kdy lid byl alfou i omegou její politické doktríny. Po roce 1989 sice ideologické důvody pominuly, ale objevily se nové nástrahy v podobě zneužívání jevů lidové kultury ke komerčním účelům. Reakcí mohou být nechutné travestie některých „umělců“, které reagují na přemíru „folkloru“. Inspirace lidovou kulturou nekončí a zejména v moravském prostředí neřekla své poslední slovo.

Miroslav Válka

Ústav evropské etnologie FF MU, Brno

Konference Etika, náboženství a filozofie, „Think Tokio ‘19“

Ve dnech 21.–23. března 2019 jsem se zúčastnila konference s názvem *Ethics, Religion & Philosophy*, která se konala v Tokiu v Japonsku. Konference byla organizována mezinárodním akademickým fórem (IAFOR) ve spolupráci s výzkumným centrem Ósaka University. Hlavní téma „*value and values*“ si kladlo otázky etiky a hodnot v různých vědeckých odvětvích. Zhruba polovina přednášek se nesla v ekonomickém duchu a druhá polovina se orientovala na religionistickou, genderovou a psychologickou problematiku. Konference se zúčastnilo na sto padesát prezentujících převážně z asijských zemí; valné zastoupení ale mělo i USA. Z Evropy přednášeli jednotlivci z Finska, Španělska, Srbska a z České republiky.

První den účastníky uvítal ve foyer Toshi Centre hotelu Dr Toshiya Hoshino, ambasador a stálý zástupce Japonska v USA. Z *keynote presentations*, které probíhaly celý den, mě nejvíce zaujala přednáška Mimi Bong, profesorky a ředitelky institutu pro výzkum mozku a motivace (bMRI) na Korea University. Ve své prezentaci *Why do you study? Complex answers to a simple question* Bong pojednávala o třech hlavních druzích motivace studentů základních škol a jejich následném akademickém růstu. Její náročnou přednášku odlehčil svoji následující prezentací *Are religious values Paramount?* vedoucí ústavu religionistiky na University of Wolverhampton,

Dr Deorge D. Chryssides. Ten humorovým způsobem pojednával o „těžkých“ tématech, jako je prosazování či zákaz islámských práv v Evropě nebo nastolení etických a právních hranic v různých náboženských sektách. Nerada bych opomněla přednášku o ponižování dětí a šikaně jejich vlastními rodiči, kterou přednesl profesor klinické psychologie Satoru Nishizawa z Yamanashi Prefectural University. Stejně zajímavou prezentací na téma *The value of internationalizing psychology* uvedla profesorka Meera Chakravorty z Jain University z Indie ve spolupráci s doktorem Dexterem Da Silva, působícím na Keisen University v Tokiu.

Následující dny se prezentace ostatních účastníků konaly v sedmém patře hotelu, kde probíhaly v šesti místnostech paralelní přednášky. V pátek mě zaujala analýza a vysvětlení neuromarketingových technik, které jsou využívány například v kině, kdy běží reklamy před hlavním filmem.¹ Většina pátečních přednášek se nesla v duchu porovnávání hodnot nacionalismu a národní identity s multikulturalismem a globalismem. Rozebírala se také náboženská témata jako koncepce budhistického pekla nebo islámského práva a náhledu na smrt.

Sobotní panely pojednávaly o ekologii, dobrovolnictví, náboženství ve smyslu transformace vědomí na vyšší úroveň a sociálních sítích. Z etnologicky laděných přednášek mě nejvíce zaujala

¹ Prezentaci s názvem *Sublimial Advertising: analysis of its efficacy using neuromarketing techniques* vedl profesor Ubaldo Cuesta z Complutense University of Madrid, Spain.

The Angami Naga perspective of culture and values in Nagaland of North-East India, kterou vedla doktorandka Vikholienuo Kire Kire z University of Hyderabad v Indii. Jak název napovídá, jednalo se o nahlédnutí do kultury a náboženství tradiční indické komunity Angami Naga, kteří žijí v neustálém strachu před svým bohem a pro jeho usmíření se drží morálního a etického kódu „kenyü“. Autorčina přednáška se uskutečnila v sobotu dopoledne. Přednášela jsem na téma *Value of the Uterus* a zaměřila se na vnímání hodnoty ženy coby majitelky dělohy od Sumerské civilizace po současnost.

Průběh celé konference hodnotím pozitivně. Vše bylo pečlivě přichystané, organizátoři měli pod kontrolou plynulé přechody mezi jednotlivými přednášejícími i pauzy, ve kterých bylo k dispozici občerstvení. Po dopoledních přednáškách jsme měli hromadné přestávky na oběd, který byl přichystán v japonském tradičním stylu v bento boxech. Všichni účastníci se mohli pohodlně usadit v prostorách hotelu a diskutovat nad svými tématy. Time management celé konference byl také velmi přesný, takže jednotliví návštěvníci mohli navštívit různé přednášky v různých místnostech bez toho, aniž by přišli pozdě.

Klára Nádaská

Ústav evropské etnologie FF MU, Brno

Národopisný věstník v databázi Scopus

Ve vývoji našeho odborného časopisu Národopisného věstníku došlo k významné události. V první polovině listopadu 2018 obdržela redakce od společnosti Elsevier zprávu, ve které bylo oznámeno, že Národopisný věstník bude zařazen do databáze Scopus. Jedná se o prestižní a největší abstrakční a citační světovou databázi obsahující uznávané odborné recenzované knihy, časopisy a sborníky.

Díky tomu se časopis vydávaný Českou národopisnou společností mnohem více otevírá světu. Abstrakty recenzovaných článků budou přes tuto databázi zpřístupněny zahraničním odborníkům. Zároveň autoři článků a čtenáři získají přehled o citovanosti jednotlivých článků a samotného periodika. Dalším zásadním přínosem je i fakt, že zařazení časopisu do databáze Scopus patří mezi významná kritéria pro hodnocení vědecké práce autorů recenzovaných článků a institucí, ve kterých působí.

Aleš Smrčka

Ústav evropské etnologie FF MU, Brno

Contents

Studies (peer reviewed)

Rudolf Šrámek: <i>Settlement in the Territory between the Olšava, Morava and Bečva Rivers, and the Reflection in Local Toponymy</i>	5
Roman Malach: <i>On the Beginnings of the Interest in Vernacular Architecture in the Boskovice Area. A Memorial of the 100th Anniversary of František Lipka's Death</i>	43
Ondřej Volčík: <i>Arnošt Kubeša – a Representative of Folklore Movement</i>	51
Joanna Maurer: <i>The Second Life of Parzenica. The phenomenon of popularity and universal use of traditional male trousers' decorative patterns from the Polish Carpathian region</i>	67
Dragana Radojičić: <i>Ethnography and Ethnology in Yugoslavia between 1918 and 1941</i> ...	83

Materials (peer reviewed)

Marie Jakší: <i>Children's Games from the Last Years of the 19th Century and the Early 20th Century (Bavorov, District of Strakonice)</i>	99
---	----

Personalia

<i>Eva Davidová Has Passed Away</i> (Jana Poláková).....	108
<i>Last Greeting to Karel Pavlišťík</i> (Ludmila Tarcalová).....	112
<i>Karel Pavlišťík's Selected Bibliography</i> (Alena Prudká).....	112
<i>Congratulation to Honorary Lady Members – Jitka Staňková, Soňa Švecová and Jiřina Langhammerová</i> (editorial staff)	115
<i>Nad'a Valášková and Her Place in the History of the Discipline</i> (Stanislav Brouček)....	117
<i>This Year's Jubilee of Silva Smutná</i> (Marta Toncrová).....	119
<i>For Jubilarian Pavel Popelka</i> (Hana Hlôšková)	121

Books

<i>Ethnology for the 21st Century. Bases and Prospects</i> (Eva Jourová).....	123
<i>Erotica in Folk Culture</i> (Michal Uhrín).....	124
<i>On the Journey across Disciplines and Landscapes. The Scientist and Museum Worker Jiří Langer Celebrating His Life Jubilee</i> (Jana Křiváňková)	126

Exhibitions

<i>Rejoice, oh Soul, and Be Cheerful, or Broadside Prints from Petr Bezruč Memorial</i> (Markéta Holubová).....	129
<i>Robert Smetana. A Musicologist with a Camera</i> (Irena Příbylová).....	129
<i>Traditional Folk Culture – a Showcase of the State – a Rewarding Symbol of the Nation</i> (Miroslav Válka)	132

Reports

<i>Conference "Ethics, Religion, and Philosophy, „Think Tokio '19“</i> (Klára Nádaská) ...	134
<i>The Ethnographical Journal in the Scopus Database</i> (Aleš Smrčka).....	135

ČESKÁ
NÁRODOPISNÁ
SPOLEČNOST

1891